

Antroponímia i toponímia

XXX Jornada d'Antroponímia i Toponímia:

Passat, present i futur

[illegible]

© del text: els autors, 2024

© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 2024

Coordinador: Dídac Martorell Paquier

Primera edició: maig de 2024

Disseny i maquetació: Guillem Josep Contestí Rubert

Disseny de la coberta i la contracoberta: Universitat de les Illes Balears. Servei d'Identitat i Cultura Institucional, a partir del mapa de l'illa de Mallorca de Vicenç Mut (1683, edició facsímil de 1946 dipositada a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya)

Edició: Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic. Gabinet d'Onomàstica

Cas Jai. Campus universitari
Cra. de Valldemossa, km 7.5
07112 Palma (Illes Balears)

<https://slg.uib.cat/>

ISBN: 978-84-09-62102-6

institut d'estudis
balearics

Universitat
de les Illes Balears

Servei
Lingüístic

Gabinet
d'Onomàstica

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre ni de la coberta ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars del copyright.

I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i toponímia

XXX Jornada d'Antroponímia i Toponímia: Passat, present i futur

Palma, 2024

SUMARI

Pròleg	4
--------	---

I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i toponímia. En línia, de febrer a octubre de 2021

Conferències

<i>Els trencadors de marès en la toponímia. El cas de s'Arenal i Son Sunyer</i> Dídac Martorell Paquier	7
<i>El projecte del Nomenclàtor mundial. Metodologia i criteris</i> Joan Anton Rabella	59
<i>Els cognoms de les Illes Balears. Aproximació històrica i lingüística</i> Gabriel Bibiloni	70
<i>Els prenom catalans, entre la tradició antroponímica i la innovació onomàstica</i> Albert Turull	77
<i>Les problemàtiques patronímiques a la Catalunya del Nord i la francesització dels cognoms (segles XV-XXI)</i> Joan Peytaví Deixona	92
<i>L'onomàstica de la Torre de l'Espanyol, l'inventari</i> Sílvia Veà Vila	101

XXX Jornada d'Antroponímia i Toponímia: Passat, present i futur. Campus de la UIB, Palma, 19 d'octubre de 2022

<i>L'aportació de les Jornades d'Antroponímia i Toponímia de la Universitat de les Illes Balears a l'onomàstica catalana.</i> Josep Ramon Santiago Peset (tècnic del Gabinet d'Onomàstica)	117
---	-----

Comunicacions

<i>Toponímia, paisatge i patrimoni cultural immaterial</i> Andreu Ramis Puig-gros	119
<i>Toponímia interior de Son Joan Arnau i Son Pere (Llorito)</i> Pau Biblóni Jaume, Andreu Ramis Puig-gros, Antoni Ginard Bujosa i Joan Vanrell Torelló	132

PRÒLEG

A causa de la pandèmia de covid, que tant sacsà les nostres vides, la tradicional Jornada d'Antroponímia i Toponímia organitzada pel Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears no es pogué convocar durant els anys 2020 i 2021. Per això, el Gabinet d'Onomàstica, coordinat per la tècnica Laura Duma Dancai, en col·laboració amb la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears, organitzà al llarg de 2021 el I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i toponímia. De febrer a octubre s'impartiren set conferències en línia i es convidà experts d'arreu de la nostra geografia lingüística:

Al mes de febrer, Dídac Martorell parlà d'«Els trencadors de marès en la toponímia. El cas de s'Arenal i Son Sunyer». Al març, la conferència de Joan Anton Rabella versà sobre exonímia: «El projecte del Nomenclàtor mundial de l'Institut d'Estudis Catalans. Metodologia i criteris». A l'abril, Gabriel Bibiloni impartí la conferència que duu per títol «Els cognoms de les Illes Balears. Aproximació històrica i lingüística». Al maig, Albert Turull feu la conferència sobre «Els prenomes catalans, entre la tradició antroponímica i la innovació onomàstica». Al juny, Pere Navarro Gómez parlà sobre «Inventaris onomàstics als Països Catalans: estat de la qüestió». Al setembre, Joan Peytaví Deixona explicà «Les problemàtiques patronímiques a la Catalunya del Nord i la francèsització dels cognoms (segles XV-XXI)». Finalment, a l'octubre Sílvia Veà Vila clogué el cicle amb la conferència titulada «L'onomàstica de la Torre de l'Espanyol, l'inventari».

L'any següent es pogué reprendre la Jornada d'Antroponímia i Toponímia i el 17 de setembre de 2022 se'n dugué a terme la XXX edició, coordinada pel tècnic del Gabinet d'Onomàstica d'aleshores, Josep Ramon Santiago Peset, novament en col·laboració amb la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears. Aquesta jornada es dugué a terme a l'edifici Ramon Llull del campus de la UIB i comptà amb la participació d'investigadors de renom en el camp de l'onomàstica:

Josep Ramon Santiago encetà l'acte amb una ponència sobre l'«Aportació de les Jornades d'Antroponímia i Toponímia de la Universitat de les Illes Balears a l'onomàstica catalana». Tot seguit començà el bloc de comunicacions, amb el treball «Els informes o dictàmens d'assessorament lingüístic emesos pel Departament de Filologia Catalana i Lingüística General i de la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic», a càrrec de Joan Miralles i Monserrat. A continuació, Andreu Ramis Puig-gros presentà el treball «Toponímia, paisatge i patrimoni cultural immaterial». Després, Marc Salomón Uroz presentà «La socionomàstica en l'àmbit dels Països Catalans: el cas de la toponímia d'Alacant». Per acabar, Andreu Ramis, Pau Bibiloni Jaume, Antoni Ginard Bujosa i

Joan Vanrell Torelló presentaren els resultats de la investigació «Toponímia interior de Son Joan Arnau i Son Pere (Llorito)».

Aquest volum, publicat amb l'ajut de l'Institut d'Estudis Baleàrics del Govern de les Illes Balears, continua la col·lecció *Sèrie Jornades*, i es publica quaranta-dos anys després del VII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, reunit a la Real (1982), trenta-nou anys després de la primera trobada d'onomàstica a la Universitat de les Illes Balears (1985) i trenta-un anys d'ençà de la primera publicació en paper de les Jornades d'Antroponímia i toponímia (1993). Es presenten, conjuntament i en un sol volum digital, un total de nou conferències i comunicacions del I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i Toponímia (2021) i la XXX Jornada d'Antroponímia i Toponímia: Passat, present i futur (2022).

Que per molts d'anys puguem celebrar aquestes reunions, amb salut i ciència!

Mallorca, gener de 2024

I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i toponímia

En línia, de febrer a octubre de 2021

Coordinadora del cicle
Laura Duma Dancai

Els trencadors de marès en la toponímia. El cas de s'Arenal i Son Sunyer¹

Dídac Martorell Paquier
Universitat de les Illes Balears

Resum

S'Arenal i Son Sunyer constitueixen un bloc territorial particular amb una geomorfologia comuna formada pel sòl de marès. Aquesta circumstància va originar que, des de l'edat mitjana fins a mitjan segle xx, nombrosos trencadors de marès s'hi traslladassin per explotar el sòl i formassin una geografia antròpica amb pedreres de distinta tipologia. Aquests moviments vinculats al treball del marès han produït històricament significacions i resignificacions de l'espai, i han donat lloc a una xarxa de cada vegada més densa de topònims, molts dels quals són producte directe dels malnoms de la societat naixent al segle xx i de la indústria de la construcció que l'acompanyava. En aquest treball es proposa una lectura en clau diacrònica sobre les derivacions toponímiques de la presència de trencadors de marès als barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer, des de la doble mirada de l'extern i l'intern i partint del punt de vista de la territorialització de l'espai i les relacions de poder. Finalment, es presenta un recull toponímic inèdit sobre l'espai de pedreres de Son Sunyer i s'analitzen els seus aspectes lingüístics.

1. Introducció. Els trencadors de marès

A Mallorca es coneix amb el nom de *trencador de marès*² o senzillament *trencador* el mestre artesà que té com a ofici l'extracció de pedres de marès de la pedrera de manera manual, *a la mala*, això és, fent servir eines amb les mans, com ara l'*escodra* i el *tallant*,³ i prescindint de qualsevol mena de maquinària industrial. Les *peces* resultants, també anomenades *mitjans* o *cantons*, serveixen per a la construcció d'edificis, parets, i fins i tot per a treballs escultòrics, d'obra fina, en el cas de la *pedra de Santanyí*.

1 Conferència en línia impartida dimecres, 24 de febrer de 2021.

2 A la vila de Santanyí i antigament arreu de Mallorca també es coneixien com a *trencadors de pedra*. També s'han documentat antigament els mots *pedrer*, *pedraire*, *lapiscida* i *picapedrer* o *pedrapiquer*, «si bé aquests darrers noms es donaven també als qui treballaven la pedra viva» (LLABRÉS I VALLESPÍR 1984: 58).

3 *Escodra* és com es coneix a Mallorca l'*escoda*, l'eina per picar fent regates al marès; el *tallant* és, per altra banda, l'eina amb què s'adoben les peces perquè siguin proporcionals i amb les cares llises.

El *marès* és, en termes geològics, una calcarenita, és a dir, una roca sedimentària de gra i ciment calcari.⁴ Des del punt de vista dels trencadors, el *marès*, en contraposició a la *pedra viva*, és una roca poc dura i de fàcil obrar, que quan es treballa —es pica— es desfà en un gra arenós, anomenat *picadís*. El *marès* és conegut sobretot amb el nom de *pedra maresa* a Eivissa, i a Menorca i Mallorca amb el nom de *marès*.⁵

Els trencadors de *marès*, a causa del caràcter nòmada de l'ofici, han colonitzat durant segles les zones de Mallorca on hi havia gran quantitat de *marès* al subsol. La presència d'aquestes comunitats i el modelatge antròpic que han ocasionat al territori han originat una toponímia específica. Trobarem comunitats històriques de trencadors en viles, pobles i ciutats com ara Santa Margalida, Petra, Manacor, es Coll d'en Rabassa, Llucmajor, Santanyí i Felanitx, a més de petites comunitats repartides arreu de Mallorca. A Menorca el cas és similar; sembla que Ciutadella n'ha estat el principal centre de l'illa.

En aquest treball, que forma part de la tesi doctoral en curs del programa de Doctorat en Filologia i Filosofia, que consisteix en un estudi multidisciplinari centrat en una etnografia dels trencadors de *marès* de s'Arenal i Son Sunyer i que dirigeix el doctor Alexandre Miquel Novajra, s'estudiarà la toponímia dels trencadors de *marès* a s'Arenal i Son Sunyer, el centre de trencadors per excel·lència de Mallorca al segle xx.⁶ Es treballarà, sobretot, la toponímia sorgida abans de 1953; és a dir, l'anterior a la mecanització i, per tant, a la mort de l'ofici. També es tractarà en un apartat la nova toponímia, d'àmbit administratiu, relacionada amb les pedreres mecanitzades. Encara que s'aniran esmentant i repetint la major part d'aquests noms durant el treball, trobareu un recull exhaustiu de topònims populars, amb llurs coordenades de geolocalització i dos mapes numerats, a l'annex, juntament amb un annex gràfic amb mapes antics i l'ortofotografia de 1955-1956 (IDEIB-ICGIB).

2. S'Arenal i Son Sunyer. Delimitació de l'espai i història

Les zones conegudes històricament com a s'Arenal i Son Sunyer es troben a la zona litoral del sud-est de Palma. Antigament, els trencadors comprenien i delimitaven el territori mitjançant no

4 Sobre l'estudi geològic del *marès*, vegeu MAS 2010: «El *marès* de Mallorca: concepte, caracterització i tipologia», *Estudis Baleàrics* (IEB), núm. 100/101 «El segle xx a Menorca. Miscel·lània», novembre de 2010-abril de 2011, p. 179-199.

5 Es considera que antigament la forma comuna era *pe[d]ra maresa*, forma documentada el 1397-1398: «la cantonada forana, que sia feta dobla de bona péra maresa, a comunes messions» (PONS, Antonio [1949], a CICA: *Libre del Mostassaf de Mallorca* 01, p. 147, línia 37), tot i que al mateix document també apareix la forma *marès*: «dos peus a cada cap de bona pedra de bon *marès* de deu palms d'ampla ab talús e dues cantonades» (Ib., p. 163, línia 30). Curiosament, a Mallorca el plural de *marès* és *maressos*, amb ensordiment de la fricativa alveolar, i no *maresos* com caldria suposar (DECat, s. v. «*marès*»).

6 Hi ha algun altre treball que ha tractat específicament la toponímia relacionada amb les pedreres, com ara ALOMAR i CLAR 2008: «Notes sobre la toponímia de les pedreres de s'Estelella (Llucmajor)», *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia* (La Real, 2007), p. 69-72.

els nuclis urbans sinó les antigues possessions. En primer lloc tenim *Son Sunyer*, una possessió del terme municipal de Palma. Es trobava conformada per una xarxa de minifundis que començà a establir-se el 1905, però que tingué l'auge entre el 1915 i el 1926 (CALVIÑO *et al.* 1995: 24). Hi havia zones de cultiu de regadiu, de secà i zones humides,⁷ les quals es dividiren generalment en horts d'entre dues i cinc quarterades. També, però, era terra de marès, i s'hi establiren nombroses finques amb l'objectiu d'explotar-les per extreure aquest material de construcció. D'aquesta possessió, abans de la mecanització de l'extracció, en sorgiren principalment dos nuclis urbans: ses Cadenes i es PiHlarí. També, però, en sorgí part del nucli urbà de s'Arenal. Es PiHlarí nasqué el 1905, amb l'establiment de Son Sunyer, i ja estava consolidat cap als anys trenta. El naixement de ses Cadenes l'hem de situar cap als anys vint, tot i que abans, una vegada parcel·lat el Pinar de Son Sunyer (1913), ja hi havia qualche edificació, com ara la caseta del tren, que donà nom al futur poble. L'establiment definitiu arribà amb la urbanització dita *Los Ángeles*, entre 1925 i 1927, a la banda oest de la carretera Militar.⁸

Son Verí de Baix, al terme municipal de Lluçmajor, és l'altra gran possessió. Tot i que es començà a establir el 1899 al punt denominat *es Porrassar*, hi ha el precedent de la construcció de l'església de la Mare de Déu de la Mamella el 1896 al punt denominat *es Fossaret*, dins el gran sementer de *Can Munar*. Els anys posteriors se seguí establint: de 1901 a 1907 continuaren venent-se parcel·les a Porrassar, i a partir de 1907 començà l'establiment de la *marineta des Capellà*. El 1914 s'establí una part de Can Munar. El poble de s'Arenal ja havia nascut (FONT 1975: 11-12 i 16-18).

Hi havia, però, una tercera possessió, *Son Dalabau*, travessada pel *torrent des Jueus*, que feia frontera amb Son Sunyer i, per tant, amb el terme municipal de Palma. De fet, fou la primera de totes a començar-se a establir el 1867, al punt denominat *sa Marineta*.⁹ Malgrat que era la més petita de totes, d'ella sorgí una petita part del nucli urbà de s'Arenal (el carrer del Torrent, el carrer de la Marineta i la banda pròxima al torrent des Jueus del carrer de Sant Cristòfol, com ara la *illeta des Republicans*, edificada el 1876 i esbucada cent anys després), i la possessió *es Castellet*, on els trencadors de marès explotaren pedreres i hi visqueren en barraques (FONT 1975: 10 i 13-14 i VICH 2007: 72 i 74).¹⁰

3. Classes de pedreres i conseqüències toponímiques

El sòl de marès està compost per diverses capes estratigràfiques —divisions i canvis de marès,

7 Conegudes amb el genèric *prat*, del qual deriva el nom de la comarca *prat de Sant Jordi*.

8 Sobre la toponímia major des PiHlarí i ses Cadenes, vegeu MARTORELL 2019: «La toponímia urbana interior de Son Sunyer (el PiHlarí i les Cadenes): història i etimologies populars», *XXVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, p. 101-128.

9 Les *marinetes*, en aquest cas, eren porcions de les possessions que confrontaven amb la mar.

10 Sobre la toponímia major de s'Arenal, vegeu MARTORELL 2017: «Platja de Palma: topònim franquista. La toponímia major dels barris i pobles de s'Arenal», *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi*, p. 297-322.

com en diuen els trencadors— de distints gra, duresa i color. En funció d'això, els trencadors decidien el tipus de pedrera que treballaven:

a) Pedrera *a cel obert*: són les pedreres més comunes. Es fan quan el tipus de marès de les capes superiors és òptim per a l'extracció i adob, com ara el marès crus, el blau, el marès llivanyós i, tot i que de qualitat inferior i si es podia aprofitar, també la tenassa. Alguna vegada s'han diferenciat les pedreres *en pica* i les pedreres *en rost*,¹¹ però la veritat és que totes les pedreres s'enceten amb un clot en pica, fent un quadrat o rectangle, i quan s'arriba a la llivanya (marès fullós, és a dir, sediments amb cert grau d'inclinació a causa de la formació eòlica de la duna consolidada) el següent clot es fa en rost, això és seguint la inclinació de les llivanyes (fulls més o menys oberts que tenen com a origen les capes de sedimentació). A més, cal entendre que, almenys a Son Sunyer, després del rost hi tornava a haver marès crus, sense llivanya (és a dir, sense inclinació).

b) Pedrera *en cova*: en el cas de s'Arenal i Son Sunyer, hi ha molt poques pedreres amb aquesta tipologia, però per exemple a Porreres n'eren la majoria, i arreu de Mallorca n'hi ha de documentades des de l'edat mitjana, com les famoses coves de Portals Vells, documentades el 1305,¹² topònim que rep aquest nom a causa de la forma de les boques d'entrada a les pedreres. Les pedreres en cova es fan quan el marès de les capes superiors no és òptim per a l'extracció i l'adob, com ara la tenassa, però en canvi a les capes inferiors hi ha marès de qualitat excel·lent, generalment crus. Normalment es feien obrint una cisterna, i després s'anaven eixamplant per dedins amb la tècnica de *vaumar*, això és, tallar de manera una mica inclinada, endinsant-s'hi. Finalment s'obrien grans boques i es treballava de manera totalment horitzontal.¹³

En l'àmbit de la toponímia, bàsicament la diferència és que les primeres són denominades *pedrera* i les segones *cova*. En el cas de les pedreres en cova, tenim, a Son Sunyer, les coves de Can Morei, les coves de Can Denits (una devora l'altra, as Pillarí) i les coves de Can Garbes (a ses Cadenes). A Son Verí de Baix hi havia dues grans coves prop de les cases de Son Verí de Marina (antigament conegudes com a hort de n'Avellaneta o hort des Bril), sembla que actualment desaparegudes. També, a Son Verí de Baix hi havia qualche pedrera a vorera de mar que havien fet una mica de cova, a més de la cova des Sestadossos, aferrada al torrent de Son Verí,¹⁴ que era natural i que havien engrandit a cop d'escodra. Finalment, a l'estació de tren de s'Arenal hi hagué una cova que s'habilità com a cotxera (CAÑELLAS 1990: 239), però no sabem si la feren expressament per a l'estació, o si s'aprofità una cova antiga. Atès que sembla que el marès de la superfície d'aquell redol

11 Sembla que el primer a fer aquesta diferència va ser Vicenç Maria Rosselló Verger (1964): *Las Islas Baleares. Mallorca: el Sur y el Sureste*, p. 420.

12 Dada que extreim de la tesi doctoral de Catalina Salvà (2020): *La memòria d'un paisatge gravat: les pedreres de marès, empremta territorial del paisatge identitari de Mallorca*.

13 La tècnica del vaumat, però, també s'emprava a les pedreres a cel obert, perquè quan es picava de manera una mica inclinada, eixamplant uns tres dits a cada gruix, servia per protegir els nus dels dits, alhora que proporcionava ombra en certs moments del dia i resguard de la pluja. No s'ha de confondre amb picar en rost (seguint la llivanya, independentment de si es vauma —t'endinses dins la pedra— o no).

14 Els *sestadors*, a Lluçmajor *sestadossos*, són els estables o corrals coberts on es guarden les ovelles.

era generalment bo, és probable que no fos excavada amb anterioritat a l'arribada del tren. De fet, el trencador Martí Salvà Llull Goixo (ses Cadenes, 1929) ens fa saber que tot aquell redol estava ple de pedreres, i que aquesta cova feia uns 4 o 5 metres d'altura per uns 20 de fondo. En aquesta cova el cap de l'estació, Joan Mercadal, hi tenia el carro, amb la bístia i la menjadora.

Cal dir que la diferència entre el singular i el plural, tant per *pedrera* com per *cova* es deu a la percepció dels trencadors del nombre de clots practicats en un mateix indret. En paraules de Martí Salvà: «Una pedrera és es redol petit que ha fet sa pedrera. Però quan hi has fet varies pedreres això li dèiem pedreres; quan era un redol, un grapat de pedreres, això eren “pedreres”. Ses pedreres de Can Nuú, ses pedreres de Can Peusplans... Quan havien fet una pedrera, se deia “sa pedrera”, però quan ja n'havien fet dues o tres ja eren “pedreres”; un “redol de pedreres”. N'hi havia que deien “un clot de pedreres”».

4. Pedreres de Son Sunyer, Son Dalabau i Son Verí de Baix: usos toponímics i tipologies de formació dels topònims

A Son Sunyer hi ha un espai compacte amb una gran quantitat de pedreres. Aquest espai es pot observar des de dos punts de vista, amb conseqüències lògiques en la toponímia:

a) Punt de vista extern: des d'aquest punt de vista, és a dir, el de la gent que no vivia i ni treballava entorn del gruix de pedreres de Son Sunyer, es redueix normalment el territori a un genèric geogràfic. Es tracta del que recullen certs mapes, que batien la zona com a «Pedreres de s'Arenal», «Las Canteras», o «Canteras». Fixem-nos que és un punt de vista marcat per la concepció geogràfica dels mapes:

- Mapa Militar de España (Palma, 233) (1917): *Canteras* (apareix dues vegades, en dos indrets de la zona de pedreres).
- Plano de la Isla de Mallorca (1932): *Canteras*.
- Mapa Topogràfic Nacional (MTN50, 698) (1958 i 1964): *Las Canteras*.
- Mapa Topogràfic Nacional (MTN25, 698-IV) (1990; 1997):¹⁵ *Pedreres de s'Arenal*.
- Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears (NGIB, 2022):¹⁶ *Pedreres de s'Arenal*.

Trobarem aquest genèric també en dos plànols de José Gómez Ímaz, de 1893 i de 1894, amb

15 Al MTN50 de 2003 desapareix el topònim, així com tampoc ja no apareix al MTN25 de 2017.

16 Consulta a 30 d'abril de 2022 al portal web: <<https://ideib.caib.es/ngib/>>. Cal dir que també recull noms de finques dins la zona de pedreres, i el topònim *Pedreres de s'Arenal* s'ubica dins Can Romeguera, ja al terme municipal de Llucmajor, on antigament no hi havia pedreres, però sí en l'actualitat.

les formes *Cantera*, a Son Verí de Baix (na Capulla) i *Canteras*, as Coll d'en Rabassa (punta de sa torre d'en Pau). Hi ha altres topònims de caràcter genèric, com ara *Carregador* al mapa d'Antoni Despuig (1784), que fa referència a algun dels —probablement— múltiples carregadors de marès marítims que hi hagué a la costa de Son Verí, així com *Pedreres de Son Verí* al *Die Balearen* (1884), que Cosme Aguiló recull amb el nom de *pedreres des cap de s'Orenol* (AGUILÓ 1996: 135 i 149).

b) Punt de vista intern: és sobretot el punt de vista dels trencadors de marès, però també el de la resta d'habitants dels barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer, que entenien el territori de pedreres amb una amalgama de topònims, i dels carreters i dels mercaders, que es preocupaven de saber on comprar (els primers) i carregar per al transport (els segons) el marès. Aquests noms de lloc es poden dividir en dos nivells: 1. El nom de la finca, i 2. La pedrera o pedreres que hi ha a la finca. Per exemple, tenim el cas de *Can Voltat* (nom de la finca) i *pedreres de Can Voltat* (pedreres que hi ha a la finca).¹⁷ En aquest cas, alguns mapes han recollit alguns dels topònims, però fins ara no s'havien recollit exhaustivament, així com els vivien en el dia a dia els treballadors d'aquest bocí de Mallorca.

El 5 d'agost de 2020 vàrem fer una primera eixida toponímica amb Martí Salvà per tal recollir els noms de lloc d'on hi havia pedreres antigament. Això se sumà a diverses entrevistes fetes fins al 2022, a més d'eixides i entrevistes fetes amb Pau Tomàs Salvà *Rander o de Bonança* (Palma, 1935) i Francisco Vich Verger *de ca madò Salvana* (es Coll d'en Rabassa, 1934). D'aquest treball de camp, concloem que la immensa majoria de topònims de Son Sunyer relacionats amb les pedreres i, per tant, amb els trencadors, són antropotopònims. El nom de la finca genera el topònim, per tant, i l'ús de *pedrera* referit al lloc és emprat amb finalitat d'especificar-ho, però com que totes aquestes finques tenen pedreres en la seva extensió, generalment es prescindeix l'ús d'aquest mot, perquè ja es pressuposa, i es posa per davant el nom de la finca. La pràctica totalitat de la zona de pedreres estava en actiu abans i després de la mecanització, a diferència de les del nucli de s'Arenal, Son Dalabau i Son Verí de Baix, que decaigueren i se centraren en uns pocs indrets però amb noves pedreres de grans dimensions. A Son Sunyer, parlem de finques generalment de mitja a tres quarterades, totes elles fruit de l'establiment de la possessió a partir de 1905. En aquest sentit podríem pressuposar que tenen les mateixes mides i, per tant, densitat de topònims que les terres de conradís i d'horta d'altres indrets de Son Sunyer, però fent-hi un cop d'ull exhaustiu sembla que hi ha una mica més densitat que a la zona de secà i regadiu. Aquest territori, pertanyent a ses Cadenes, es troba delimitat entre el camí del Palmer, el camí de Can Duran i el camí de les Pedreres, tots ells a l'est de la carretera Militar, i confrontant per l'oest amb finques del terme municipal de Llucmajor:

¹⁷ Pel que fa a aquest topònim, prové d'un hort des Coll d'en Rabassa actualment desaparegut a causa de la construcció de Mercapalma, conegut com a *Son Voltat* perquè feia una volta al camí (de la mateixa manera que s'originà el topònim *es Vincle* as Pil·lari). La família propietària de Son Voltat comprà la finca a Son Sunyer, que passà a ser coneguda amb el canvi de *Son* a *Can*.

Camí del Palmer	Camí de Can Duran	Camí de les Pedreres
Ca mestre Pere Munar (després Can Fullaní)	Ca sa Vella Cabana	Can Magí Meco o Magí Ronco
Can Nofre Mariero (també Can Nofre Genovoi)	Can Lluent (després Can Duran)	Ca sa Coixa Paparrina
Can Ripoll	Can Pancuit (després Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi)	Ca madò Noguera (després Ca n'Antònia de Ca l'amo en Pau)
Can Joan Pastilla i mestre Joan des Molí	Can Pere Joan Figó (després Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi)	Ca mestre Biel es Pobler o Cas Caparrot
Ca n'Alegria	Ca mestre Miquel Palou (després Ca na Dominga)	Ca mestre Tomeu es Coix o Tomeu Inquero
Can Xesc Lampino	Ca l'amo en Pau	Can Monjo (després Son Cosmet)
Ca mestre Llorenç Porrerenc	Can Reiet o Can Servereta	Can Pere Antoni Garbes o coves de Can Garbes
Can Miquel Vell	Can Tomeu Duran	Can Meló (després Can Toni l'Orgue)
Can Romeguera	Can Sèu	Can Munar
Can Capeller	Can Capeller	Can Denits
	Can Colores (després Can Magí de Ca l'amo en Pau)	Can Puça (després Can Gorra)
	Can Perico Sant (després Can Forners o Can Tomàtiga i després Ca l'amo en Jaume Estaca)	Can Morei
	Can Sèu	Can Peusplans
	Ca l'amo en Joan de sa Plaça	Can Galleta
	Can Soler	Can Xesc Lampino
	Can Reviu	Ca l'amo en Jaume Pollencí
	Can Voltat	Can Nuú
		Ca mestre Pau Ribero o Pau Barraca
		Can Roc

De tots aquests 46 indrets, trobarem recollits els següents, i d'altres que no hem recollit oralment, en alguns mapes:¹⁸

18 Anotam entre claudàtors el topònim correcte, en cas que la grafia original pugui donar lloc a embulls.

	Camí del Palmer	Camí de Can Duran	Camí de les Pedreres
Mapa del Servicio Geográfico del Ejército (1949)	Ca'n Munar Caseta d'en Llull Ca'n Lampino	Ca'n Duran Ca'n Fosquet Ca'n Perico Ca'n Seu	Son Cormet [Cosmet] Ca'n Dritx [Denits] Ca'n Galleta [Gal·leta] Ca'n Nuú
Terme municipal de Palma (AMP, PL-208) (1952)	Can Muna [Munar]	Can Duran	Son Cormet Ca mado Agueda ¹⁹
Mapa General de Mallorca (1958)		Can Tomàtiga	
Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears (NGIB) (2022)²⁰	Can Voltat Picadís Can Pulani [Fullaní]	Can Duran Can Fred Bellavista ²¹ Can Figó Can Reiet Can Rubert Can Forners Can Leon Can Figot [Figó] Can Seu Can Magí Can Garcies	Can Cosmet Can Munar Can Calleta [Gal·leta] Can Forners

A més d'aquests mapes, també trobarem qualche article d'Onofre Llinàs Llodrà, que esmenta uns quants topònims i com era la vida en aquest redol de Mallorca, com ara LLINÀS 1992: «Que no se olviden nombres como “Ca'n Nuú”, “Can Capellés”, “Cas Sord”,²² “Can Lorgue”. “Can Peus plans”, “Can Morey”, “Can Gatleta”, “Ca sa mahonesa”, etc. propietarios de las parcelas donde se extraían los mejores sillares, zonas hoy medio urbanizadas con calles, con nombres de letra». També LLINÀS

19 Es tracta del topònim que a l'annex hem recollit com a «ca sa Coixa Paparrina». Es tracta d'Àgueda Capellà Campins *sa Vella Melona*, germana d'Antònia Aina *sa Coixa Paparrina*. Tot i que al principi hi visqué Antònia Aina, més endavant passà a viure a una casa a s'Arenal, i a la finca de ses Cadenes hi visqué Àgueda.

20 Consulta a 30 d'abril de 2022 al portal web: <<https://ideib.caib.es/ngib/>>. Cal dir que pel que fa a la toponímia de s'Arenal i Son Sunyer, el NGIB té força errors, com ara representacions ortogràfiques defectuoses i desplaçaments exagerats dels topònims. En aquest sentit, per exemple el mapa militar de 1949 és més complet i fiable que el modern NGIB.

21 És incoherent que aparegui aquí, perquè la urbanització de Bellavista és al sud del camí de les Pedreres, on ja hi ha el topònim correctament.

22 Aquest topònim és controvertit. Martí Salvà ens assegura que Rafel Simó *es Sord* visqué a Can Nuú, on també hi havia altres petits habitatges per a trencadors, però que la finca sempre s'ha conegut amb el nom de Can Nuú.

1993b: «El propietario de la finca cobrava por la explotación de la cantera un pequeño canon o alquiler por cada hombre que trabajaba en ella. Semanalmente, los lunes recorría la finca para ello, en Son Verí era de un sólo dueño no así Son Sunyer que estaba dividido en grandes parcelas, podríamos recordar Can Nuú, Can Gatleta, Can Peus Plans, Can Morey, Ca's Sego, etc. etc. y esta zona llamada hoy Bellavista, cerca de Ses Cadenas». Finalment, LLINÀS 2001a, que, a més de fer una llarga llista de topònims urbans, parlà novament de les pedreres: «A la otra parte lindando con la vía del tren, la elegante finca-huerto de “Son Cormet”, cerca las casas de madó Noguera y pinares, canteras y más canteras en terrenos con el nombre genérico de Son Suñer, no obstante hay que decir que el propietario de esta “posesión” había vendido parcelas de dos cuarteradas y allí vivían y trabajaban familias tan conocidas como los “Morey”, los “Gatleta”, los “Capellé”, etc.».».

No obstant el recull delimitat que acabam de presentar, que representa el gruix principal i més conegut de pedreres de Son Sunyer, s'ha de dir que històricament hi ha hagut pedreres a la mala al sud, sud-est i sud-oest del nucli urbà des PiHlarí, resseguint, més o menys, els voltants del camí del Palmer, així com una zona petita zona de pedreres a l'est i una altra a l'oest. Pau Tomàs, que ha viscut quasi tota la vida a Can Nyico i coneix molt bé els horts de la contrada, ens aporta el següent llistat d'on recorda haver-hi vist talls a la mala. Cal dir que, de totes aquestes pedreres, en recorda molt poques en actiu, per tant la majoria de les quals foren explotades els anys trenta del segle xx o anteriorment, i a moltes d'elles s'hi tragué poc marès:

Sud-oest i sud-est des PiHlarí (camí del Palmer)	Nord des PiHlarí	Est des PiHlarí	Oest des PiHlarí
Pedrer de sa Fonteta d'en Capeller	Can Delhomo	Can Xoroll	Can Serro
Ca na Vidriera	Pleta de Son Sunyer	Can Rubert (després Cas Matalasser)	Es Vincle
Cas Santjoaner Vell (després Can Nyico)		Sa Bovera ²³	
Ca n'Amorós (després Can Muleta)		Can Fred ²⁴	

23 Es tracta d'un establiment de Can Mirabò. Deu el nom a la bovera —«Corral on tanquen els porcs» (DCVB)— que hi hagué; guardaven el bestiar a la pedrer de hi havia feta.

24 És un establiment de Cas Metge Matas.

Es Pinaret ²⁵ (entre els horts de Can Matamales i Can Bessó, després Can Guillem Cura)		Cas Metge Matas (després Can Senyora)	
Es Pinaret		Can Romeguera	
Pedrera de l'amo en Joan Pola		Can Fullaní	
Can Puigderrós o hort des Puigderrós ²⁶		Son Bosc o Cas Senyors de Son Bosc ²⁷	
Cas Tabaquer		Can Mercadal ²⁸	
Cas Porrerenc			
Cas Frares o la Porciúncula			
Can Morei o coves de Can Morei			
Can Denits o coves de Can Denits			
Cas Senyoret o Senyorito (després Can Bernat Fred)			
Can Blanquet (després Can Gori Figó) ²⁹			
Ca l'amo en Pau			

La particularitat d'aquestes finques és que les pedreres generalment conviuen amb el cultiu d'hort, a diferència de les que hem vist abans —exceptuant-ne algunes d'elles, com ara Son Cosmet i Can Lluent.³⁰ Can Xoroll n'és tal vegada una excepció; és una gran pedrera que ha tengut època a la mala i època mecanitzada. Per altra banda, a partir de la mecanització es començaren a explotar finques al voltant del nucli des PiHlarí on fins llavors no s'hi havia buidat marès, com ara *Can Mirabò (pedrera de sa Tama)*, *Can Rius* o *Can Bonavista*, o on s'hi havia picat (*Can Delhomo*,

25 A prop d'aquest indret hi havia una finca coneguda com es Pinaret; es tracta de dos topònims diferents, car el primer no és nom de finca i fa referència a un pinaret més jove.

26 El glosador Felip Alemany Mateu (Sant Jordi, 1935 – es coll d'en Rabassa, 2022) hi visqué de petit, i feu una glosa descrivint l'indret: «A s'hort de Can Puigderrós / quasi tot eren pedreres, / uns quants de pins i figueres, / era un terreny arenós» (ALEMANY 2009: 30).

27 El clot estava a l'est de les cases, i hi sembraren arbres fruiters.

28 Can Mercadal eren 15 quarterades, que, juntament amb les 15 de Son Bosc formaven part del mateix senyor: el sastre Mercadal (Bartomeu Mercadal). En total hi ha tres cases: les dels senyors de Son Bosc, a l'oest; les dels pagesos, al nord i Can Mercadal, al sud-oest. El clot de marès de Can Mercadal es troba a l'est de les cases.

29 Pau Tomàs pensa que en aquesta finca no es picà marès i Martí Salvà ens assegura que així fou. Segui com sigui, a l'ortofotografia de 1956-1957 s'hi veu clarament una pedrera picada a la mala.

30 Segons Martí Salvà, aquestes eren les úniques finques de ses Cadenes amb aquest doble ús.

Can Xoroll, Can Morei, Can Fred). Pel que fa a la *pleta de Son Sunyer* i *Ca na Vidriera*, hi ha, a més, diverses coves funeràries d'època pretalaiòtica fetes buidant el marès, diverses de les quals foren destruïdes per trencadors.³¹

Per altra banda, un tercer sector de pedreres és el de la urbanització de *Ca ses Catalanes* (Bellavista), conformat per un sòl de marès de qualitat de característiques semblants a les terres veïnades de *ses Cadenes*. La particularitat d'aquest indret és que s'anaren venent trasts d'ençà de la urbanització, el 1931, i atès que el gruix principal de pedreres estava als tres camins esmentats, a *Ca ses Catalanes* n'hi hagué poques, petites i localitzades en el període manual. En canvi, quan es mecanitzà es començaren a explotar solars amb grans pedreres fondes, alhora que es construïen habitatges residencials no relacionats amb les pedreres, i dels quals els nostres informadors no en saben el nom.³² Els topònims que hem recollit a l'annex són els que podríem considerar més antics, i els que presentam a continuació són aquells on sabem cert que s'explotaren pedreres manuals:

Est de Ca ses Catalanes	Centre de Ca ses Catalanes	Sud de Ca ses Catalanes
Na Forta	Can Xisquet o Xisquet Galleta (després Ca sa Maonesa)	L'Havana
Can Trompada	Ca mestre Rafel Pastilla	
Ca mestre Bernat Raro		
Can Mates		
Can Xesc Lampino		
Can Miquel Lluïssset		

31 Així com a Serral des Verro, lloc en el qual no hem pogut determinar si es picà marès, malgrat que es troba dins la zona del sud-oest de *Es Pilarí* on era bo. Pel que fa a les coves de la *pleta de Son Sunyer*, Guillem Ramis Bordoy explica que «Los trabajos de cantería han determinado el hallazgo y en gran parte la destrucción de estos monumentos. El vecino lugar de Es Pilarí [...], nació en torno a esas canteras, aún en explotación, dedicándose la mayoría de sus habitantes a tales quehaceres de cantería». Afegeix: «Las cuevas sepulcrales de So'n Sunyer se abren en la vertiente oeste de la colina. La roca arenisca es de peor calidad que las circundantes, pues es blanda, de grano grueso, de escasa consistencia, sumamente quebradiza e inadecuada para la construcción. Esta cualidad ha hecho posible la conservación parcial de las cuevas, ya que las canteras abiertas en estos terrenos no han sido explotadas racionalmente. Con ello se ha conseguido que la destrucción de los diversos ejemplares —descubiertos y violados por los canteros— solamente haya sido parcial». I acaba: «Se desconoce exactamente la fecha del hallazgo; pero a través de ciertos indicios hallados en la Cueva número 5, las primeras extracciones de sillares pueden remontarse a los siglos XVI y XVII. En la literatura científica, la primera cita es del año 1908» (ROSSELLÓ 1962: 3). Pel que fa a les coves de *Ca na Vidriera*, Joan Llabrés Ramis explica el següent: «Nos consta que hacia el año 1940 se abrieron unas canteras en el flanco sur de dicha finca a muy pocos metros de la casa. Con dichos trabajos de sillería se descubrieron cuatro cuevas funerarias, de las cuales una quedó totalmente arrasada y otras dos en buena parte destruidas» (LLABRÉS 1978: 339). Sobre aquestes i altres coves, vegeu els dos treballs als quals feim referència.

32 Senyal d'un moment de transició entre la necessitat de conèixer els noms de les finques i cases, i la pèrdua consolidada en l'actualitat d'aquesta necessitat i, per tant, d'usos.

A més, hi hem de sumar *Ca sa Coixa Paparrina*, *Can Nofre Mariero* o *Nofre Genovoi*,³³ *Ca madò Noguera*, *Ca mestre Biel es Pobler* o *Cas Caparrot Pobler*, *Ca mestre Tomeu es Coix* o *Tomeu Inquero* i *Can Denits* (després *Ca l'amo en Jaume Estaca*), així com *Can Peusplans*, que hem considerat com a part de ses Cadenes per proximitat, però que realment es troben al límit dins la urbanització de Bellavista. Pel que fa al sud de Ca ses Catalanes, Francisco Vich ens aporta els topònims de Can Soler i Ca n'Ateo, però Martí Salvà no n'ha sentit mai a parlar; queda pendent contrastar-ho amb altres informadors. També en aquesta zona hi havia pedreres als terrenys de l'Hotel Copacabana, però no n'hem documentat cap malnom; en tot cas, deixam escrit que, abans d'inaugurar-se l'hotel l'any 1955, l'indret era conegut amb el nom del xalet, Ca Don Mateu Zaforteza (anys trenta), i posteriorment com a Can Magí Marquès. Finalment, sabem que hi hagué talls manuals a altres indrets de la urbanització, però també sense nom popular.

Finalment, el trencador Francisco Vich, recollí i publica la següent llista de pedreres que recordà de Son Sunyer. La major part d'elles, 49, són compreses dins els tres camins abans esmentats de ses Cadenes i la urbanització de Bellavista: *Cova de Can Morei*; *cova de Can Denits*; *pedrera de Can Morro*;³⁴ *pedrera de Can Benet Figó*;³⁵ *pedrera de Can Pere Munar*;³⁶ *pedrera de mestre Joan Pastilla*; *pedrera de Can Pollo*; *pedrera de Can Biel Ferrer*; *pedrera de Can Duran*; *pedrera de l'amo en Sebastià Pancuit*; *pedrera de l'amo en Joan Figó*; *pedrera de Can Palou*; *pedrera de l'amo en Joan Meco*; *pedrera de Can Sèu*; *pedrera de Can Perico Sant*; *pedrera de Can Magí Ronco*; *pedrera de Son Cosmet*; *pedrera de l'amo en Pau*; *pedrera de Can Nyico*; *pedrera de Can Capeller*; *pedrera de Can Servereta*; *pedrera de Can Joan de sa Plaça*; *pedrera de Can Soler*; *pedrera de Can Reviu*; *pedrera de Can Toni Cerdà*; *coves de l'amo en Toni Garbes*; *pedrera de l'amo en Pere Munar i el seu fill Macià*;³⁷ *pedrera de Can Puça*; *pedrera de Can Morei*; *pedrera de mestre Sebastià Galetes*;³⁸ *pedrera de Can Nuú*; *pedrera de mestre Rafel Simó*; *pedrera de Can Paparrina*; *pedrera de Can Noguera*; *pedrera de mestre Biel es Pobler*; *pedrera de l'amo en Nofre Mariero*; *pedrera de mestre Tomeu es Coix*; *pedrera de Can Denits*; *pedrera de Can Roc*; *pedrera de Can Peus Plans*; *pedrera de l'amo en Jaume Pollencí*; *pedrera de Can Lampino*; *pedrera de Cas Siquier*; *pedrera de madò Margalida Maonesa*;³⁹ *pedrera de mestre Rafel Pastilla*; *pedrera de l'amo en Toni Trompada*; *pedrera de Can Soler de s'Arenal*; *pedrera de ses Catalanes* i *pedrera des Clot de l'Infern* (VICH 2007: 17-18).

33 Era una finca que comprà Nofre Genovoi per picar-hi marès, però no hi feu casa. Correspon a l'actual parcel·la del restaurant Es Molí d'en Tem.

34 Es tracta d'una pedrera recent. Vers el 1975, Morro comprà la finca de Ca mestre Joan des Molí per fer-hi picadís (vegeu «Can Joan Pastilla i mestre Joan des Molí» a l'annex).

35 Fa referència a «Can Gori Figó» a l'annex. Gregori Taberner Ferrer era el pare de Benet.

36 Fa referència a «Can Munar» a l'annex.

37 Fa referència a «Ca mestre Pere Munar (després Can Fullaní)» a l'annex.

38 Es tracta d'una grafia errònia fruit, probablement, de la correcció lingüística. Francisco Vich ens ha dit que en diu *Gal·leta*. El propietari era Sebastià Tomàs Rubí *Gal·leta*. Fa referència a «Can Gal·leta» a l'annex.

39 «Ca sa Maonesa» (com hem recollit a l'annex) es coneixia així per Margalida Rigo Febrer. Durant la Segona República es coneixia com a *Can Xisquet* o *Can Xiquet Gal·leta* a causa del propietari, Francesc Tomàs Rubí, fins que morí assassinat pels feixistes el 1936. A causa d'això, Margalida i tota la família es posaren a fer de trencadors.

La gran majoria d'aquests antropotopònims són formats seguint el sistema tradicional de Mallorca:

- a) Ca + article + malnom.⁴⁰ Exemples: *Can Nuú*; *Can Morei*.
- b) Ca + article + adjectiu + malnom. Exemples: *Ca sa Coixa Paparrina*; *Ca sa Vella Cabana*.
- c) Ca + [article] + tractament de cortesia + [article] + prenom + [malnom]. Exemples: *Ca mestre Miquel Palou*; *Ca l'amo en Pau*.

Amb l'excepció de Son Cosmet, que probablement degué el canvi de la partícula *Can* per *Son* per voluntat dels nous propietaris.⁴¹ Ara bé, cal dir que, a banda d'aquests topònims, també hem trobat alguns casos de noms de lloc els quals les característiques de la pedrera generen el topònim. Els podem dividir amb els topònims els quals són fruit de la intervenció humana: *na Careta* (VICH 2007: 39), recollit normalment com a *na Caretes* (perquè hi havia unes quantes cares esculpides a la pedra) (AGUILÓ 1996: 119 i RIBOT 2004: 10), i les pedreres que reben el nom a causa de la qualitat del marès: *na Forta* (zona amb marès de gran duresa, de gra de figa —gra gros—, mal de treballar) (VICH 2007: 23 i 26) i *l'Havana* (zona amb marès de gran qualitat i bon obrar; sembla que li deien així a causa del fet que picar allà era com la idea fer les Amèriques, d'emigrar a l'Havana; retia econòmicament).⁴² El primer cas es tracta d'una pedrera de la Marina de Lluçmajor (sa Torre), però els altres casos són tots ells a Son Sunyer, però en una zona a la perifèria dels tres camins esmentats anteriorment, dins Ca ses Catalanes (urbanització de Bellavista).

També trobarem una altra classe de topònims: són aquells derivats de la nova indústria de les màquines arrabassadores, com ara la *pedrera de sa Tama*; nom d'una empresa, TAMA, acrònim de Transportes y Materiales, S. A.⁴³

Per altra banda, al llarg de ses Cadenes i s'Arenal hi hagué, almenys des dels anys trenta del segle

40 En alguns casos el cognom fa funció de malnom.

41 Es tracta d'una casa-xalet que difereix molt de la resta d'habitatges, que són de classe treballadora. Funcionava com una possessió en el sentit que hi havia els senyors (que vivien al pis de dalt) i els pagesos (que vivien als baixos).

42 D'aquesta pedrera n'hem trobat una carta que en parla a l'Arxiu Municipal de Lluçmajor, signada el 15 de juny de 1926, enviada pel jutjat d'instrucció núm. 248 de la Comandància de Marina (causa núm. 223, de 1926) al batle de Lluçmajor: «Tengo el honor de rogar a V. S.: que por los agentes de su autoridad se indague si en la cantera denominada "La Habana" enclavada en el predio Son-Suñer del Arenal se emplea dinamita para la explotación de la misma; así como si el individuo Antonio Tomás Más (a) Trompada, trabaja en la citada cantera» (AML, CO-1926, 2490). Antoni Trompada després adquirí un trast a Bellavista, on s'explotà la pedrera coneguda com a «Can Trompada» (vegeu-la a l'annex).

43 Un acrònim, [sə'tamə], que es lexicalitzà. De fet, no és d'estranyar que aquesta pedrera rebi el nom de l'empresa i no de l'antropotopònim antic, perquè sembla que l'empresa sorgí el 1953 amb l'objectiu de revolucionar la producció i venda del marès amb la mecanització total de l'extracció, mitjançant la invenció de les màquines arrabassadores. D'aquesta manera, l'empresa, que tenia seu i promotors a Coll d'en Rabassa, posà la primera màquina arrabassadora de Mallorca en aquest indret, de manera que canvià la concepció social de les pedreres en què el topònim que remetia al propietari se supeditava als treballadors trencadors per la nova concepció del treball capitalista en què l'empresa és el primer referent de l'indret. La primera informació la devem i agraïm a Pere Galiana Veiret (Palma, 1942) i la informació sobre l'acrònim a Bartomeu Tous Cardell (es Coll d'en Rabassa, 1946), fill de Miquel Tous Coll, ferrer que construí la primera màquina arrabassadora per encàrrec de Transportes y Materiales, S. A.

xx i fins als anys setanta, diversos indrets on hi havia serradores elèctriques que s'encarregaven de serrar les peces. D'aquí en sorgeix, per exemple, el topònim *sa Serradora* i el malnom *de sa Serradora*, aplicat a la serradora i el trencador d'origen murer que la posà en marxa el 1957, Cristòfol Mateu Vanrell *Porxet* amb la seva família. Aquests topònims es componen de *serradora de* + nom del propietari de la serradora (si estava dins l'entorn urbà) o bé el nom de la finca (si estava dins els afores). Vegem les que recorda Martí Salvà:

Serradora	Indret	Dècades en actiu ⁴⁴
Serradora de sa Tama	Es Piñarí. Sa Tama ⁴⁵	50-60
Serradora de mestre Perico	Ses Cadenes (urbà). Carretera Militar, 120	40
Serradora de l'amo en Toni des Fornet	Ses Cadenes (urbà). Camí de la Porciúncula, 7	30
Serradora de Son Cosmet	Ses Cadenes (afores). Son Cosmet (camí de les Pedreres)	40-60
Serradora de Can Garbes	Ses Cadenes (afores). Can Garbes (camí de les Pedreres)	30
Serradora de Can Nuú	Ses Cadenes (afores). Can Nuú (camí de les Pedreres)	50
Serradora d'en Pau Barraca	Ses Cadenes (afores). Ca mestre Pau Ribero o Pau Barraca (camí de les Pedreres)	30
Serradora d'en Llorenç Ganones i es seu germà Julià	S'Arenal, Palma (urbà). Carretera Militar, 247	40-50
Serradora d'en Sopes	S'Arenal, Palma (urbà). Carrer de Cannes, 39	40-50
Serradora d'en Porxet	S'Arenal, Palma (urbà). Carretera Militar, 269	50-60

44 Informació aproximada.

45 La serradora i les pedreres de sa Tama s'ubicaren a dos indrets. Primer varen estar situades a terrenys segregats de Can Mirabò, al nord des Piñarí, davant l'església parroquial des Piñarí (també fruit de la parcel·lació de Can Mirabò. Quan s'acabà el marès allà posaren dues pedreres petites al sud, arran de la via del tren i en terrenys entre el camí de Muntanya i el carrer de Baltasar Moyà. Aquí hi estigueren dos o tres anys. Devem i agraïm aquestes informacions a Joan Comas Moll *Niu* (es Piñarí, 1939) i a Pedro Roig Llull *es Ros Garbes* (ses Cadenes, 1932 – 2022). Es Ros Garbes feu feina a la serradora del segon indret.

Serradora de s'Estació	S'Arenal, Lluçmajor (urbà). Plaça de l'Estació ⁴⁶	50-60
Serradora d'en Capeller	S'Arenal, Lluçmajor (afores). ⁴⁷ Parc de Joan Ferre ⁴⁸	60-70

Cal dir que, a banda d'aquestes serradores, també estan directament relacionades amb s'Arenal i Son Sunyer les dues serradores de marès que tenia el mercader Magí Roig Mulet *Meco* a l'estació de tren de Palma (ses Estacions). Una d'elles era al moll de càrrega (1932), i l'altra, a una via morta (1936) (MOLINA i MOREY 2006: 10). Magí Roig, conegut amb els malnoms de *Meco*, *Ronco* o *Butzes*, era un mercader de marès des Coll d'en Rabassa que el 1943 inaugurà una via morta a ses Cadenes amb un moll per carregar les peces (CAÑELLAS 1990: 241).⁴⁹ Segons Nicolau Sebastià Cañellas, Magí Meco inaugurà també una serradora a l'indret, però Martí Goixo ens afirma que mai no en va tenir cap, a ses Cadenes, sinó que tenia serradora a l'estació de Palma.

Hem detectat una altra tipologia de topònims de pedreres; són aquelles que prenen el nom del topònim de l'indret d'origen diferent de l'antroponímic. És el cas de la *pedrera des clot de l'Infern* o *clot d'Infern*, que amb aquest nom es coneix el primer tram del llit del torrent des Jueus, de s'Arenal (una porció del qual correspon a Lluçmajor, i una altra a Palma); les *pedreres des Castellet*, que es troben a la finca que té aquest nom, dins s'Arenal (parcel·lació antiga de Son Dalabau) i els casos de les *pedreres de na Capulla*, que és el nom d'una partió de Son Verí de Baix on hi ha un antic poblat de trencadors que estigué actiu abans del segle xx,⁵⁰ i les *pedreres des Fornàs*, partió també de la mateixa possessió.

En aquest sentit, Rafel Ginard els anys cinquanta entrevistà un dels trencadors que a la darrera dècada del segle XIX picaren a Son Verí de Baix, on vivien en barraques. Aquest trencador esmentà els següents topònims: *es Fossaret*, *es Fornassos*, *Can Munar* i *ses Marinetes*, tots ells partions de la possessió corresponents a l'actual poble de s'Arenal (es Fossaret, ses Marinetes i Can Munar), i les

46 L'estació s'esbucà el 1973 (LLINÀS 2001b: 20). La serradora es posà prop del 1950, a unes dependències amb porxada al costat. Estava ubicada on ara hi ha l'hotel Kilimanjaro, al carrer del Gran i General Consell, aleshores la part més allunyada del complex de la zona de l'estació. Joan Mercadal Cañellas fou el cap de l'estació i duia un negoci de marès. Tenia un carro i un carter i omplia vagonets de marès. Allà hi serrava Joan Guasp Torrens *Pastilla*.

47 Actualment és urbà, però antigament estava situat als afores del poble.

48 Estava més o manco on hi havia el parc infantil —on fins aleshores hi havia el camp de futbol del poble—, i cap on hi ha les oficines de l'Ajuntament de Lluçmajor hi havia el clot de la pedrera. La serradora es llevà vers el 1975. Devem i agraïm part d'aquestes informacions, així com el nom de la serradora, a Joan Guasp Amengual.

49 A l'estació de Lluçmajor també hi hagué una serradora (CAÑELLAS 1990: 119).

50 Sobre aquest poblat, vegeu-ne l'estudi de CLAR i CALVIÑO 2019: «Construccions dels trencadors de la possessió de Son Verí», *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, p. 77-93.

urbanitzacions de Son Verí de Marina i Son Verí Nou (ses Marinetes i es Fornassos).⁵¹ D'aquesta manera entenem que les pedreres a s'Arenal, les quals són les més antigues de totes en aquesta contrada, es coneixien amb aquests usos toponímics. A propòsit d'això, el trencador Martí Salvà recorda que les darreres pedreres a la mala en actiu a Son Verí de Baix foren una o dues as Fornàs, a mitjans dels anys quaranta. Llorenç Noguera Carrasquet (Llucmajor, 1902), per altra banda, explicà que les darreres a vorera de mar es picaren abans de la Guerra Civil (CALVIÑO *et al.* 1994: 40). Noguera també digué que veié en actiu les de «devers l'Estació», és a dir, des Fossaret,⁵² les quals Martí Salvà conegué de petit, ja inactives. Així en parla Onofre Llinàs: «Una gran plaza llamada de la estación en la parte posterior, y delante muchas canteras, terminadas y rellenas de escombros de las mismas, conducían por senderos» (LLINÀS 1993a: 5). De fet, com ja hem dit, s'habilità com a cotxera del tren una cova de marès, «a la boca de la qual es va fer una petita façana semblant a la d'un túnel» (CAÑELLAS 1990: 239). De pedreres en aquest redol n'hem trobat dos esments als llibres d'actes de l'Ajuntament de Llucmajor. El primer fou una sol·licitud de permís a l'Ajuntament per encetar-hi una pedrera, que es tractà a la sessió del 17 d'abril de 1923: «Isabel Siragusa viuda de Roses,⁵³ para extraer sillares de una cantera situada en terrenos lindantes con la estación de dicho ferrocarril en el Arenal» (AML, LA-56, 31v). El segon, és una concessió de permís a Jaume Taberner Garau per encetar una pedrera al carrer F (actual carrer del Gran i General Consell), tractada a la sessió del 30 de gener de 1928:

Después se dio cuenta de una instancia de Jaime Taberner Garau solicitando permiso para extraer sillares en los terrenos que forman la calle letra F del caserío El Arenal.—

El Sr. Alcalde dio algunas explicaciones previas, y discutido el asunto, estimándose que los trabajos que desea realizar el solicitante para los cuales interesa permiso, son en beneficio de la urbanización de aquella calle y nada han de costar al Ayuntamiento, por unanimidad se tomó el siguiente acuerdo:—

1º Conceder a Jaime Taberner Garau el permiso interesado para extraer sillares en los terrenos que forman la calle letra F. del caserío El Arenal, limitándose a una zona de cuarenta metros a partir del límite de la Estación del Ferrocarril con las siguientes condiciones: Primera. El permiso se concede por un año y medio a partir de 1º del corriente mes, siendo prorrogable por medios años, y se entenderá prorrogado siempre que no se le avise con seis meses de anticipación. Segunda. Los trabajos deberán comprender toda la anchura de la calle en la extensión de fondo que tome hasta los cuarenta metros. Tercera. En el caso de que por conveniencia de los trabajos la excavación se hiciera hasta mayor profundidad del nivel o rasante que debe tener la calle será obligatorio del sr

51 «Hi havia les pedreres “d'Es Fossaret”, “Ses pedreres d'Es Fornassos”, “Can Munar”, “Ses Marinetes”. I així deien “trenquen en Es Fossaret, o a Es Fornassos”» (GINARD 1955: 172). És curiós que diguessin, en plural, *ses Marinetes* i *es Fornassos*, atès que en l'actualitat els noms ens han arribat només en singular. No obstant això, sembla que és freqüent que *fornàs* aparegui en plural: «Fornàs: m. Indret on es conserven restes megalítiques. El plural fornassos és especialment freqüent a la toponímia. Es tracta, per tant, d'una aplicació metafòrica que identifica aquestes construccions talaiòtiques amb desproporcionats forns o fornals» (ORDINAS 2001: 312).

52 Aquest topònim, completament en desús en l'actualitat i del qual no hem trobat informadors que el coneguessin, també l'hem documentat el 5 de juliol de 1902, quan se cedí el solar on es construïa (des de 1896) l'església de la Mare de Déu de la Mamella, patrona dels trencadors: «En el descrito predio y en la parte del mismo conocida por Can Munar d'abaix y punto El Fossaret, tratose de construir un oratorio para atender a las necesidades espirituales de aquella comarca, a cuyo fin el causante D. Francisco Salvá y Salvá cedió gratuitamente el terreno necesario para emplazar el edificio y sus anexidades» (FONT 1996: 11).

53 És a dir, la propietària de Son Verí de Baix, la qual encara tenia terrenys en el nucli urbà de s'Arenal.

Taberner rellenar el hoyo hasta la rasante. Cuarta. Al terminarse los trabajos, bien por voluntad del Ayuntamiento bien por la del sr Taberner, deberá este dejar igualado el piso en toda la zona que haya hecho trabajos.—

2º Que este permiso se entiende concedido a reserva de que sea autorizado también por la Compañía de Ferrocarriles y Obras Públicas (AML, LA-58: 99f-99v).

La darrera tipologia des del punt de vista intern és l'ús de la toponímia major, vinculada a les possessions o grans finques. En aquest sentit, un trencador parlarà de les *pedreres de Son Sunyer* i les *pedreres de Son Verí*, per diferenciar aquestes dues zones d'extracció, malgrat que són ben pròximes entre elles. En el mateix sentit, trobarem que el 1933 des de l'administració es dividiren les zones per tal de posar el preu per carretada (unitat de venda del marès), amb les següents zones-topònims: es Coll d'en Rabassa; sa Torre Redona (Can Pastilla); Son Sunyer-es Pillarí; es Conquets i Son Verí i es Castellet (*Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, 31 de gener de 1933: 1-2).⁵⁴

5. Els altres espais toponímics pròxims: es Coll d'en Rabassa i la Marina de Lluçmajor

Tant es Coll d'en Rabassa (litoral i interior) com la Marina de Lluçmajor, de la qual ja hem parlat, formen part del contínuum de marès i, per tant, de pedreres, que s'estén per s'Arenal i Son Sunyer. La diferència és la cronologia de les pedreres. Vegem-ne uns quants topònims:

Es Coll d'en Rabassa:⁵⁵ *pedrera des Turó de Can Brunet, pedrera de sa Saboneria, cova de na Moretana, cova d'en Marol o Marola, pedrera de Can Fogó, pedrera de s'Esplanada, pedrera de ses figueres des Fort, pedrera de Can Bifa, pedreres de ses Punes, pedrera des Peu des Gegant, pedrera de Son Costa, pedrera de Ca madò Pepa, pedreres de Son Fondo, sa cova d'en Mariner, pedreres de Can Soler, pedreres de Ca s'Adroguer, pedreres des Carnatge, pedreres de Son Mosson, pedreres de Son Manuel, pedreres de Ca ses Calafates, pedreres de s'Olivaret, pedreres de Can Planes, pedreres de Cas Metge Mates, pedreres de sa Vinça, pedreres de sa punta des Reflector, pedrera de Can Duran, pedrera des Molinot...*

Marina de Lluçmajor:⁵⁶ *pedreres de la Fossa (sa Torre); ses pedreres de la Seu (Badia Blava); Pedrafort (Badia Blava); sa Pedrereta (sa Llapassa); sa pedrera Blanca⁵⁷ (Lluçamet); sa Pedrera, ses Pedreres o sa pedrera de sa Dent (Vallgornera); ses Pedreres —o sa Pedrera— de*

54 «CANTERAS DEL COLL DEN REBASSA»; «CANTERAS DE TORRE REDONA»; «CANTERAS DE SON SUÑER PILLERI»; «CANTERAS DE ES CONQUETS»; «CANTERAS DE SON VERI Y CASTELLET».

55 Es tracta d'un recull inèdit elaborat per Pere Galiana Veiret (Palma, 1942), al qual agraïm que ens l'hagi proporcionat per aquest treball.

56 Recull fruit del buidatge de *La toponímia de la costa de Lluçmajor*, de Cosme Aguiló (1996).

57 Segons Cosme Aguiló, però, «no es tracta de cap pedrera, sinó que és un nom posat de dins la mar a una taca blanca del penyal, sorgida pels efectes d'un temporal que hi va arrabassar un redol de pedra de 6-7 m de llargària» (AGUILÓ 1996: 57).

cala en Timó, ses Pedreres o sa pedrera d'en Coix (s'Estelella)...

Vists aquests topònims observam de manera clara que la toponímia de les pedreres de Son Sunyer té relació directa i pràcticament estricta amb l'antropotoponímia: les finques i les seves pedreres neixen simultàniament i constitueixen una nova significació del territori, de la *tabula rasa* d'aquesta part de Son Sunyer a la xarxa de finques. A l'altre costat, tenim la toponímia de les pedreres des Coll d'en Rabassa i la Marina de Lluçmajor, en la majoria dels casos més antiga, que es vincula al topònim ja vigent de l'indret on s'exploten, sigui de formació antroponímica o no.

6. Etapes històriques dels assentaments de trencadors de marès a s'Arenal i Son Sunyer

Podem dividir en tres etapes històriques els assentaments dels trencadors a la contrada:

a) Del segle XIV (1347) al segle XX (~1916): els trencadors de marès són nòmades i colonitzen temporalment l'espai. No són propietaris de la terra que exploten i hi van llogats amb rendes. Això crea una relació de poder amb els propietaris basada en una estructura d'origen feudal i gremial. Es configura, per tant, l'espai toponímic a través de la voluntat dels grans propietaris.

Són trencadors de Lluçmajor, i treballen normalment a la Marina de Lluçmajor, a les penyes, tot i que hi ha qualche cas, com el de les pedreres de Galdent i de Son Fullana, situades a l'interior del terme municipal. Per tant, el gran gruix de la toponímia és litoral i la transmeten fins als nostres dies, sobretot, els mariners. Les pedreres de Son Verí i les del Cap Enderrocat estan documentades el 1347 en diversos contractes de lloguer (GARAU 2008: 24).

b) Segle XX (~1916--~1953): amb l'arribada de la línia del tren de Palma a Santanyí, que travessa els pobles des Pillarí, ses Cadenes i s'Arenal, els trencadors, que a mitjan segle XIX ja havien iniciat un procés d'assentament as Coll d'en Rabassa, creen els nous assentaments en aquests tres nous pobles, als quals fins llavors vivien de dilluns a divendres en unes poques barraques disseminades, i el cap de setmana tornaven a casa seva.⁵⁸ Amb la consolidació permanent de l'espai (els treballadors viuen on fan feina) es forma un nou espai de pedreres situat a l'interior. Aquest espai és generat per nous petits propietaris, fruit de la fallida del sistema de latifundis. Els burgesos inverteixen en la compra de grans parcel·les de l'establiment de les possessions i després es reparcel·len, o directament són els trencadors, pagesos o, en alguns casos, mercaders de marès, amb un poder adquisitiu major que les baules més pobres els que compren petites parcel·les. A aquestes noves finques hi acudeixen trencadors per treballar-hi el marès, i és quan

⁵⁸ Llorenç Noguera, nascut el 1902, ho explica així: «A s'Arenal quan posaren el tren i feren l'estació tomaren una sèrie de barraques de trencadors de planta com les de roter. Una era de mestre Bielet "Carresquet", aquest vivia a Lluçmajor en el carrer de Llevant. Els nostres pares ja feien casetes. A Ses Cadenes hi havia una sèrie d'aquestes senzilles casetes, devers catorze o quinze, totes a un carrer, cada trencador en tenia una. A dins hi havia una cuina a un racó, una enramada a defora. Ja eren casetetes fetes amb peces de marès» (CALVIÑO *et al.* 1994: 40).

neix aquesta necessitat de diferenciar finques i pedreres, quan es formen els antropotopònims fruit dels malnoms dels propietaris.

Com deim, aquests propietaris poden esser trencadors, però també poden no esser-ho. Vegem-ne tres exemples: 1. Els *Garbes* (Roig), després d'haver fet les Amèriques s'apleguen amb *Goixo* (Salvà) i Munar per comprar una parcel·la que serà coneguda finalment com a Can Garbes, lloc on es faran les coves de Can Garbes i hi treballarà la família; 2. Els *Voltat* (Vallespir) i els *Nuu*, que venen des Coll d'en Rabassa, compren parcel·les, que es converteixen en finques on treballen desenes de trencadors durant dècades. A Can Voltat, per exemple, hi visqueren i hi treballaren trencadors des Coll d'en Rabassa —procedents alhora de Lluçmajor— en una barraca, els *Pansa* (Garau), i 3. Antoni Salas Cañellas *Peusplans*, de Santa Maria del Camí, arribà a tenir un negoci de tretze o catorze pedreres i la finca coneguda a Son Sunyer com a Can Peusplans,⁵⁹ on treballaren els Siquier, de Petra, i instal·laren la primera màquina regatadora feta mai a Mallorca, el 28 d'agost de 1938.⁶⁰

c) Actualitat: una vegada l'ofici ha desaparegut,⁶¹ trobam deixes toponímiques com a conformadores d'una identitat local. Hi ha noves pedreres mecanitzades a Son Sunyer, fora de l'espai tradicional, com ara *Can Bessó*, *Can Verdera*, *hort de sa Fàbrica* a l'oest de la carretera Militar, a ses Cadenes; a certes parts de la urbanització de Bellavista, que fins llavors s'havia explotat molt poc i als límits nord i sud del nucli urbà des Pillarí, on antigament no n'hi havia. Per altra banda, el nomenclàtor de carrers i camins de ses Cadenes, s'Arenal i es Pillarí compta per primera vegada amb diversos noms relacionats amb el món dels trencadors:

A ses Cadenes, antigament trobàvem el *camino de las Canteras*.⁶² A les darreres dècades hi ha hagut uns quants canvis: aquest nom es normalitzà amb la forma *camí de les Pedreres* (5 de juliol de 1988), i a demanda de l'Associació de Veïns Es Trencadors de ses Cadenes (nascuda el 1989) es posaren els noms relacionats amb els trencadors de marès a antics i nous carrers: *carrer de l'Escodra*, *carrer del Marès* i *carrer dels Trencadors* (26 de gener de 1994), *carrer del Tallant* (30 de gener de 2008) i *carrer de la Llivanya* (4 de juliol de 2009) (BIBILONI 2012).

59 Devem i agraïm aquesta informació al Dr. Nicolau Dols Salas (Palma, 1967), descendent d'Antoni Salas Cañellas *Peusplans*.

60 Trobareu la història de la primera màquina a l'article «Bodas de plata de la inauguración, en Mallorca, de la primera máquina para extraer sillares», *El amigo del pueblo. Semanario popular*, 6 de setembre de 1958, núm. 556.

61 Segons Martí Salvà, en un període de tres-quatre anys d'ençà de l'aparició de les màquines, la gent deixà de picar a la mala, malgrat que quedà qualche trencador en actiu, com ell i el company Francisco Vich Verger, que picà fins al 1964 a Can Trompada, dins l'actual urbanització de Bellavista (VICH 2007: 16).

62 Desconeixem quan s'oficialitzà aquest nom, exactament, però sabem que no fou posterior a 1950. Al llibre d'actes de l'Ajuntament de Palma de 1950 es documenta aquest nom, quan s'aprovà una nova divisió del terme municipal de Palma (AMP, AH-2216). També apareix al Cens electoral de població de 1955 (AMP), però no així al cens de 1936 (Biblioteca pública de Palma – Can Sales, 15902), que no contempla el camí. És possible que aquest nom fos en temps primer de tradició oral, perquè apareix al plànol del projecte d'urbanització de Bellavista (octubre de 1931), com a «camino de las Canteras» (Arxiu de Francisco Vich Verger).

A s'Arenal (municipi de Lluçmajor), per altra banda, a la sessió plenària extraordinària del 31 de desembre de 1990 es canvià la *calle del Ejército Español* pel *carrer dels Trencadors* (AML, LA-84: 175-183). Es tracta d'un tram de la carretera Militar. Aquesta carretera antigament unia s'Aranjassa amb el fort del cap Enderrocat i travessa els nuclis urbans de ses Cadenes i s'Arenal, tant al municipi de Palma com al de Lluçmajor.

Es PiHlí antigament comptà amb un odònim relatiu als trencadors: *calle del Marés*. Aquest carrer es digué *calle de Bellver* fins al 8 de novembre de 1955, que va ser canviat perquè estava repetit al municipi. El 10 d'octubre de 1966 va ser titulat *calle del Soldado Pons Payeras* a petició del batle de barri. Finalment, el 2 de desembre de 2009 va rebre el nom actual, *carrer de Martina Pasqual* (BIBILONI 2012: 491).

Hi ha, però, vigència dels topònims antics, en l'actualitat? Vegem-ho:

Des d'un punt de vista intern, la gent de més edat conserva l'ús toponímic de l'espai de les pedreres, però està en clar retrocés, i ara era el moment clau de recollir-lo per poder comprendre com es conformà socialment el territori. La gent jove no conserva aquesta toponímia, i la resignifica de tres maneres distintes: 1. Mitjançant el canvi de significació de l'espai: per exemple, les *pedreres de Son Mosson* esdevenen *pedreres des Carnatge* (el topònim de la finca, que és el que fa servir la gent gran, desapareix, però queda el topònim com és sobretot conegut en l'actualitat); 2. Es concep un nou espai reduït: per exemple, l'antiga partió des Fornàs, que anava des del caló de Sant Antoni fins a cala Mosques (en l'actualitat urbanització de Cala Blava), es redueix a un petit espai, a vorera de mar, i tot l'indret antigament conegut com a *pedreres des Fornàs*, avui dins les urbanitzacions de Son Verí de Marina i Son Verí Nou, passa a conèixer-se com a *Son Verí*. D'aquesta manera, una de les darreres pedreres accessibles que queda a l'interior és utilitzada per fer-hi la festa del Pancaritat, i passa a ser coneguda com a *pedrera des Pancaritat*, i 3. Es perd l'ús social dels antropotopònims en favor del genèric *sa Pedrera* o *ses Pedreres*. La mirada interna tradicional desapareix perquè han desaparegut els usos tradicionals de l'espai; la nova mirada interna coincideix amb l'antiga mirada externa. Ara bé, hi ha una excepció a tot això: si les famílies propietàries de la finca —tant les que tenien pedreres com les que tenien hort— no han canviat, hi sol haver transmissió del nom de la propietat (això és, transmissió del coneixement del malnom que dona nom al topònim), que passa a l'àmbit familiar.

Finalment, des d'un punt de vista dels descendents de propietaris que ja no viuen a l'indret, se sol parlar de la finca, la pedrera o l'hort que es té a Son Sunyer, o senzillament la finca, pedrera o hort anomenat Son Sunyer. És a dir, la finca ja no es coneix amb l'antropotopònim, sinó que l'antic topònim major esdevé menor. És l'únic exemple que hem sentit de la vigència de l'antic topònim Son Sunyer per part de gent nascuda d'ençà del boom turístic, de la franja dels 20 als 50 anys (i tal vegada ho podem ampliar fins als 60).

7. L'estudi dels malnoms de Son Sunyer com a anàlisi migratòria i colonitzadora de l'espai

Una vegada conformat i estudiat el corpus de 750 malnoms de s'Arenal i Son Sunyer, arribam a dues conclusions principals:⁶³

En primer lloc, la gran majoria de malnoms provenen d'una època anterior a la colonització d'aquest espai. No obstant això, hi ha casos com l'adopció de nous malnoms en forma de gentilici, que substitueixen els antics: *es Pollenci, sa Porrerenca, sa Mariera, s'Inquero, sa Montuïrenca, es Murero*, etc. Per altra banda, atès el caràcter recent de les migracions (segle xx), es pot estudiar l'origen de les famílies a través del corpus de malnoms. En conseqüència, es poden estudiar els desplaçaments i establiment als barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer. Amb l'estudi dels malnoms a través dels derivats toponímics, també es poden estudiar els assentaments a l'espai de pedreres de Son Sunyer. Vegem la informació que hem pogut recopilar a *Els malnoms de s'Arenal i Son Sunyer. Elaboració, anàlisi i estudi del corpus* (2020):

Camí del Palmer	Camí de Can Duran	Camí de les Pedreres
Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi (Llucmajor)	Ca sa Vella Cabana (Llucmajor)	Ca sa Coixa Paparrina (s'Aranjassa, sa Creu Vermella [Algaida])
Ca n'Alegria (Llucmajor)	Can Lluent / Can Duran (sa Cabaneta / s'Aranjassa [Llucmajor])	Can Magí Meco o Magí Ronco (es Coll d'en Rabassa [Llucmajor])
Ca mestre Llorenç Porrerenc (Porreres)	Can Pere Joan Figó (Sant Jordi? [Llucmajor])	Can Pere Antoni Garbes (Llucmajor)
Can Miquel Vell (Llucmajor)	Ca l'amo en Pau (Algaida)	Can Toni l'Orgue (Muro)
Can Capeller (Llucmajor)	Can Tomeu Duran (s'Aranjassa [Llucmajor])	Can Munar (Montuïri)
	Can Sèu (Llucmajor)	Can Denits (Llucmajor)
	Ca l'amo en Joan de sa Plaça (es Coll d'en Rabassa [Felanitx])	Can Puça (Biniali, Sencelles)
	Can Reviu (es Coll d'en Rabassa, Sant Jordi [Llucmajor])	Can Peusplans (Santa Maria)
	Can Voltat (es Coll d'en Rabassa [Bunyola]).	Can Morei (es Coll d'en Rabassa)

63 Vegeu-ne l'article al respecte, MARTORELL 2021: «Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms amb finalitats multidisciplinàries: s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca)», *Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica*, núm. 7, p. 113-157, i també el Treball de Fi de Màster, MARTORELL 2020: *Els malnoms de s'Arenal i Son Sunyer. Elaboració, anàlisi i estudi del corpus*.

		Can Galheta (es Coll d'en Rabassa [Llucmajor])
		Can Nuú (es Coll d'en Rabassa [Llucmajor])
		Ca mestre Pau Ribero o Pau Barraca (Llucmajor)

8. La toponímia oficial de les pedreres

Per a l'exposició *Els trencadors de marès: memòria viva d'un paisatge, un ofici i un poble*,⁶⁴ projecte de Catalina Salvà Matas, doctora arquitecta, i nostre, vàrem elaborar un recull de la toponímia oficial de les pedreres als voltants de ses Cadenes, tant la dels tres camins que hem tractat a l'apartat anterior, com la de les noves pedreres situades a l'oest de la carretera Militar, així com dels topònims corresponents en l'àmbit popular. Catalina Salvà Matas s'encarregà de recopilar i ubicar les 23 pedreres que a qualche moment tengueren permís de la *Jefatura de Minas*, atès que cada llicència s'assigna a un nom de la pedrera. Per altra banda ens dedicàrem a recopilar el nom o noms corresponents d'ús popular que a qualche moment hi ha hagut al poble. Vegem-ho:

Toponímia oficial de les pedreres de ses Cadenes	Toponímia popular corresponent a les pedreres oficials de ses Cadenes ⁶⁵
Son Cosmet. Pol. 59, par. 12 i 34	
Es Pinar / La Forta / Guillermo / Las Cadenas / Los Ángeles / Es Pi. Bellavista	Can Verdera / Can Paparrina
Can Ribero. C/ Miquel Estelrich, 4	Can Tic-tac / Can Pau Ribero
La Porciúncula. Pol. 57, par. 84	
Magdalena. Pol. 87, par. 85	Can Bessó
Gaspar. Pol. 57, par. 81	Can Gaspar
Duran Salvà. Pol. 59, par. 4	Can Lluent / Can Duran
Son Suñer II. Pol. 59, par. 6 i 7	Can Pancuit / Can Pere Joan Figó
Can Reiet. Pol. 59, par. 13, 17 a 20, 28, 29, 30 i 35	Coves de Can Garbes / Can Munar / Can Puça
Can Capeller. Pol. 59, par. 21 a 27 i pol. 60, par. 16	
Can Magí. Pol. 60, par. 17, 41, 50 i 51	

64 L'exposició estigué oberta del 7 d'octubre al 27 de novembre de 2021 a l'església de la Mare de Déu dels Àngels, de ses Cadenes. Fou organitzada per la Universitat de les Illes Balears, i rebé una subvenció per a projectes de salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial del Ministeri de Cultura i Esport del Govern d'Espanya, en règim de concurrència competitiva (T002020N0000044424).

65 Fruit de l'eixida de recerca amb Martí Salvà el 5 d'agost de 2020.

Can Galleta / Can Nuú. Pol. 60, par. 18, 20 i 42	Can Nuú / Can Reviu
Can Forners. Pol. 60, par. 21	Can Roc
Son Cànaves. Pol. 6, par. 3 (Llucmajor)	Es Conquets o Can Conquet
Can Voltat. Pol. 60, par. 10, 12 a 14, 55, 56, 63, 64	Can Voltat / Can Capeller
Nueva Can Sèu. Pol. 60, par. 9, 11 i 65	
Can Figó. Pol. 60, par. 7 i 9	Can Perico Sant / Can Sèu
Can Sèu. Pol. 70, par. 5 i 6	
Can Duran. Pol. 70, par. 3	Can Tomeu Duran
La Suerte. Pol. 60, par. 1 i 2	Ca n'Alegria
Son Suñer / Malquerida. Bellavista	
Can Peusplans. Bellavista	
Ses Canteres. Pol. 60, par. 24 a 27, 30, 31, 33, 49 i 57	

La conclusió és clara: tot i que la major part d'aquests noms beuen de la toponímia popular, l'antiga distribució de les finques que hem treballat fins ara no té per què correspondre a les llicències de pedreres de mines; de fet, els noms que apareixen responen únicament a la voluntat del promotor de la pedrera, que de vegades beu de la toponímia popular, però no sempre. Cal dir, sobre això, que la tradició de denominar legalment les pedreres no és actual, perquè ja es feia almenys durant les primeres dècades del segle xx. El fet, però, és que a ses Cadenes no començaren a demanar permisos per a les pedreres de marès fins ben entrats els anys cinquanta. Durant la Segona República no ens consta cap pedrera amb nom oficial a l'indret,⁶⁶ i sabem cert que durant la postguerra els trencadors treballaven en situació de semiclandestinitat. Ens ho confirma Martí Salvà, i també un article de denúncia al *Diario de Mallorca*, de 22 d'octubre de 1954, titulat «Por los canteros del Arenal»:

Vientos fatídicos portadores a diario de noticias peores soplan en torno a los canteros que constituyen en gran masa de trabajadores de El Arenal.

Según informes, una disposición gubernativa exigida por el señor Ingeniero de minas les sitúa en la alternativa de desembolsar una cantidad —que excede las posibilidades económicas de la gran mayoría— o a dejar el trabajo. [...] Y la amarga realidad de los hechos es que, de momento el cantero solo ve precisado a trabajar «de contrabando», furtivamente.

Esta misma mañana he sido testigo ocular de una interesante escena.

Un agente de la autoridad fue visto de lejos por una mujer que corre a avisar a una de las canteras y al momento abandonan todos los obreros su faena igual que una bandada de palomas herida por el halcón.

[...] —¿Por qué no acatáis la disposición? —le intimo.

—Porque no puedo. No tengo el dinero para pagar y sin trabajar no puedo acallar el hambre de mis pequeños.

66 De tota manera, no descartam que n'hi hagués cap.

Créanme —continuaba— que es triste trabajar a escondidas... ¡igual que si trabajar fuera un delito!

[...] ¿No podría hallarse rápida una fórmula conciliatoria que sin mermar intereses de Hacienda fuera racionalmente aceptable para los canteros?

No se olvide que los más de ellos —proletarios en el sentido estricto de la palabra— no tienen más bienes que su prole y sus brazos los cuales por lo tanto —según la doctrina social de la iglesia— han de darles lo suficiente para un decoroso sustento suyo y de la familia [...].

Martí Salvà ens explica que la cooperativa de trencadors es reorganitzà aquell mateix any,⁶⁷ entre altres qüestions, per fer front econòmicament i col·lectiva a la inevitable regularització de les pedreres que sorgí en paral·lel a la mecanització de l'ofici que s'exigia des del govern. Salvà afirma que els noms oficials mai no han penetrat com a topònims d'ús quotidià.

Conclusions

Els topònims ens expliquen els moviments humans i ens parlen d'història, de sociologia, de geografia, de semiòtica i de lingüística: «El nom de lloc és alhora propietat de ningú i de tothom. Si és posseït d'alguna manera, ho és per la memòria col·lectiva. És agafat en préstec pels usuaris, amb el benentès que l'ús pot modificar l'objecte del préstec. Perquè el nom de lloc és abans que res un mode de comunicació, alhora que un testimoni del context del seu origen, com també de les seves transformacions i de tot allò que les mateixes transformacions testimonien» (DORION 1993, a TORT 1999: 41). Seguint la mateixa idea, Henri Dorion explica que «La toponímia, com nombroses ciències humanes, s'inscriu dins la doble dimensió de l'espai (la funció toponímica) i del temps (la memòria toponímica)» (DORION 1984, a TORT 1991: 54).

Una vegada fet l'estudi, es poden concloure propostes per a la reflexió i el treball col·lectiu:

- a) La construcció de l'espai antròpic es pot fer edificant i creixent, però també buidant la terra i teixint les de vegades mal anomenades «ferides» al territori, com són les pedreres de marès.
- b) Els trencadors de marès formen part de l'espai i del temps dels barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer: això es demostra, almenys, mitjançant el corpus d'onomàstica de la zona, tant amb els topònims com amb els malnoms.
- c) És necessari preservar la toponímia tradicional com a patrimoni cultural immaterial que és. S'ha d'entendre que partim d'un context en el qual els processos gentrificadors de la turistització dels barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer han ocasionat que tot aquest patrimoni sigui pràcticament

⁶⁷ Durant els anys vint i trenta hi hagué societats de resistència i cooperatives molt actives, però el cop d'estat de 1936 aturà completament aquesta forma d'organització obrera. Sobre la història de les cooperatives, vegeu MARTORELL 2022: «Les societats i cooperatives obreres durant la II República: el cas dels trencadors de marès de s'Arenal i Son Sunyer», PAU TOMÀS (Coord.), *La Segona República: Mallorca, 1931-1936*, p. 153-174.

postergat a l'ostracisme, conservat per les famílies tradicionals, que en són poques. Per consolidar el manteniment de la memòria col·lectiva i revitalitzar la memòria de l'indret de residència és necessari garantir la transmissió del corpus toponímic a més estrats de la població.

Annex

Relació d'una part dels topònims rurals preturístics de Son Sunyer fruit del treball de camp, recollits principalment de Martí Salvà Lull Goixo (ses Cadenes, 1929), Francisco Vich Verger de ca madò Salvana (es Coll d'en Rabassa, 1934) i Pau Tomàs Salvà Rander o de Bonança (Palma, 1935), entre el 2020 i el 2022.

Elaboració pròpia a través de Google My Maps

Núm.	Topònim	Coordenades
1	Can Figó	39.52035, 2.77079
2	Es Tancat Prim	39.51743, 2.77549
3	Ca na Morlara o Morlana	39.51317, 2.78296
4	Can Verdera	39.52153, 2.7481
5	Can Morei o coves de Can Morei	39.52138, 2.75452
6	Can Denits o coves de Can Denits	39.52167, 2.7552
7	Cas Ferreret (després Can Duran)	39.52103, 2.75589
8	Ca l'amo en Toni de s'Hostal	39.51901, 2.75687
9	Can Blanquet (després Can Gori Figó)	39.51889, 2.75721
10	Cas Senyoret o Senyorito o Ca Don Jeroni (després Can Fred)	39.51833, 2.75473
11	Cas Frares (la Porciúncula)	39.5177, 2.75164
12	Can Moner	39.51367, 2.74719
13	Can Bessó	39.5156, 2.75471
14	Can Tic-tac (després Ca mestre Pau Ribero o Pau Barraca)	39.51401, 2.75451
15	Can Gabrieleeta	39.51401, 2.75451
16	Can Verdera i Can Paparrina	39.51373, 2.75636
17	Can Jaumot (després Can Biel Ferrer)	39.51453, 2.75782
18	Ca l'amo en Gaspar	39.51507, 2.75714
19	Sa Fàbrica i es Secadero (de sa Fàbrica)	39.51561, 2.75893
20	Hort de sa Fàbrica	39.51754, 2.75927
21	Ca l'amo en Pau	39.5197, 2.7599
22	Hort de sa Coa des Moix o Son Felip	39.52108, 2.75988
23	Son Bosc o cas Senyors de Son Bosc	39.52075, 2.76228
24	Can Pollo	39.51884, 2.76912
25	Es Clot des Porcs	39.51689, 2.77146
26	Can Vermell	39.51811, 2.76092
27	Ca mestre Pere Munar (després Can Fullaní)	39.51725, 2.76178
28	Can Mercadal	39.51682, 2.7646
29	Can Ripoll	39.51628, 2.76488
30	Can Joan Pastilla i mestre Joan des Molí	39.51564, 2.76453
31	Can Quint	39.5147, 2.76554
32	Can Ripoll	39.51523, 2.76825

33	Can Ferragut (cases noves)	39.5143, 2.76943
34	Can Cotó	39.51335, 2.7679
35	Can Soler	39.51304, 2.76798
36	Can Ferragut (cases velles)	39.51293, 2.76888
37	Can Nuú (després Can Miquel Alegria)	39.51343, 2.77247
38	Can Fogó	39.51214, 2.77364
39	Can Reviu	39.51087, 2.77195
40	Ca l'amo en Miquel de Ca na Morlara	39.51, 2.77048
41	Can Fullaní	39.50998, 2.7718
42	Can Bernat de sa Cova	39.50981, 2.77436
43	Can Set	39.50742, 2.77707
44	Can Magina	39.51082, 2.77681
45	Can Cotó	39.51148, 2.77883
46	Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi ⁶⁸	39.51565, 2.76243
47	Ca n'Alegria	39.51413, 2.76385
48	Can Xesc Lampino	39.51339, 2.76488
49	Ca mestre Llorenç Porrerenc	39.51178, 2.76681
50	Can Miquel Vell	39.51123, 2.76724
51	Can Romeguera	39.50991, 2.76814
52	Can Capeller	39.50872, 2.76987
53	Ca sa Vella Cabana	39.51492, 2.75982
54	Can Lluent (després Can Duran)	39.51456, 2.76056
55	Can Pancuit (després Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi)	39.51423, 2.76055
56	Can Pere Joan Figó (després Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi)	39.51394, 2.76179
57	Ca mestre Miquel Palou (després Ca na Dominga)	39.51337, 2.76171
58	Can Tomeu Duran	39.51218, 2.76345
59	Can Sèu	39.51151, 2.76385
60	Can Perico Sant (després Can Forners o Can Tomàtiga ⁶⁹ i després Ca l'amo en Jaume Estaca)	39.51081, 2.76502
61	Can Sèu	39.50967, 2.7658

68 També hem recollit les variants *Jonovoi* i *Genevoi*. Joan Veny apunta que podria procedir de **jovenoi*, format de *jove* més el sufix diminutiu afectiu *-oi* (VENY 1996: 76).

69 Pronunciat *Domàtiga*.

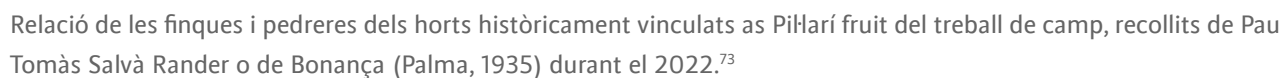
62	Can Voltat	39.50834, 2.76811
63	Ca l'amo en Pau	39.5129, 2.76175
64	Can Reiet o Can Servereta ⁷⁰	39.51201, 2.76251
65	Can Capeller	39.51053, 2.76298
66	Can Colores (després Can Magí de Ca l'amo en Pau)	39.51004, 2.76321
67	Ca l'amo en Joan de sa Plaça	39.50932, 2.76564
68	Can Soler	39.50912, 2.76568
69	Can Reviu	39.50814, 2.76661
70	Can Romeguera (pedrera)	39.50688, 2.76833
71	Can Romeguera (cases)	39.50484, 2.77215
72	Es Conquets o Can Conquet	39.50361, 2.77144
73	Can Magí Meco o Magí Ronco	39.51303, 2.75885
74	Son Cosmet	39.51226, 2.76026
75	Can Pere Antoni Garbes o coves de Can Garbes	39.5116, 2.76009
76	Can Meló (després Can Toni l'Orgue)	39.51131, 2.76046
77	Can Munar	39.51114, 2.76063
78	Can Puça (després Can Gorra)	39.5108, 2.76042
79	Can Morei	39.50955, 2.76175
80	Can Galleta	39.5099, 2.76275
81	Can Xesc Lampino	39.50908, 2.76242
82	Ca l'amo en Jaume Pollencí	39.50912, 2.76243
83	Can Nu	39.50868, 2.76273
84	Can Roc	39.50748, 2.76479
85	Ca sa Coixa Paparrina	39.51226, 2.75847
86	Can Nofre Mariero o Nofre Genovoi	39.51145, 2.75835
87	Ca madò Noguera (després Ca n'Antònia de Ca l'amo en Pau)	39.51185, 2.7588
88	Ca mestre Biel es Pobler o cas Caparrot Pobler	39.51149, 2.75904
89	Ca mestre Tomeu es Coix o Tomeu Inquero	39.51115, 2.75883
90	Can Denits (després Ca l'amo en Jaume Estaca)	39.51096, 2.75977
91	Can Peusplans	39.50862, 2.76144

70 No ho tenim del tot clar, però creim que es tracta del mateix indret. Martí Salvà ens aporta el topònim Can Reiet, i Francisco Vich, Can Servereta. Pedro Duran Barceló *Reiet* (Sant Jordi, 1932) ens confirma que aquesta finca la va comprar un oncle seu, de malnom *Reiet*, a un home que li deien *es Sord*. No sabem si antigament era coneguda com a Cas Sord. En tot cas, és poc probable que tengui a veure amb Rafel Simó es Sord, del qual hem parlat a la nota núm. 21.

92	Ca mestre Pau Ribero o Pau Barraca	39.50813, 2.76289
93	Can Carro	39.5108, 2.75549
94	Cas Siquier	39.50916, 2.75867
95	Can Xisquet o Xisquet Galleta (després Ca sa Maonesa)	39.50898, 2.75928
96	Ca mestre Rafel Pastilla	39.50865, 2.76021
97	Can Mena	39.50807, 2.75536
98	Cas Sego	39.50825, 2.75832
99	Cas Maonesos	39.50781, 2.758
100	Can Salom	39.50742, 2.75773
101	Na Forta	39.50696, 2.76031
102	Can Trompada	39.50748, 2.76088
103	Ca mestre Bernat Raro	39.50737, 2.76118
104	Can Mates	39.50728, 2.76158
105	Can Xesc Lampino	39.50706, 2.76152
106	Can Miquel Lluïssat	39.5068, 2.76146
107	L'Havana	39.50608, 2.75609
108	Ca Don Mateu Zaforteza (després Can Magí Marquès)	39.50567, 2.75563
109	Ca ses Catalanes ⁷¹	39.50561, 2.7576
110	Clot de l'Infern o clot d'Infern ⁷²	39.50514, 2.76081

71 Cases originàries. L'octubre de 1931 es batià com a urbanització de «Bella Vista».

72 Amb aquest nom es coneix el clot que hi ha al llit del torrent des Jueus, a partir del pont del tren fins una mica passades les coordenades que hem posat. Les coordenades corresponen al clot de pedrera més gran que hi ha, tot i que n'hi ha algun altre més.

73 Cal tenir en compte que es repeteixen alguns topònims de la relació anterior.

Núm.	Topònim	Coordenades
1	Pleta de Son Sunyer	39.53711, 2.75925
2	Es Vincle	39.53078, 2.74628
3	Can Delhomo	39.52925, 2.75594
4	Sa Bovera ⁷⁴	39.52858, 2.75841
5	Can Rubert (després cas Matalasser)	39.52825, 2.75786
6	Can Xoroll	39.52745, 2.75686
7	Can Serro	39.52645, 2.75465
8	Can Fred	39.52462, 2.75605
9	Cas Metge Matas (després Can Senyora)	39.52427, 2.75863
10	Can Romeguera	39.52508, 2.76317
11	Can Fullaní	39.524, 2.76335
12	Son Bosc o Cas Senyors de Son Bosc	39.52075, 2.76261
13	Can Mercadal	39.51739, 2.76342
14	Pedreria de sa Fonteta d'en Capeller	39.52408, 2.73909
15	Ca na Vidriera	39.52663, 2.74362
16	Cas Santjoaner Vell (després Can Nyico)	39.52715, 2.74743
17	Ca n'Amorós (després Can Muleta)	39.52669, 2.74737
18	Es Pinaret (entre els horts de Can Matamales i Can Bessó, després Can Guillem Cura)	39.5264, 2.74895
19	Es Pinaret	39.52566, 2.75249
20	Pedreria de l'amo en Joan Pola ⁷⁵	39.52547, 2.75334
21	Can Puigderrós o hort des Puigderrós	39.52371, 2.75249
22	Cas Tabaquer	39.52236, 2.75252
23	Cas Porrerenc	39.52232, 2.751
24	Cas Frares o la Porciúncula ⁷⁶	39.5199, 2.7515
25	Can Morei o coves de Can Morei	39.52138, 2.75452
26	Can Denits o coves de Can Denits	39.52167, 2.7552
27	Cas Senyoret o Senyorito (després Can Bernat Fred)	39.51833, 2.75473
28	Can Blanquet (després Can Gori Figó)	39.51891, 2.75722

74 Es tracta d'un establiment de Can Mirabò. Deu el nom a la bovera que hi hagué; guardaven el bestiar a la pedreria que hi havia feta.

75 No es tracta d'una finca. La ubicació és aproximada.

76 Hi hagué redols de pedreres al nord (desaparegudes) i al sud (intactes).

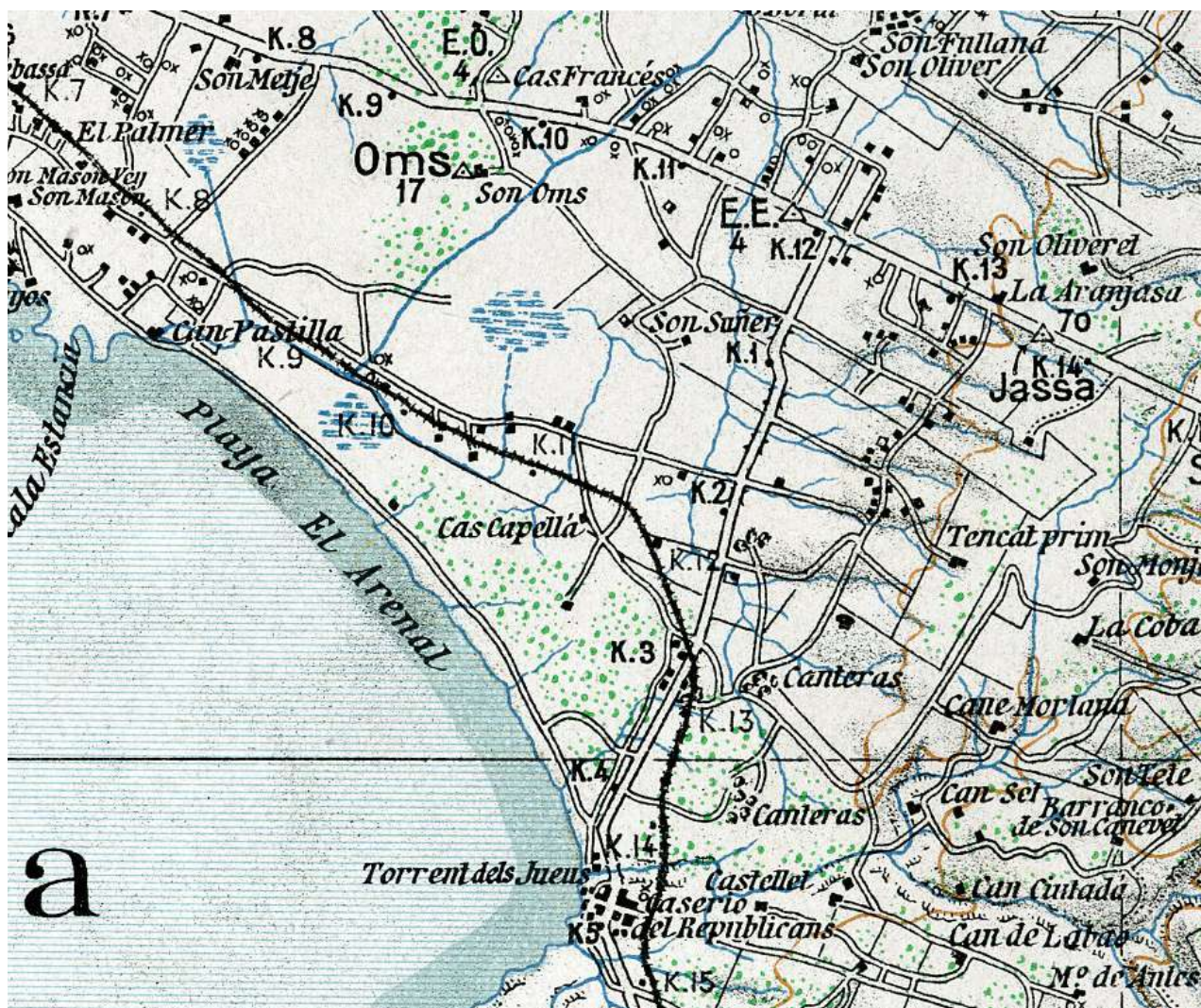
29	Ca l'amo en Pau	39.51969, 2.75977
----	-----------------	-------------------

Annex gràfic

Carta desde el torrent del Rejolí hasta la ensenada carril. Levantada en 1890 por la Comision Hidrográfica de la Península al mando del Capitan de Navío D. José Gómez Imaz. Madrid (1893). Fragment de s'Arenal i Son Sunyer. Al sud, damunt Son Verí de Baix s'hi pot veure «Cantera», correspon a les pedreres de na Capulla.

Instituto Geográfico Nacional, S1-35-N-66

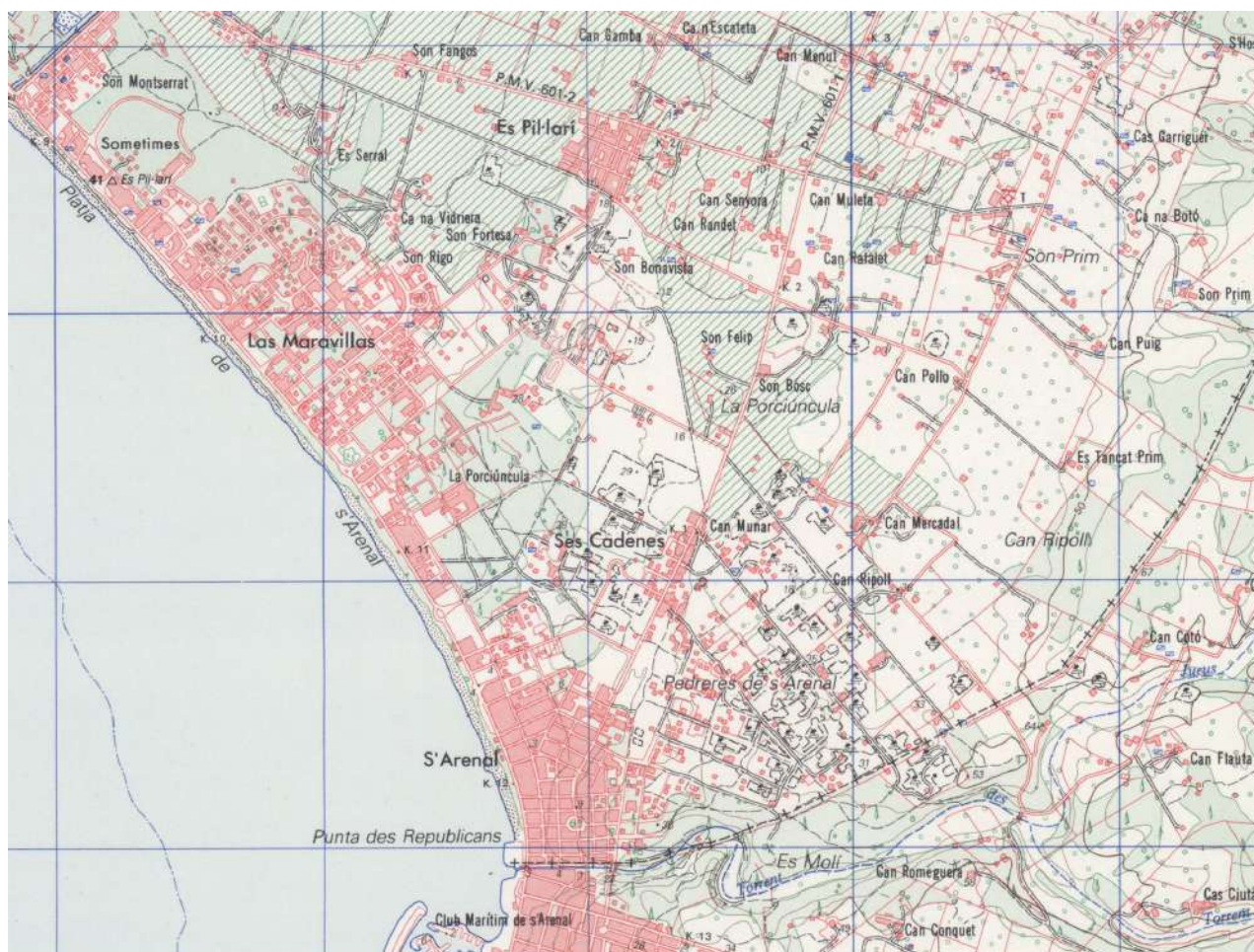
Mapa Militar de España. Palma, hoja 233 (1917). Fragment de Son Sunyer; apareix «Canteras» dues vegades a la zona de pedreres.

Arxiu de Manuel Cabellos Barreiro

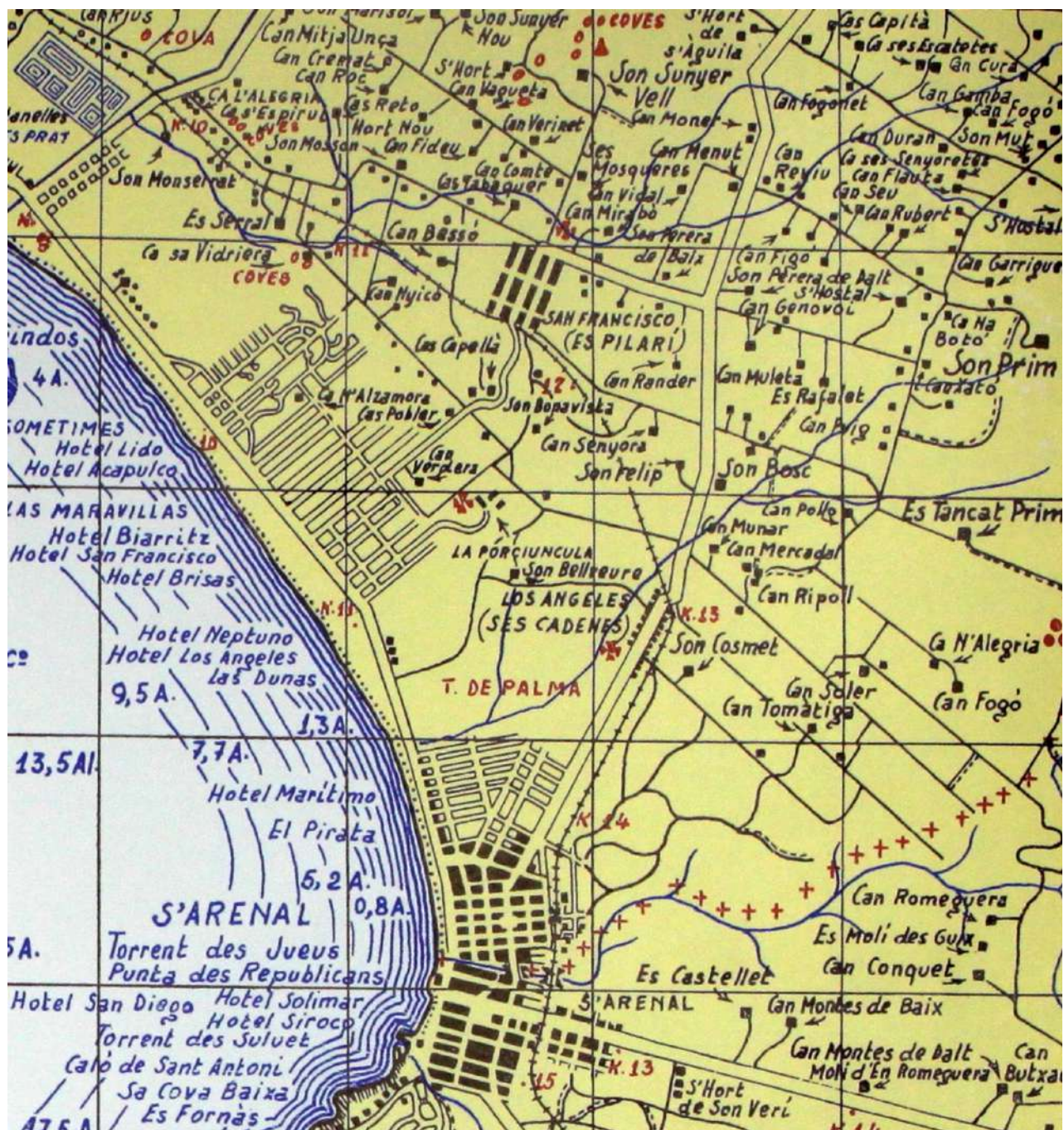
Mapa Topogràfic Nacional 50 (MTN50). Minuta Palma, 698 (1958). Fragment de Son Sunyer; apareix «Las Canteras».

Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG)

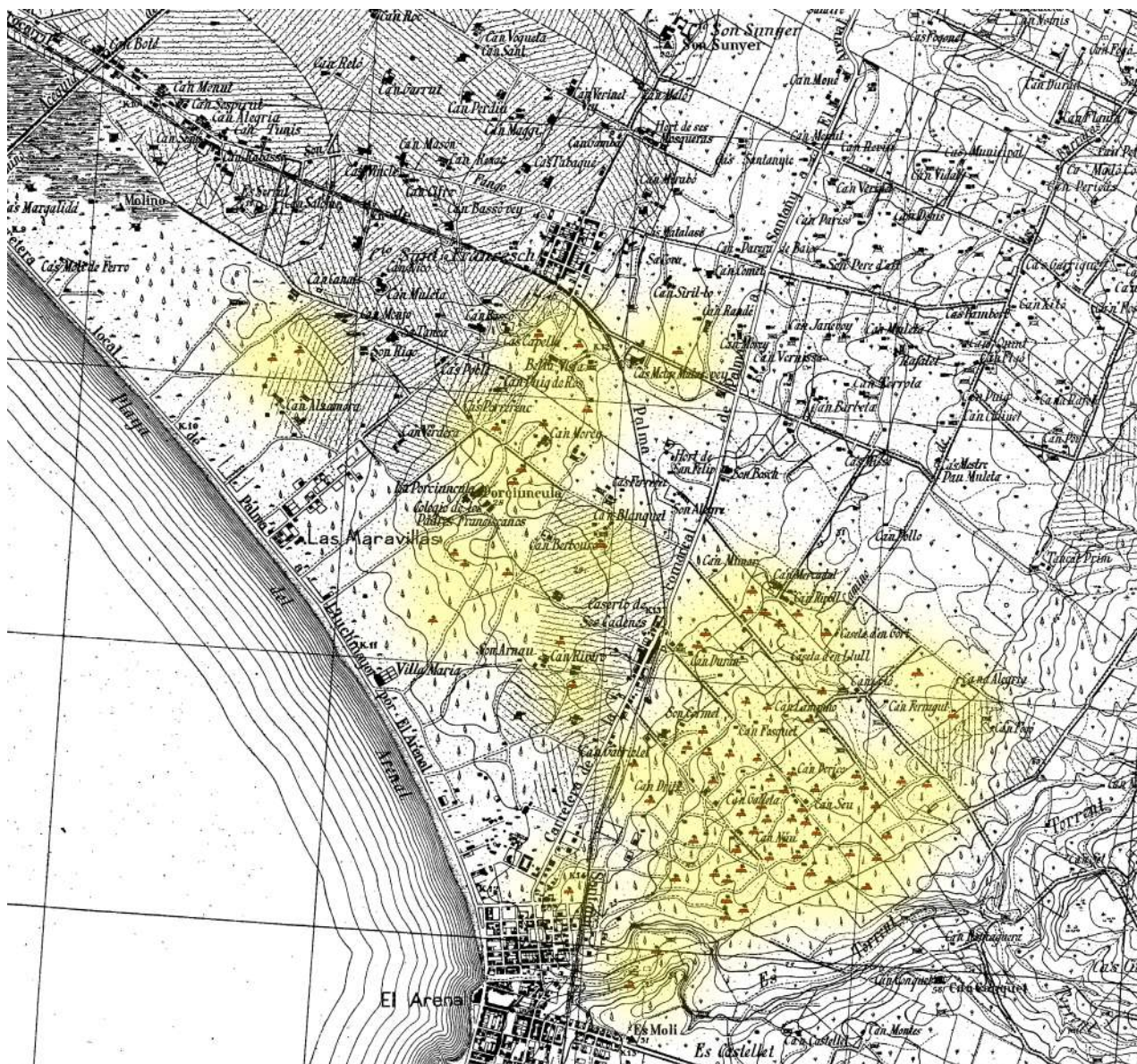

Mapa Topogràfic Nacional 25 (MTN25), 698-IV [38-27]. Palma (1990). Fragment de Son Sunyer, apareix «Pedreres de s'Arenal» a la zona de pedreres.

Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG)

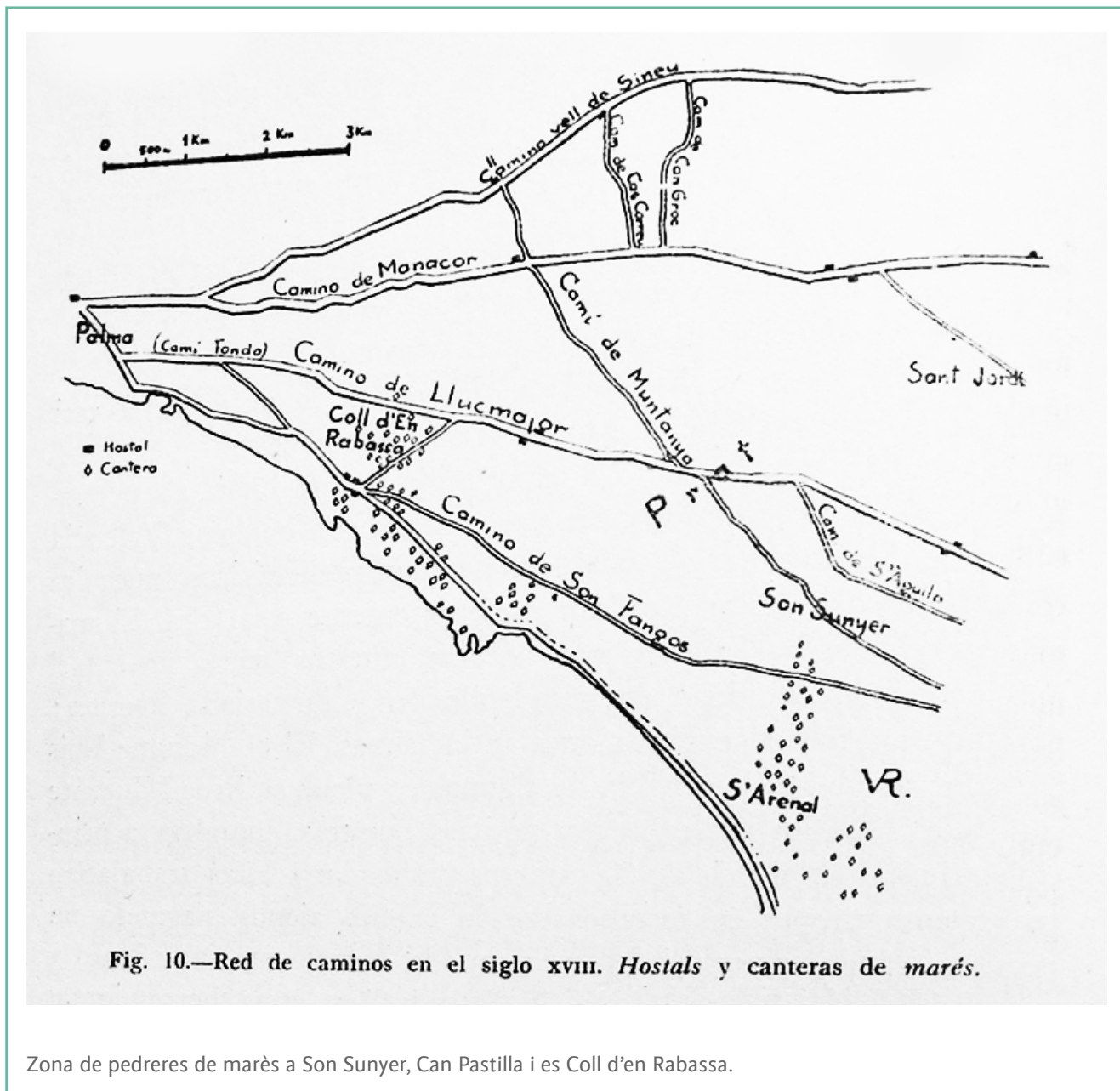

Mapa General de Mallorca, Sector 33 de la Isla de Mallorca, de Josep Mascaró Pasarius (1958). Fragment de Son Sunyer; apareixen uns quants topònims a la zona de pedreres.

Mapa del Servicio Geográfico del Ejército, 698-II, El Arenal, Cuadrante S. E (1949). Fragment de Son Sunyer; hem pintat en vermell les pedreres i hem ressaltat les zones de pedreres de color groc.

Arxiu de Tomàs Bosch Payeras

ROSSELLÓ 1959: 562

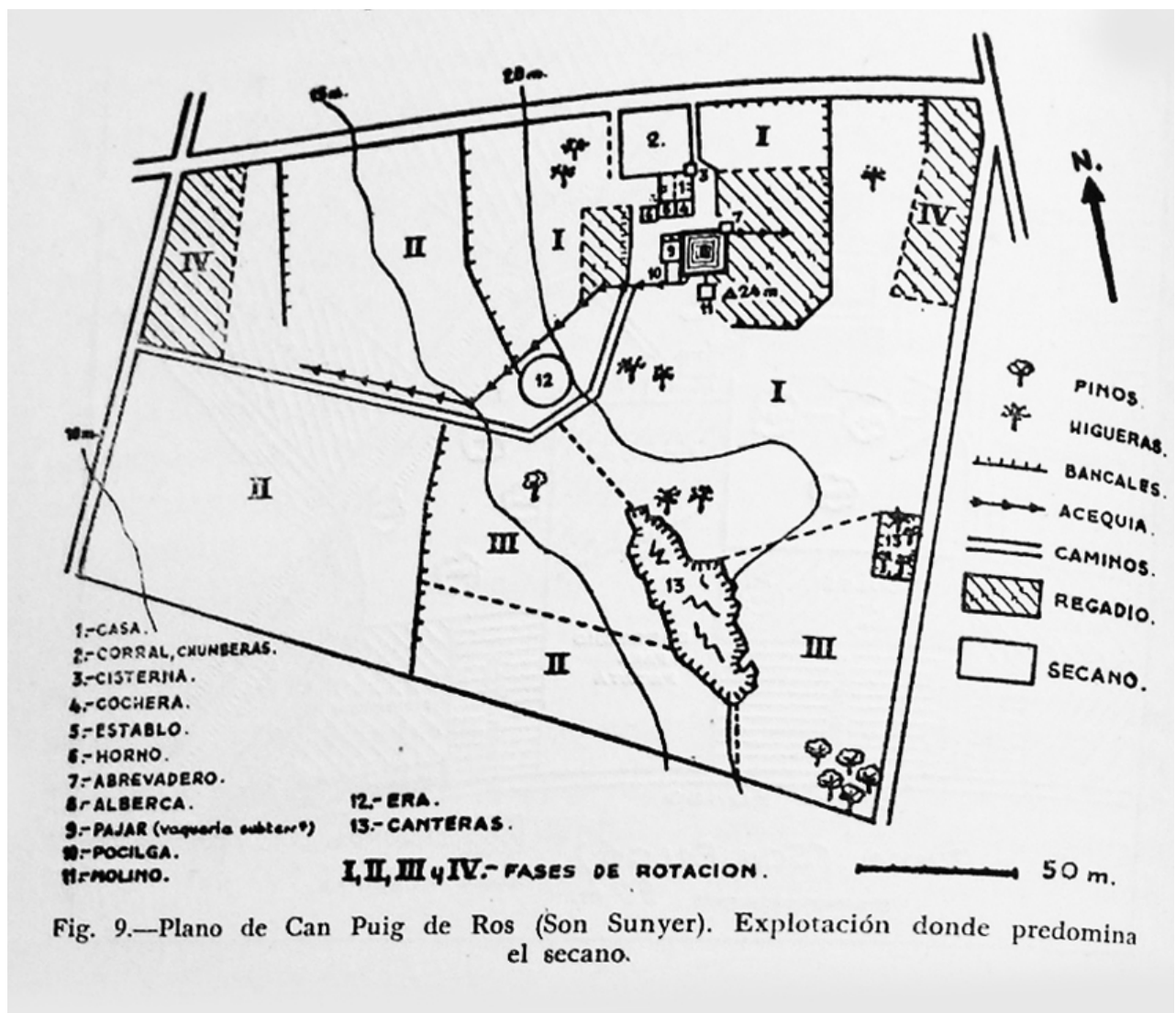

Fig. 9.—Plano de Can Puig de Ros (Son Sunyer). Explotación donde predomina el secano.

Plànol de l'hort de Can Puigderros (Son Sunyer), on es combina el cultiu i l'explotació de marès.

Roselló 1959: 556

Ortofotografia del vol americà de 1956-1957. Fragment de Son Sunyer; es pot apreciar, amb tons blancs, l'antiga zona de pedreres, alguna pedrera dispersa i les primeres grans pedreres fetes a màquina.

Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears — Servei d'Informació territorial de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears (IDEIB-SITIBSA, GOIB). <<https://ideib.caib.es/visor/>>

Pedrera de l'amo en Joan Pola, as Piñarí, el dia de les noces de Miquela Sagrera Ramis Porrerenca (26 de juny de 1953).

Arxiu de Pau Tomàs Salvà

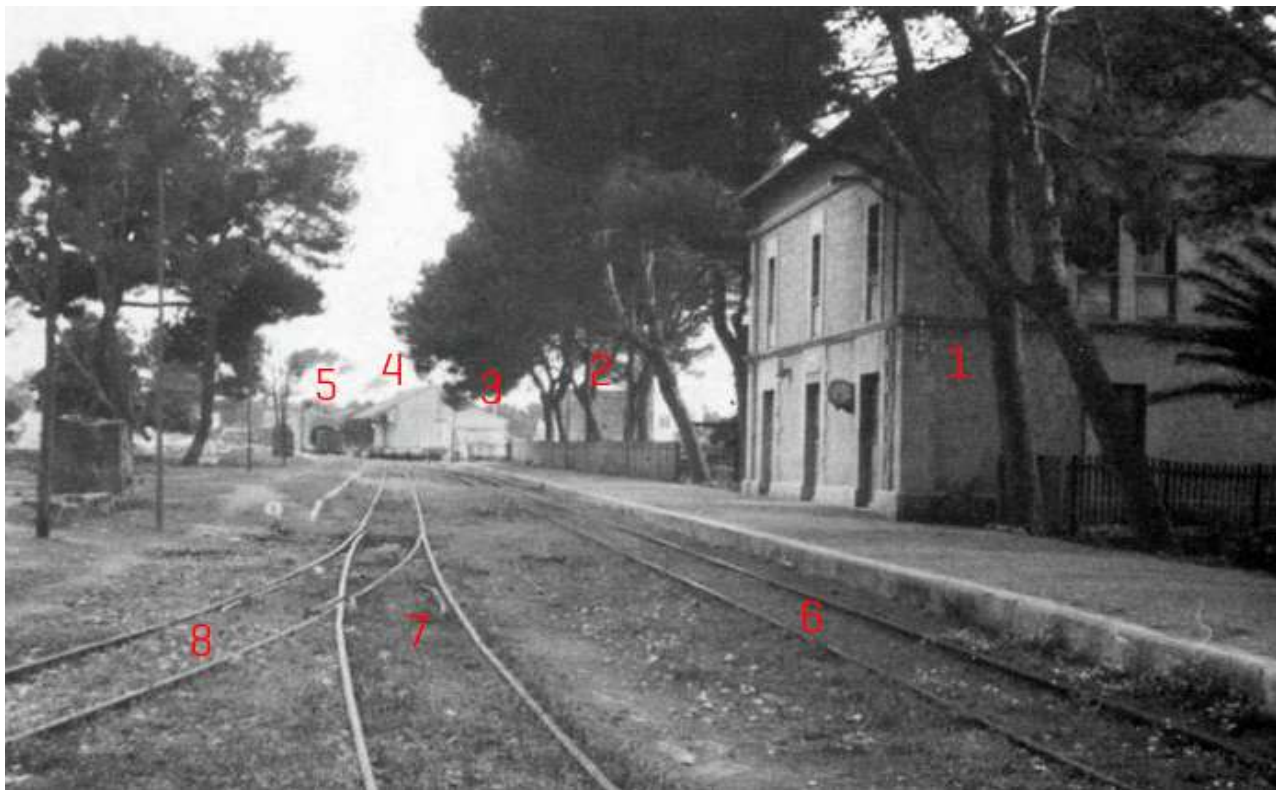
Trencadors de marès a una pedrera de Son Bosc, entre ses Cadenes i es Pil·larí (c. 1947). Darrere el verduc, el trencador Joan Carrió Bosch de sa Fàbrica.

Arxiu de Margalida Rigo Bover

Barraca de trencadors al poblat de trencadors na Capulla (Son Verí de Baix) (2021).

Fotografia de Jaume Llinàs Mateu

Estació del tren s'Arenal (1955). 1. Estació de tren; 2. Casa del cap d'estació, Joan Mercadal; 3. Dipòsit d'aigua; 4. Magatzem amb voladís on es carregaven els vagons de marès; 5. Cova de marès; 6. Via cap a Santanyí; 7. Via que va cap a la plataforma giratòria, i 8. Via cap a Palma. Informacions aportades per Martí Salvà Llull.

Arxiu de Guillem Roca Balaguer

Bibliografia

- AGUILÓ, Cosme (1996). *La toponímia de la costa de Lluçmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ALEMANY MATEU, Felip (2009). *Gloses d'en Felip Alemany*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- ALOMAR GARAU, Gabriel i CLAR MONSERRAT, Bartomeu (2008). «Notes sobre la toponímia de les pedreres de s'Estelella (Lluçmajor)», Ramon BASSA I MARTÍN; Hermínia PLANISI GILI i Aina VALLÈS MORAGUES (Coord.). *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia: La Real, 2007*, pàg. 69-72. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- AUTOR DESCONEGUT (1933). «Bases de Trabajo para la Reglamentación del de los obreros de las Canteras de Sillares de este Término Municipal que se detallan, acordadas por este Jurado Mixto en sesión de día 10 de enero de 1933», *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, 21 de gener de 1933, núm. 10.317, pàg. 1-2.
- AUTOR DESCONEGUT (1958). «Bodas de plata de la inauguración, en Mallorca, de la primera máquina para extraer sillares», *El amigo del pueblo. Semanario popular*, 6 de setembre de 1958, núm. 556.
- BIBILONI, Gabriel (2012). *Els carrers de Palma: Toponímia i patrimoni de la ciutat*. Palma: Autoedició.
- CALVIÑO, Celso; JAUME, Franc; JAUME, Joan; MUT, Francesc i JULIÀ, Coloma (Fotografies) (1995). «De noms i de llocs. Lluçmajorers a s'Aranjassa i Son Sunyer (I)». *Lluçmajor de pinte en ample*, novembre de 1995, pàg. 22-24.
- CALVIÑO, CELSO; JAUME, Franc i JULIÀ, Coloma (Fotografies) (1994). «Llorenç Noguera i Sastre "Garreta" o "Carresquet". D'ofici trencador», *Lluçmajor de pinte en ample*, octubre de 1994, pàg. 38-40.
- CAÑELLAS, Nicolau S. (1999). *El ferrocarril a Mallorca. La iarda mallorquina*. Palma: Conselleria de Treball i Transports. Govern Balear.
- CLAR MONSERRAT, Joan i CALVIÑO ANDREU, Celso (2019): «Construccions dels trencadors de la possessió de Son Verí», Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor. 9 i 10 de novembre de 2018, pàg. 77-93. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.
- COROMINES, Joan (DECat) (1983-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1975). «S'Arenal: Miscelánea histórica de un caserío (1861-1930)», *Ferias de Lluçmajor* 1975, pàg. 7-62. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.
- (1996). «S'Arenal: documentos manuscritos e impresos de las tres primeras décadas de su historia espiritual. (1895-1925). Compilación a cargo de Bartomeu Font Obrador», *Monografía del templo de Ntra. Sra. de la Lactancia de Mn. Sebastián Guasp Cerdá y documentación*

històrica del Dr. Font Obrador. *El Arenal: I Centenario de la primera iglesia (1896-1996)*, pàg. 9-23. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor i «Sa Nostra», caja de Baleares.

GARAU LLOMPART, Isabel (2008). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2007. El teixit associatiu en una vila preindustrial: els trencadors de pedra, una elit emergent i autònoma*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

GINARD BAUÇA, Rafel (1955). *Calendari Folkloric. Tom IV*. Manuscrit inèdit custodiat per l'Arxiu de la Cúria Provincial de la Porciúncula.

JUCRECO (1954). «Por los canteros del Arenal», *Diario de Mallorca*, 22 d'octubre de 1954.

LLABRÉS RAMIS, Joan (1978). «Ca Na Vidriera. Una necrópolis del Primer Bronze Mallorquí», *Trabajos de prehistoria*, vol. 35, pàg. 337-370.

LLABRÉS RAMIS, Joan i VALLESPÍR SOLER, Jordi (1984). *Els nostres arts i oficis d'antany*. V. Palma: Estudis monogràfics del Museu Arqueològic de la Porciúncula.

LLINÀS LLODRÀ, Onofre (1992). «S'Arenal d'ahir. A 'ses Cadenes' con nostalgia. Memoria-comentario», *S'Unió de S'Arenal*, setembre de 1992, núm. 65, pàg. 14.

— (1993a). «S'Arenal d'ahir. La estación del tren (Memoria-comentario)», *S'Unió de S'Arenal*, juliol de 1993, núm. 75, pàg. 5-6.

— (1993b). «S'Arenal d'ahir. Las pequeñas canteras. Descripción-comentario», *S'Unió de S'Arenal*, desembre de 1993, núm. 80, pàg. 13.

— (2001a). «S'Arenal d'ahir. Las Cadenas de ayer. Familias pioneras», *S'Unió de S'Arenal*, gener de 2001, núm. 166, pàg. 20.

— (2001b). «S'Arenal d'ahir. 125 anys del tren a Mallorca», *S'Unió de S'Arenal*, març de 2001, núm. 168, pàg. 20.

MARTORELL PAQUIER, Dídac (2017). «Platja de Palma, topònim franquista. La toponímia major dels barris i pobles de s'Arenal», *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi*. Sant Jordi, 27-28 de gener; es Coll d'en Rabassa, 3-4 de febrer de 2017, pàg. 297-322. Palma: Ajuntament de Palma.

— (2019). «La toponímia urbana interior de Son Sunyer (el Pil·lari i les Cadenes): història i etimologies populars», *XXVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Costa nord, Valldemossa, 5 d'octubre de 2018, pàg. 101-128. Palma: Universitat de les Illes Balears.

— (2020). *Els malnoms de s'Arenal i Son Sunyer. Elaboració, anàlisi i estudi del corpus*. Treball de Fi de Màster dirigit per la Dra. Maria Isabel Ripoll Perelló. Palma: Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Universitat de les Illes Balears.

— (2021). «Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms amb finalitats multidisciplinàries: s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca)», *Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica*, núm. 7, pàg. 113-157. [En línia] <<https://raco.cat/index.php/>

[Onomastica/article/view/394449](#)>.

- (2022). «Les societats i cooperatives obreres durant la II República: el cas dels trencadors de marès de s'Arenal i Son Sunyer», Pau TOMÀS RAMIS (Coord.). *La Segona República: Mallorca, 1931-1936*, pàg. 153-174. Palma: Illa Edicions.
- MAS GORNALS, Guillem (2010). «El marès de Mallorca: concepte, caracterització i tipologia», *Estudis Baleàrics (IEB)*, núm. 100/101 «El segle XX a Menorca. Miscel·lània», novembre de 2010-abril de 2011, pàg. 179-199.
- MOLINA DE DIOS, Ramón i MOREY TOUS, Antònia (2006). «Ferrocarri, transformaciones económicas y especulación urbanística: la ciudad de Palma (1870-1940)», *IV Congreso de Historia Ferroviaria: 150 años de ferrocarril en Andalucía, un balance*. Màlaga, 20, 21 i 22 de setembre de 2006, pàg 1-32. [En línia] <<https://www.docutren.com/HistoriaFerroviaria/Malaga2006/comunicaciones.asp>>.
- ORDINAS GARAU, Antoni (2001). *Geografia i toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*. Palma: Editorial Moll.
- RIBOT MUNTANER, Miquel (2004). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2003. La tradició marinera de s'Arenal*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.
- ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (1962). Excavaciones en la necrópolis de cuevas artificiales de So'n Sunyer (Palma de Mallorca)», *Excavaciones arqueológicas en España*, 14. Madrid: Ministerio de Educación Nacional. Dirección General de Bellas Artes. Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (1964). *Las Islas Baleares. Mallorca: el Sur y el Sureste*. Palma: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca.
- TORRUELLA, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel i MARTINES, Josep (Dir.) (CICA). *Corpus Informatitzat del Català Antic*. [En línia] <<http://cica.cat/index.php>>.
- TORT I DONADA, Joan (1999). *Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp (Tarragona). Volum I*. Tesi doctoral dirigida per Vicenç Maria Rosselló Verger. Barcelona: Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional, Universitat de Barcelona.
- SALVÀ MATAS, Catalina (2020). *La memòria d'un paisatge gravat: les pedreres de marès, empremta territorial del paisatge identitari de Mallorca. Volum 1 i 2*. Tesi doctoral dirigida per Carles Llop Tomé i codirigida per Maria Goula. Barcelona: Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori, Universitat Politècnica de Catalunya. [En línia] <<https://upcommons.upc.edu/handle/2117/347904>>.
- VENY CLAR, Joan (1996). *Onomàstica i dialectologia*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VICH VERGER, Francisco (2007). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2006. Trencadors dels segles XIX i XX*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

Cartografia

Mapa de la Isla de Mallorca. Antoni Despuig i Dameto (1784). Biblioteca Nacional de España, MR/9/104. MV/7.

Carta desde el torrent del Rejolí hasta la ensenada carril. Levantada en 1890 por la Comision Hidrográfica de la Península al mando del Capitan de Navío D. José Gómez Ímaz. Madrid (1893). Instituto Geográfico Nacional, S1-35-N-66.

Plano del puerto y parte de la Bahía de Palma. Levantado en 1890 por la Comisión Hidrográfica de la Península al mando del Capitan de Navío D. José Gómez Ímaz. Madrid (1894). Biblioteca Nacional de España, 460.32. Palma de Mallorca.

Mapa Militar de España (1917). Palma, hoja 233. Arxiu de Manuel Cabellos Barreiro.

Plano de la Isla de Mallorca. VIIè Congrès de Metges de Llengua Catalana, 27 juny – 3 juliol 1932. Palma de Mallorca. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, RM.146449.

Mapa del Servicio Geográfico del Ejército (1949). 698-II, El Arenal, Cuadrante S. E. Arxiu de Tomàs Bosch Payeras.

Mapa General de Mallorca (1958), Josep Mascaró Pasarius. Sector 33 de la Isla de Mallorca.

Mapa Topográfico Nacional 50 (MTN50, 1958 Palma i 1959 Lluçmajor). Minutes Palma, 698 i Lluçmajor, 724. Centro Nacional de Información Geográfica (NGIB).

Mapa Topográfico Nacional 50 (MTN50, 698, 1964). Palma. Centro Nacional de Información Geográfica (NGIB).

Mapa Topográfico Nacional 25 (MTN25, 698-IV [38-27], 1990). Palma. Centro Nacional de Información Geográfica (NGIB).

Mapa Topográfico Nacional 25 (MTN25, 698-IV [76-54], 1997). Palma de Mallorca. Centro Nacional de Información Geográfica (NGIB).

Mapa Topográfico Nacional 50 (MTN50, 698-IV [38-27], 2003). Palma. Centro Nacional de Información Geográfica (NGIB).

Mapa Topográfico Nacional 25 (MTN25, 698-IV [76-54], 2017). Palma. Centro Nacional de Información Geográfica (NGIB).

Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears (NGIB, 2022). Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears – Servei d'Informació territorial de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears (IDEIB-SITIBSA, GOIB): <<https://ideib.caib.es/ngib/>>.

Ortofotografia del vol americà de 1956-1957. Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears – Servei d'Informació territorial de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears (IDEIB-ICGIB, GOIB): <<https://ideib.caib.es/visor/>>.

Arxius

ARXIU MUNICIPAL DE LLUCMAJOR (AML)

CO-1926, 2490. Capsa de correspondència de 1926, carpeta «Comandància de Marina».

LA-56. Llibre d'actes de 1923.

LA-58. Llibre d'actes del 24 de novembre de 1924 al 12 de març de 1928.

LA-84. Llibre d'actes de 1990.

ARXIU MUNICIPAL DE PALMA (AMP)

AH-2216. Llibre d'actes de 1950.

PL-208. Plànol del terme municipal de Palma de 1952.

Cens electoral de població de 1955.

ARXIU DE FRANCISCO VICH VERGER

Sección A., del plano general del proyecto de urbanización de «Bella Vista» en el Arenal (Palma.)
Escala de 1:2000. Palma octubre 1931.

BIBLIOTECA PÚBLICA DE PALMA — CAN SALES

15902. Cens electoral de població de 1936.

Informadors i agraïments

Tomàs Bosch Payeras (Palma, 1957). Ens ha aportat algun dels mapes que s'han tractat en aquest treball.

Manuel Cabellos Barreiro (Palma, 1944). Ens ha aportat un dels mapes que s'han tractat en aquest treball.

Joan Comas Moll *Niu* (es Pilharí, 1939). Ens ha aportat informacions sobre sa Tama.

Nicolau Dols Salas (Palma, 1967). Ens ha aportat informació sobre Can Peusplans.

Pedro Duran Barceló *Reiet* (Sant Jordi, 1932). Ens ha aportat informació sobre Can Reiet.

Pere Galiana Veiret (Palma, 1942). Expert en tot el que fa referència a Coll d'en Rabassa, ens ha aportat informacions diverses.

Joan Guasp Amengual *Pastilla* (s'Arenal, 1960). Ens ha aportat aclariments sobre les serradores en què treballà el seu padrí, mestre Joan Pastilla.

Pedro Roig Llull *es Ros Garbes* (ses Cadenes, 1932 – 2022). És un dels darrers trencadors de la contrada. Ens ha aportat informacions sobre l'empresa coneguda com a sa Tama.

Martí Salvà Llull *Goixo* (ses Cadenes, 1929). És un dels darrers trencadors de la contrada, i l'informador principal de la nostra tesi doctoral, al qual devem i agraïm la gran quantitat d'informació oral que ens ha transmès per poder comprendre el territori dels barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer i l'ofici dels trencadors de marès.

Catalina Salvà Matas (Llucmajor, 1984). Ens ha aportat la seva tesi doctoral. També hem li hem d'agrair el treball en equip per elaborar l'exposició *Els trencadors de marès: memòria viva d'un paisatge, un ofici i un poble*, els resultats de la qual han servit per elaborar l'apartat vuitè d'aquest estudi.

Pau Tomàs Salvà *Rander o de Bonança* (Palma, 1935). Ens ha aportat infinitat de topònims, alguns d'ells s'han treballat i donat a conèixer en aquest treball, com ara els relatius a les pedreres dels voltants des Pil·lari.

Bartomeu Tous Cardell (es Coll d'en Rabassa, 1946). Ens ha aportat informacions sobre l'empresa coneguda com a sa Tama.

Francisco Vich Verger *de ca madò Salvana* (es Coll d'en Rabassa, 1934). És un dels darrers trencadors de la contrada. Ens ha aportat diverses informacions contextuais sobre els trencadors i la toponímia.

El projecte del Nomenclàtor mundial. Metodologia i criteris⁷⁷

Joan Anton Rabella

Cap de l'Oficina d'Onomàstica
Institut d'Estudis Catalans

1. Introducció

L'exonímia, és a dir, els noms propis de lloc de fora de l'àrea de la llengua catalana (el que en diríem de manera simplificada «topònims estrangers») és possiblement l'aspecte menys treballat de la toponímia catalana. No és un camp que no hagi estat estudiat, però comparativament ho ha estat molt menys que el dels topònims estrictament catalans.

Tanmateix, podem comprovar que fins i tot figures cabdals de la lingüística catalana també s'han interessat per l'exonímia i l'han estudiada, com Coromines a *Alguns noms propis estrangers usats sovint en forma incorrecta* (dins *Lleures i converses d'un filòleg*, 1971, p. 55-60) o Fabra mateix a les *Converses filològiques* —i al qual ens referirem després de manera més detallada—, encara que aquesta dedicació hagi estat molt puntual en el conjunt dels seus treballs.

I és que l'ús, i per tant la necessitat, de l'exonímia no ha parat de créixer, sobretot amb el desenvolupament dels mitjans de comunicació, l'extensió del turisme, la creació d'Internet i, en conjunt, el que avui coneixem com la globalització.

Ja feia anys que en cursos i col·loquis d'onomàstica sovint es remarcava aquesta situació de desequilibri entre el relleu que havia pres l'exonímia i els estudis que se li havien dedicat, un aspecte que va quedar especialment palès en la Jornada d'Onomàstica «L'exonímia, una manifestació més de la globalització», que es va celebrar el 19 i 20 d'octubre de 2012 a València, i que es va publicar posteriorment amb el títol *Topònims entre dos llengües. L'exonímia, una manifestació de la globalitat* (València, Denes, 2014). Aquesta seria una de les primeres aproximacions, podríem dir que de manera organitzada, en aquest tema des de la perspectiva de la llengua catalana, una jornada que va permetre no solament veure algunes de les característiques i mancances en el tractament de l'exonímia en català, sinó que sobretot va esdevenir una bona mostra de les dificultats específiques de l'estudi d'aquest camp de la toponímia, en què també té molta importància l'estat de desenvolupament dels criteris de transcripció i de transliteració, els usos internacionals

⁷⁷ Conferència en línia impartida dimecres, 24 de març de 2021.

o els graus d'establiment i oficialització de la toponímia a cada país.

I aquest creixement de la necessitat i de l'interès per l'exonímia ha tingut una repercussió directa en l'àmbit de l'assessorament lingüístic —com es pot comprovar, per exemple, a l'ésAdir— i del món editorial —com en el cas de la proposta relacionada amb Enciclopèdia Catalana que ja es va exposar al col·loqui de València de 2012 (*Criteris per a la revisió de l'exonímia a Enciclopèdia Catalana i a l'Institut Cartogràfic de Catalunya*, a càrrec de Juli Moll i David Ordóñez, p. 79-97).

2. L'exonímia a l'IEC: antecedents i tractament en la normativa

Malgrat que en aquesta exposició ens hem de centrar, com diu el títol, en el projecte del *Nomenclàtor mundial*, cal veure, encara que sigui de manera concisa, què n'ha dit i com ha tractat l'exonímia la normativa de la llengua catalana fins ara, perquè la part lingüística d'aquest *Nomenclàtor* s'està portant a terme des de la Comissió d'Onomàstica de la Secció Filològica i s'hi està aplicant, lògicament, la normativa vigent, si bé amb una dificultat afegida, perquè hi ha casos i aspectes tan específics que no queden recollits a la normativa.

Des del punt de vista de la normativa de la llengua catalana, l'exonímia no és cap novetat i ja hi ha estat tractada d'alguna manera des de les primeres obres normatives. No ha estat òbviament un tema central i d'alguna manera li ha succeït com a la resta de la toponímia: que és més present a la normativa del que sembla; en aquest sentit, sovint es relaciona el diccionari exclusivament amb els noms comuns i sovint també es té la sensació que l'ortografia i la gramàtica no tracten —o no tracten gaire— els noms propis; un aspecte que precisament ara ja no s'hauria de pensar perquè tenim una ortografia i una gramàtica en què antropònims i, sobretot, topònims hi són presents (i no solament els topònims sinó també els exònims).

Hi ha dos antecedents històrics rellevants: en primer lloc, la *Breu llista de noms geogràfics* publicada a la segona edició del *Diccionari ortogràfic*, l'any 1923.

Aquesta *Breu llista* (p. 442-448) conté cinc-cents topònims i més de dos-cents gentilicis. I, si es té en compte la gran repercussió que va tenir el *Diccionari Ortogràfic*, resulta significatiu que en la segona edició s'inclogués un apèndix amb noms geogràfics, que era una bona manera de difondre uns noms que podien tenir un ús públic i social significatiu i que no havien quedat recollits a les *Normes ortogràfiques*, és a dir, que contribuïa a completar el procés general de fixació ortogràfica de la llengua catalana en el camp de la toponímia.

L'aspecte més significatiu dels exònims que consten a la *Breu llista* és el criteri d'adaptació que es va adoptar en aquell moment i que en força casos reflecteix l'aplicació d'un grau significatiu de catalanització dels topònims exògens. En algun cas es van seleccionar antigues formes documentades històricament en català (com *Cetínia* en el cas de *Cetinje* (Montenegro) o *Meandre* en referència al riu *Büyük Menderes* (Turquia)), però sobretot el que hi ha són adaptacions orto-

gràfiques que posteriorment no s'han mantingut, com *Alasca* (*Alaska*), *Cotxin-Xina* (*Cotxinxina*), *Dresde* (*Dresden*), *Estutgard* (*Stuttgart*), *Francfort* (*Frankfurt*), *Hong-Cong* (*Hong Kong*), *Nova-York* (*Nova York*), *Orinoc* (*Orinoco*), *Xang-Hai* (*Shanghai*), etc.

I el segon antecedent, també molt remarcable, són les *Converses filològiques* de Fabra dedicades als exònims, que reflecteixen que el criteri d'adaptació de les formes estrangeres era un tema de debat ben viu al començament dels anys 20. En aquest cas, Fabra es manifesta contrari a les catalanitzacions —si no era en uns casos ben concrets— i s'allunya o, com a mínim, matisa el criteri que sembla que s'havia aplicat de manera més general a la *Breu llista*, mentre que havien passat molt pocs anys de la segona edició del *DOrt* (any 1925: converses 685 (31.07.1925) i 686 (2.08.1925); i any 1928: conversa 839 (5.07.1928)).

La informació sobre exonímia de les *Converses* és molt interessant perquè hi parla de casos i aspectes d'una gran modernitat o actualitat, com de la traducció o no dels topònims estrangers (a vegades encara veiem persones amb tendència a catalanitzar el món, però Fabra ja deia que això no salvaria la llengua), o de les adaptacions gràfiques forçades, com treure la *-n* final, aspectes que, com el de generalitzar o provar de sistematitzar l'ús de l'accent segons l'ortografia catalana, semblen aplicables en casos concrets, però implicarien una transformació molt gran quan es passa d'un cas a tots els topònims d'un país o de tot un continent (com seria accentuar *Bírmíngam* sense tenir en compte quin seria el resultat si s'aplica el mateix criteri a tots els topònims de la Gran Bretanya).

I històricament encara es va publicar la llista de 1964, dedicada a la toponímia i en què té un pes fonamental l'exonímia.

Si passem al tractament actual dels exònims en la normativa, podem comprovar que, d'una banda, el DIEC, malgrat que relacionem directament el diccionari amb els noms comuns, conté moltíssims topònims i també exònims. Molts corresponen a les entrades que són gentilicis (*ruandès*), però també n'hi ha molts d'altres en les subentrades (*avet de Vancouver*, *avet del Caucas*, *avet del Colorado*, s. v. *avet*), en les definicions (*Venècia*, s. v. *dux*) i en els exemples (*visc a Londres*, s. v. *concepte*).

I, de l'altra, podem constatar que és el moment històric en què els noms propis tenen més pes a l'ortografia i la gramàtica de l'IEC. A l'*Ortografia* s'hi han inclòs de manera conscient molts més topònims i exònims, com ja es diu explícitament:

La Secció Filològica [...] ha volgut fer especialment visibles les modificacions gràfiques que ha aprovat. Per això, en l'abundant exemplificació [...] hi apareixen sovint neologismes, estrangerismes i molts noms propis [...]. Hi podem trobar [...] també alguns canvis en la grafia de topònims catalans i estrangers": Flamisell, Son Santjoan, Zimbàbue (OIEC: 16).

A l'*Ortografia*, però, no solament s'hi inclou informació de caràcter gràfic (com l'ús de la lletra *k*),

sinó que també hi ha força especificacions sobre la pronúncia, un aspecte en què l'exonímia és especialment present, tant pel que fa a la presència de grafies podríem dir que estranyes al català (com el dígraf *kh*) com pel que fa a especificacions concretes sobre la prosòdia (com es pronuncia la *w*). O directament sobre els canvis d'accentuació. I algun d'aquests aspectes hi és tractat repetidament, com la *h* en mots estrangers.

I a la *Gramàtica*, no solament hi ha un nombre molt gran de topònims sinó que, a més, hi ha apartats dedicats exclusivament a l'onomàstica, com l'apartat «14.2.2. Els noms propis», i dins d'aquest el punt «14.2.2.2. Els noms propis geogràfics» (amb un exemple tan significatiu com: «Coneix mig món: des del Caire fins a l'Havana passant pel Tibet» (GIEC: 525) o el punt *b* de l'apartat «16.3.1.2. L'article davant de noms propis», dedicat als topònims (on tornem a trobar el Caire i l'Havana, però també altres casos més específics, com el Salvador, el Marroc o l'Índia (GIEC: 582).

Però a més del diccionari, l'ortografia i la gramàtica, hi ha més documents normatius, com ara les llistes d'exònims ja aprovades per la Secció Filològica (*Llista dels noms dels països* [26 de novembre de 2010], *Llista de noms de territoris sense estat* [13 de maig de 2011] i *Llista de noms de les províncies de l'Estat espanyol* [13 de maig de 2011]). També cal tenir ben presents els criteris de transcripció de la Secció Filològica sobre l'àrab, el rus, l'hebreu i el xinès, que en algun cas se centren precisament en els noms propis, com la *Proposta sobre el sistema de transcripció i transliteració dels noms russos al català* (Acord del 13 de novembre de 2015), o hi dediquen un apartat específic, com el de «Topònims i gentilicis» en la *Proposta de transcripció del xinès al català* (Acord del 9 de març de 2018).

3. El projecte del Nomenclàtor mundial

El *Nomenclàtor mundial* és un projecte de la Comissió de Toponímia de Catalunya (CTC), que es va iniciar l'any 2016. L'Institut d'Estudis Catalans participa per mitjà de l'Oficina d'Onomàstica en aquesta comissió de la Generalitat de Catalunya, que «és l'òrgan de coordinació, d'assessorament, de consulta en matèria de toponímia i de proposta de fixació oficial dels topònims de Catalunya» (article 10), és a dir, l'encarregat de promoure i de vetllar per l'ús de la toponímia oficial en català en els usos públics.

I, precisament, fa pocs mesos, es va aprovar el Decret 133/2020, de 17 de novembre, sobre l'establiment i l'ús de la toponímia i sobre la Comissió de Toponímia, que detalla i amplia la informació sobre aquesta Comissió i les seves funcions i competències. I de manera explícita fa referència als exònims:

Pel que fa als topònims de fora de Catalunya, el Decret estableix l'ús de les formes catalanes dels topònims de l'àrea lingüística catalana i també l'ús de les formes tradicionals catalanes, quan n'hi ha, d'exònims d'arreu del món, sens perjudici d'utilitzar-ne també formes oficials o en altres llengües de cada territori. Així mateix, també

s'impulsa l'ús de formes originàries de topònims de l'àrea lingüística occitana, atès el caràcter oficial de la llengua occitana a Catalunya.

Amb la finalitat de poder acomplir l'objectiu de fer servir les formes catalanes dels exònims d'arreu del món, en primer lloc calia establir quins eren aquests exònims, per la qual cosa es va plantejar la realització d'un nomenclàtor mundial fonamental, que hauria de recollir els topònims més coneguts i d'ús més habitual.

D'aquesta manera, es va aprovar la realització d'un nomenclàtor amb la finalitat d'establir un corpus d'exònims en català des de l'Administració (fins a cert punt oficial) amb el propòsit principal de fixar les formes de la toponímia de fora de l'àmbit de la llengua catalana per a un ús públic general en català (mitjans de comunicació, obres de caràcter divulgatiu, etc.).

3.1. Contingut del projecte

Aquest projecte parteix d'una base de dades de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) integrada per 7.000 topònims que, des de l'any 2016 i fins enguany, ha estat revisada per la Comissió d'Onomàstica de la Secció Filològica. Per poder portar a terme aquesta revisió, es van establir uns criteris que han anat evolucionant a mesura que avançava l'anàlisi de la toponímia dels diferents països, ja que els casos han anat esdevenint cada cop més complexos i específics.

3.2. Desenvolupament del projecte

La Comissió d'Onomàstica ha estudiat la toponímia dels països organitzada per continents i, dins aquests, ha tractat de manera conjunta els països amb aspectes o problemàtiques similars (els països amb alfabet ciríl·lic, els països amb toponímia en llengua àrab, etc.). A partir de l'anàlisi de la toponímia de cada país s'ha elaborat una proposta que ha estat presentada, debatuda i aprovada pel ple de la Secció Filològica.

3.3. Estat del projecte

Al mes de maig de 2018 (11.05.2018) la Secció Filològica va aprovar la toponímia de 39 països, que corresponien a Europa, el Canadà i els Estats Units (amb un total de 1.931 topònims); el desembre de 2018 (14.12.2018) es va completar l'aprovació de Mèxic, d'Amèrica Central i d'Amèrica del Sud (33 països; 1.279 topònims) i el desembre de 2019 (13.12.2019) la resta d'Europa, Rússia i països propers, Àsia i Oceania (54 països; 3.002 topònims).

Entre el final de 2019 i el mes de març de 2021 la Comissió d'Onomàstica ha acabat l'estudi de la toponímia de la resta de països, que corresponen a la resta d'Àsia, tots els d'Àfrica i l'Antàrtida (71 països; 1.532 topònims).

En aquest moment, doncs, a banda d'uns casos concrets que cal acabar d'analitzar i debatre a la Comissió, només falta que la Secció Filològica aprovi la toponímia d'aquests darrers països, fonamentalment tots els d'Àfrica.

3.4. Final del projecte

Una vegada aprovada tota la toponímia, aquest material s'acabarà de lliurar a la Comissió de Toponímia de Catalunya a través de l'ICGC perquè es pugui treballar per obtenir el producte o productes que aprovi la CTC. D'entrada, l'ICGC voldria editar aquest mateix any un planisferi que inclogués tota aquesta toponímia.

Malgrat que en alguns casos s'ha donat a conèixer en àmbits específics la toponímia dels països ja aprovats per la Secció Filològica, per poder parlar d'una versió acabada del *Nomenclàtor mundial* farà falta, com s'ha remarcat de manera repetida, no solament que la Secció Filològica acabi d'aprovar els països que falten, sinó també que es pugui fer una revisió de conjunt de tota la toponímia i dels criteris. En el cas dels criteris, la revisió no s'ha aturat en cap moment, perquè constantment han anat apareixent nous casos i aspectes diferents que han fet que calgués replantejar-los a fi que hi hagués un tractament tan homogeni i sistemàtic com fos possible en tota la toponímia del *Nomenclàtor*. Com ara veurem, cal tenir en compte els topònims compartits per diversos països, l'existència de sistemes de transcripció diferents, els aspectes específics de la hidronímia o de l'oronímia, etc.

4. Metodologia, criteris i aspectes conflictius del *Nomenclàtor mundial*

Si ens fixem en la definició d'*exònim* del DIEC, podem comprovar que no solament es parla de topònims de «fora de la seva àrea lingüística», sinó que també indica que, a més, aquest nom «difereix de la denominació que aquest rep a l'àrea geogràfica on és situat», és a dir, que un exònim és diferent que el topònim originari. Aquest és un aspecte fonamental i sobre el qual després tornarem.

Si pensem en la toponímia des del punt de vista de la llengua, hi ha dos grans conjunts: els topònims de l'àrea catalana i els topònims exògens. Els topònims de l'àrea catalana, lògicament, hi consten en català: *Perpinyà*, *Elx*, *Maó*, *les Païls*. És dins aquest segon gran grup, el dels topònims exògens o estrangers, on hi ha casos i situacions més complexes i diferents:

a) Exònims pròpiament

Són topònims amb forma en català: tot i que són estrangers, lingüísticament són noms catalans.

b) Topònims sense forma en català provinents de llengües amb alfabet llatí

Són topònims que es poden fer servir, teòricament, sense cap adaptació: hi ha llengües que tenen el mateix alfabet que nosaltres, però en fan un ús ben diferent, amb grafies i sobretot diacrítics que no fa servir el català.

c) Topònims sense forma en català i que provenen de llengües que fan servir altres alfabets

Són topònims en què cal la transcripció o la transliteració per poder-los emprar, ja que no els podem copiar amb l'alfabet ciríl·lic, àrab o xinès.

Però és que, a més —i això afectaria tant els que corresponen a llengües amb l'alfabet llatí com a d'altres—, tenim, «per complicar-ho», topònims amb doble denominació amb totes dues formes oficials o amb només una forma oficial (en situacions de diglòssia).

Cal recordar que el contacte de llengües, que a vegades s'ha volgut veure en alguns àmbits com un fet estrany, podríem dir que anormal, en realitat és ben habitual al món (i no parlem només de països d'Àfrica, com el Camerun, on es parlen una setantena de llengües...).

Aquí comencem a veure o intuir els principals problemes o aspectes conflictius, i ara ens cal parlar dels criteris que s'hi han aplicat:

a) Exònims pròpiament

El criteri bàsic seria que són exònims catalans les formes de topònims exògens que tenen un ús històric consolidat i amb continuïtat. En alguns casos, hi ha hagut formes que han existit, com *Xicago*, que fins i tot el va fer servir Coromines, però que no han arribat a tenir un ús general i que, per tant, considerem que no s'han arribat a convertir en exònims, és a dir, que no s'han consolidat.

En general els exònims reals no presenten cap problema, perquè són formes d'ús habitual, com: Nàpols, Atenes, Alexandria, Nova Zelanda, Ciutat del Cap, Nova Orleans, el Nil, Himàlaia, *Sibèria*, etc.

Però hi ha casos en què sí que ha existit una forma històrica en català, però que no ha tingut continuïtat. Algunes d'aquestes s'han perdut, com *Saragossa de Sicília* per *Siracusa* o *Florença* per

Florència, algunes són formes obsoletes, clarament antiquades, però hi ha altres noms que encara tenen un ús en contextos concrets, com podrien ser *Leningrad* o *Constantinoble* segons el període històric: en aquest sentit, el Tirant va a *Constantinoble*, però agafem un avió a *Istanbul*.

Quan el canvi afecta un topònim molt conegut, com el nom d'un país, a vegades és complicat deixar de fer servir el nom històric, com podria ser *Myanmar* en lloc de *Birmània*, que avui no existeix, però que fluctua encara avui als mitjans de comunicació.

La situació pot ser força clara en alguns casos, però en altres no és tan senzill de determinar si una forma ha tingut prou continuïtat o si forma part d'usos molt específics en alguns àmbits concrets, com *Ratisbona* respecte de *Regensburg* en la literatura i la història de l'art.

I quan hi ha dubtes, és a dir, quan el topònim no està consolidat de manera segura, hi poden intervenir altres factors, com el de la preservació o l'ús de la toponímia autòctona o originària enfront de la toponímia colonial si la forma original està actualment ben determinada.

Cal tenir en compte que el grau de desenvolupament de la toponímia varia molt segons els països i que n'hi ha que tenen comissions especialitzades en la fixació de la toponímia. En alguns països que han estat colonitzats i que presenten una toponímia en què se superposen llengües diferents, s'hi estan portant a terme tasques per recuperar en els casos que sigui possible la toponímia autòctona, una situació que a vegades no és factible perquè s'han perdut els noms originaris antics i en d'altres, perquè els assentaments durant la colonització es van fer en llocs que no tenien nom perquè no eren paratges significatius pel sistema de vida de les comunitats indígenes.

A diversos països del sud d'Àfrica hi ha exemples de treballs per a la recuperació de la toponímia genuïna, com a Sud-àfrica o a Namíbia. Sud-àfrica compta amb una comissió sobre els noms geogràfics al Departament d'Art i Cultura (The South African Geographical Names Council (SAGNC)), amb un comitè sobre toponímia (National Place Names Committee (NPNC)) i amb grups de recerca, com el Head Onomastic Research Centre (HSRC), que ha publicat un diccionari nomenclàtor, el qual inclou un estudi introductori molt complet sobre els criteris, les característiques de la toponímia sud-africana, etc.

Namíbia és un país en què la toponímia reflecteix la llengua d'un procés complex de colonització, amb topònims d'origen portuguès (*Serra Cafema*), alemany (*Lüderitz*, *Swakopmund*), anglès (*Skeleton Coast*, *Elisabeth Bay*) i afrikaans (*Grootfontein*, *Keetmanshoop*), i en què el procés de recuperació de la toponímia autòctona és molt viu.

b) Topònims sense forma en català provinents de llengües amb alfabet llatí

La part més senzilla seria, malgrat tots aquests condicionaments, l'establiment dels veritables

exònims, mentre que la part més complexa són tots els topònims que no tenen forma en català. En aquest cas el criteri bàsic seria mantenir la forma originària, un plantejament que, d'entrada, pot semblar senzill, però en què hi ha diversos aspectes problemàtics o conflictius.

Com avançàvem, el món no és tan monocromàtic i homogeni com els grans estats moderns han volgut fer creure, malgrat que hagin fet tot el que han pogut per eliminar aquesta pluralitat i riquesa.

El contacte de llengües és un fet molt general, i no solament parlem de territoris amb dues llengües en contacte sinó que també n'hi ha amb tres i fins i tot quatre, com Venècia Júlia.

De vegades aquestes llengües són oficials i hi ha, per tant, llocs amb més d'un nom oficial; en aquests casos es fa servir la forma més coneguda: *Pamplona* (*Pamplona* / *Iruña*), *Cork* (*Cork* / *Corcaigh*, Irlanda).

Si cap de les dues denominacions no té un ús més general en català o si la doble denominació vol difondre el nom en la llengua autòctona es recullen les dues (excepcionalment): *Kangiryuaqtihuk* / *Minto Inlet* (Canadà), *Uluru* / *Ayers Rock* (Austràlia), *Aoraki* / *Mount Cook* (Nova Zelanda).

En molts altres casos, hi ha formes en llengües autòctones que no queden recollides perquè corresponen a llengües que no són oficials, com el cas ben proper de l'occità a França.

Per tant, a l'hora de fer una obra com aquesta, que té una finalitat també pràctica i que vol ajudar a identificar i localitzar els llocs, en alguns casos resulta difícil de fer servir les formes que serien les més adequades culturalment. És a dir, que fins i tot volent ser respectuosos i emprar les formes autòctones i no les imposades políticament, militarment i administrativament, en molts casos pot ser difícil fer servir uns topònims que no són coneguts i que poden dificultar, i fins i tot impedir, trobar el lloc (el topònim) o que en molts casos poden crear dubtes i provocar desorientació.

Si la forma autòctona, no oficial, es considera que és coneguda en català, se selecciona aquesta forma, com *Tarba* i no *Tarbes*. Però si no és prou coneguda en català, s'agafa l'oficial: *Ajaccio* (i no *Aiacciu*) i *Poitiers* (i no l'occità *Peitieu*).

I cal tenir ben present que la desorientació és un factor amb una gran incidència en l'exonímia: recordo veure a la televisió com uns subtítols parlaven de *Ginebra*, mentre que les imatges eren clarament d'un port, el de *Gènova*, o el cas, realment curiós, precisament en el cartell d'un col·loqui d'onomàstica, en què *l'Alguer*, a Sardenya, es va convertir en la ciutat d'*Alger*, a Algèria, com bé recull el mapa (on no hi ha l'habitual requadre amb la part de Sardenya per indicar el domini de la llengua catalana, sinó una molt estranya aparició del nord d'Àfrica).

Com veiem, en alguns casos, el respecte per l'ús de les formes originàries és possible fins i tot si no són oficials perquè no es perd el referent, com podria ser l'ús de l'occità *Gavarnia* en lloc de

Gavarnie, però, a banda dels casos de la mateixa llengua occitana en què la forma autòctona s'allunya molt de la d'ús general avui, en francès, encara resulta més complex en el cas de topònims de llengües més llunyanes, de les quals sovint resulta complex aconseguir-ne una informació precisa, com poden ser els noms de moltes llengües africanes (com les del tigrinya a Etiòpia), amb els noms tibetans, uigurs, etc.

Finalment, en el cas de topònims exògens de llengües amb el mateix alfabet, d'entrada els noms es recullen amb la forma originària, també pel que fa als diacrítics i les grafies específiques, però ja s'especifica que es poden fer servir amb les formes gràfiques simplificades si no es poden reproduir en la publicació concreta o si són usos divulgatius en què no són habituals, com en els mitjans de comunicació, en obres de caràcter educatiu, etc.: *Tromsø* (o *Tromso*), *Vesterålen* (o *Vesteralen*), *Læsø* (o *Laeso*), *Bălți* (o *Balti*), *Łódź* (o *Lódz*).

Tanmateix, cal tenir en compte que avui, fins i tot en la literatura, sovint es mantenen les formes originàries sense simplificar, com els topònims *Beyazıt*, *Dolmabahçe*, *Haydarpaşa*, *Ortaköy*, etc. que apareixen a *Istanbul Istanbul* de Burhan Sönmez, publicada per Edicions del Periscopi el 2018. L'excepció en són les capitals, que es considera que tenen forma adaptada: *Riga* (*Rīga*), *Chisinau* (*Chișinău*), *Pristina* (*Priština*/*Prishtinë*).

c) Topònims sense forma en català i que provenen de llengües que fan servir altres alfabetes

I si ja era complex determinar les formes en llengües amb el mateix alfabet però sense un nom històric en català, encara hi ha els topònims que provenen de llengües que tenen un alfabet diferent; en aquests casos, més que una forma catalana, el que cal és obtenir una forma comprensible i reproduïble, és a dir, la transcripció.

Per tant, podria semblar que és una situació més senzilla de resoldre perquè seria una qüestió estrictament tècnica: saber com es transcriu cada llengua. Però a banda de la dificultat de trobar especialistes en llengües molt allunyades geogràficament, també cal tenir en compte que en alguns casos hi ha diversos criteris de transcripció (com en el cas del xinès o de l'amazic, amb un sistema diferent al Marroc enfront dels altres territoris) i en molts altres casos el país ja ofereix una romanització oficial de la toponímia, que segons les recomanacions de les Nacions Unides, és la preferent. D'entrada, se seleccionen aquestes per evitar que els noms tinguin múltiples formes romanitzades que dificultarien la identificació del lloc.

I encara hi ha dues situacions conflictives significatives pel que fa a la transcripció: en primer lloc, hi ha casos en què els criteris de transcripció no concorden amb les pràctiques internacionals, és a dir, que la forma transcrita no coincideix amb la forma d'ús més general, que és la que permet identificar de manera més senzilla el topònim des del nostre coneixement del món; en aquests casos és difícil de seguir un criteri únic i de fer servir una forma que no té gaire ús enfront de la

que té una gran difusió i tradició (bé, podríem dir que la fa servir tothom, com *Muqdisho* en el cas de *Mogadiscio*, d'ús general).

En segon lloc, i amb això acabarem aquesta petita aproximació a l'exonímia i al projecte del *Nomenclàtor mundial*, en alguns casos també hi ha divergències no ja entre els diversos criteris de transcripció d'una llengua, sinó entre els criteris aprovats per la Secció Filològica i les formes que alguns països han proposat perquè els seus topònims es facin servir internacionalment.

És una situació complexa perquè la proposta de la Comissió d'Onomàstica, que aprova la Secció Filològica, ha de ser coherent amb els criteris de transcripció aprovats per la Secció, però també cal tenir en compte que els criteris que poden ser molt clars i regulars per als noms comuns, en el cas dels noms propis poden ser complicats d'aplicar perquè el resultat de la transcripció pot no coincidir amb les formes que ja tenen un ús internacional o les que el mateix país ja proposa com a formes romanitzades.

Fins aquí una visió, força resumida, dels principals criteris del projecte del *Nomenclàtor mundial* i de la complexitat de la fixació de l'exonímia.

Els cognoms de les Illes Balears. Aproximació històrica i lingüística⁷⁸

Gabriel Bibiloni

Universitat de les Illes Balears

Els cognoms aparegueren en els segles XIII i XIV. Abans la gent era identificada amb un nom simple, un mot, de vegades compost de dos o més elements, que era un mot de la llengua que es parlava en cada cas, mots transparents semànticament. Era un procediment semblant a la manera com ara posam un nom als nostres animals domèstics: triant un mot que ens agrada o que pot escaure a les característiques de l'animal. Això significa que hi havia una gran riquesa antroponímica, perquè cada cultura tenia la seva antroponímia: hi havia una antroponímia pre-indoeuropea, una antroponímia indoeuropea —cèltica, germànica, grega, eslava, etc.—, una antroponímia hebrea, àrab, berber, asteca i tot el que vulgueu.

Els personatges de l'antiguitat que han passat a la història són anomenats normalment amb el seu nom, únic com hem dit, seguit del lloc de procedència. Així parlem de Jesús de Natzaret, Llätzer de Betània, Josep d'Arimatea, Pitàgores de Samos, Parmènides d'Elea, Heràclit d'Efes, etc., personatges que en el seu temps potser ja eren coneguts d'aquesta manera.

Ara bé, aquest sistema de denominació, el nom simple, tenia algunes excepcions, de les quals n'esmentaré tres: el sistema romà, el sistema àrab clàssic i el sistema de nom doble.

Els romans van crear un sistema de denominació prou complex format per quatre elements, que s'aplicava almenys a les classes superiors: el *praenomen*, el *nomen*, el *cognomen* i l'*agnomen*. El *praenomen* era el que ara diríem *nom de fonts*, *nom de bateig* (en el món de tradició cristiana) o simplement *nom*, també dit qualche vegada *prenom*. Curiosament entre els romans de *praenomen* només n'hi havia quinze o setze, i cada família tenia els seus, que anaven alternant. Per tant, havent-n'hi tan pocs, es donava una gran quantitat de persones amb el mateix *praenomen*. El *nomen* era el segon element, que representava la *gens*, és a dir, un clan format per diverses famílies unides per llaços de sang. En tercer lloc hi havia el *cognomen*, que identificava cada família dins aquests clans. Observem que dues persones que pertanyien a la mateixa família tenien el mateix *cognomen* i, com que també pertanyien al mateix clan (*gens*), també tenien el mateix *nomen*. No-

⁷⁸ Conferència en línia impartida dimecres, 28 d'abril de 2021. Després de la impartició d'aquesta conferència va aparèixer el llibre *Els cognoms de les Illes Balears*, del mateix autor (Nova Editorial Moll, 2022). El llibre aporta informacions diverses sobre tots els cognoms tradicionals de les Illes Balears i porta una llarga introducció, de la qual aquesta conferència pot ser un resum.

més es diferenciaven pel *praenomen*, però aquest només es feia servir en la intimitat de la família, per la qual cosa aparegué un quart element, l'*agnomen*, que venia a ser un sobrenom que ja no venia imposat per l'adscripció a un grup sinó per circumstàncies personals del portador. Cal dir que les dones no tenien *praenomen*, i eren identificades, i se suposa que cridades, pel seu *nomen* de la família en forma femenina. Les filles d'un *Iulius* es deien *Iulia*. De manera que dues o tres germanes tenien, naturalment, el mateix *nomen*, amb els problemes que això devia comportar. Si havien de ser esmentades, els afegien un ordinal: *Iulia prima*, *Iulia tertia*, etc. També podien portar un *cognomen*, que era el del pare en genitiu. Així una filla de *Iulius Caesar* seria *Iulia Caesaris*. Per acabar, com a exemples del sistema romà esmentem dos personatges prou rellevants: Quintus Caecilius Metellus Macedonicus i el seu fill Quintus Caecilius Metellus Balearicus. Pare i fill només es diferencien per l'*agnomen*, *Macedonicus* el primer, perquè fou el conqueridor de Macedònia, i *Balearicus* el segon, perquè fou el conqueridor de les Balears.

El segon sistema realment excepcional i complex és l'àrab clàssic. Els personatges destacats d'aquesta cultura foren designats amb cinc elements: *kunya*, *ism*, *nàsab*, *nisba* i *làqab*. El nom pròpiament dit era l'*ism*, format per mots de la llengua àrab, com *Muhammad* ('lloable'), *Alí* ('alt'), *Abdallah* ('servidor de Déu'), o els femenins *Afraima* ('fèrtil'), *Fàtima* ('única'), *Fariha* ('felicitat'), etc. L'*ism* és precedit per la *kunya*, que és el nom del fill major amb la partícula *Abu* ('pare de'). El tercer element, el *nàsab*, indica la filiació patrilineal i porta les partícules *ibn*, *bin* o *ben* ('fill de') i per a les dones *bint* ('filla de'). Després hi ha la *nisba*, que és un gentilici indicador de procedència, i pot haver-hi encara el *làqab*, que és un malnom descriptiu de la persona. Per exemple, el darrer valí de Mallorca tenia per nom *Abu Yahya Muhammad ibn Ali ibn Abi Imran at-Tinmalali*. La *kunya*, *Abu Yahya*, significa que és pare de Yahia (Joan). *Muhammad* és el seu nom (*ism*). El següent element (*nàsab*) indica que és fill d'Ali i nét d'Abi Imran. Finalment al-Tinmalali (*nisba*) mostra la seva procedència geogràfica (la ciutat de Tinmel, al Marroc).

El sistema de nom doble consisteix a portar dos noms, de la mateixa classe i categoria, el primer triat pels pares de cadascú i el segon identificat amb el primer nom del pare. Fou típic dels comtes de Barcelona medievals. Així Borrell II tingué un fill que es digué Ramon Borrell; aquest, un fill i successor conegut com a Berenguer Ramon (I); aquest, un fill i successor denominat Ramon Berenguer (I); aquest, un fill i successor conegut com a Berenguer Ramon (II); i aquest, un fill i successor dit Ramon Berenguer (III). També usaren aquest sistema els jueus medievals. Així el mallorquí Jafudà Cresques és fill de Cresques Abraham, qui, al seu torn, és fill de Abraham Vidal, i així successivament.

Pel que fa a les terres que foren de l'Imperi Romà, desaparegut aquest també desapareix el sistema de quatre elements i es torna al nom simple, que surt indistintament dels antics *praenomina*, *nomina*, *cognomina* i *agnomina*. A aquesta antroponímia s'hi afegeix l'antroponímia que aportaren els germànics (en el nostre país visigots i francs). Els germànics tenien noms formats per dos elements, relatius normalment a la guerra o a la caça: *Athalberth*, 'noble brillant' (*Albert*), *Alde-mar*, 'vell famós' (*Alomar*), *Arnoald*, 'dominador de l'àguila' (*Arnau*), *Beringar*, compost de *berin*,

‘ós’, i *gar*, ‘llança’ (*Berenguer*), *Berinhard*, ‘ós fort’ (*Bernat*), *Grimoald*, ‘que governa l’elm’ (*Grimald*), *Willahelm*, compost de *wil*, ‘desig’, i *helm*, ‘elm’ (*Guillem*), *Raginmund*, compost de *ragin*, ‘consell’, i *mund*, ‘protecció’ (*Ramon*), *Ricohard*, compost de *ric*, ‘poderós’, i *hard*, ‘dur’ (*Ricard*), *Hrodgaer*, compost de *hrod*, ‘fama’, i *gair*, ‘llança’ (*Roger*), etc. Essent els germànics la classe dominant, l’antroponímia germànica agafà un gran prestigi i arribà a fer-se hegemònica tot desplaçant la llatina.

L’aparició de l’antroponímia germànica representà un augment de l’estoc, cosa que, en principi, mitigava els inconvenients del nom únic. Però aparegué un altre fenomen, que fou absolutament decisiu en l’evolució de la nostra antroponímia i de la nostra cultura en general: el cristianisme.

El cristianisme representa la generalització, en l’espai en què s’implantà la nova religió, de l’antroponímia hebrea, la de l’Antic Testament, i la grega, car el grec és la primera gran llengua associada al cristianisme, format i expandit inicialment per la part oriental de l’Imperi. La nova fe escampà els noms bíblics hebreus: *Gabri’el* (‘enviat de Déu’) o *Mi’ka’el* (‘qui és com Déu?’), *Yeshua* (‘salvador’) [Jesús], *Yohannan* (‘Déu és misericordiós’) [Joan], *Yosef* (‘ell augmentarà, farà créixer’), *Maryam*, etc. Els cristians de la part oriental de l’Imperi tingueren o adoptaren noms grecs, com *Aikaterine* (potser derivat de *katharos*, pur), *Andreas*, ‘viril’ (derivat d’*andros*, ‘home’), *Barbara*, ‘estrangera’, *Christoforos*, ‘portador de Crist’, *Damianos* (derivat de *damazo*, ‘dominar, domar’), *Eugenia*, ‘ben nascuda’, *Georgios*, ‘pagès’, *Gregorios*, ‘vigilant’, *Ieronimos* ‘que porta el nom de Hieró’, *Margarita*, ‘perla’, *Nikolaos*, ‘victòria del poble’, *Philipos*, ‘amant dels cavalls’, *Stephanos*, ‘coronat’, etc. El cristianisme sumà, doncs, les antroponímies hebrea, grega, llatina i al final la germànica. Molts de noms hebreus foren hellenitzats, llatinitzats i fins i tot arabitzats, car l’Islam no és més que una continuació del judeocristianisme. Així tenim l’hebreu *Yohannan*, grec *Ioannes*, llatí *Iohannes* o *Iohannes*, àrab *Yahya*; hebreu *Yosef*, grec *Ioseph*, llatí *Iosephus*, àrab *Yusuf*; hebreu *Yaqob*, grec *Iakobos*, llatí *Iacobus*, àrab *Yaqub*; hebreu *Havah*, grec *Heúa*, llatí *Eva* o *Heva*, àrab *Hawwa*; hebreu-arameu *Maryam*, grec i llatí *Maria*, àrab *Maryam*.

El cristianisme introduí un element que serà clau per a l’evolució de l’antroponímia en el món cristià: els sants. Durant la primera etapa del cristianisme (fins al començament del segle IV), marcada per la persecució per part de l’Imperi, apareixen els sants màrtirs, i posteriorment l’Església anirà «produint» més sants que serviran de referent i model de vida dels cristians. Essent els referents, la gent introdueix i desenvolupa la moda de posar als nounats noms de sants, un fet que es farà obligatori a partir del concili de Trento (1545-1563). I la imposició als infants de noms de sants anà reduint l’estoc antroponímic, fins al punt que es féu necessari d’introduir o reforçar un altre element onomàstic per a distingir la gent: el malnom o sobrenom. Aquests malnoms, quan es fixaren i es transmeteren regularment de pares a fills, en els segles XIII i XIV, esdevingueren cognoms. És un procés lent, que comença per les classes més altes i es va estenent progressivament cap al gros de la societat.

Aquests malnoms surten bàsicament de quatre fonts: els llocs de procedència de les persones (malnoms toponímics o gentilicis), el nom del pare (malnom patronímic), els noms d’oficis o

càrrecs i, finalment, malnoms descriptius a partir de característiques físiques o morals o de circumstàncies personals diverses. És per això que tenim cognoms toponímics (*Martorell, Vic, Vallespir, Castelló, Berga, Reus, Ripoll, Cervera, Alemany, Barceló, Cerdà, Pisà, Sard*, etc.), cognoms patronímics (*Joan, Ramon, Andreu, Miquel*, etc.), cognoms corresponents a oficis o càrrecs (*Cavaller, Comte, Batle, Ballester, Bover, Pastor, Fuster, Ferrer, Sabater*, etc.) o cognoms que són antics malnoms descriptius (*Roig, Mut, Amorós, Ensenyat, Cortès, Gener, Abril, Colom, Vedell, Rossinyol, Trobat*, etc.).

Notem que, sobretot a partir del concili de Trento, tots aquells noms que no són portats per un sant, especialment un sant rellevant, desapareixen. Però això no impedeix que continuïn com a cognoms, formats per via patronímica. I aquests poden ser noms llatins (*Aguiló, Alenyà, Catany, Danús, Fortuny, Gaià, Galiana, Salvà*, etc.) o germànics (*Adrover, Alomar, Gelabert, Miró, Seguí o Sunyer*).

Parlem ara dels cognoms de les Illes Balears. La quasi totalitat dels cognoms tradicionals de les Illes, aquells que els illencs han portat entre el segle XIII i el XX, són cognoms catalans, portats per les repoblacions que es dugueren a terme entre les conquestes catalanes i mitjan segle XIV. Una gran part d'aquests cognoms —calculam que al voltant d'un 40 per cent— són cognoms toponímics; és a dir, són topònims del Principat de Catalunya. Molts dels qui portaren a les Illes aquests cognoms eren efectivament del lloc que el cognom indica, però no en tots els casos: és segur que vingueren repobladors que en el Principat ja portaven el cognom —o sobrenom— sense haver de ser necessàriament del lloc en qüestió; ho podia ser algun dels seus ascendents. Molts cognoms actuals són d'origen toponímic, encara que en un principi no ho pugui semblar. Per exemple *Alzina* (l'*Alzina*, Pallars Jussà), *Burguera* (diversos topònims del Principat), *Camps* (Camps, Bages), *Casals* (Casals, Serinyà, Pla de l'Estany), *Coll* (Coll de Nargó, l'Alt Urgell), *Escala* (l'Escala, Baix Empordà), *Fluixà* (Foixà, Baix Empordà), *Fortesa* (diversos topònims *la Fortesa*), *Llaneres* (Llanera, Segarra), *Menara*, escrit *Manera* (*la Menara*, el Vallespir), *Móra* (Móra d'Ebre), *Palau* (Palau de Plegamans, Palau d'Anglesola i altres), *Parets* (Parets del Vallès), *Pinya* (la Pinya, Garrotxa), *Roca* (la Roca del Vallès), etc.

Les repoblacions de les Illes posteriors a les conquestes catalanes representen un tall històric en la demografia balear. La societat andalusina precedent fou pràcticament anihilada. Una mínima part restà en la condició d'esclaus, que al final del segle XIII ja es dona per desapareguda. La nova societat fou formada en sa gran major part per catalans de les comarques orientals i septentrionals del Principat, que aportaren el seu parlar i els seus cognoms. Entre els repobladors també hi hagué una part reduïda d'altres províncies (occitans, navarresos, etc.) que acabaren diluint-se en la societat majoritàriament catalana, però que pogueren aportar alguns cognoms no catalans. Per exemple, els occitans *Guasc* ('basc') o *Arbona* (de *Narbona*), els bascos *Gorria* o *Monerris* i els castellans o aragonesos *Llopis*, *Piris* o *Peris*, *Gomis*, o *Ferrandis*, corresponents als espanyols *López*, *Pérez*, *Gómez* o *Fernández*.

Amb tot, malgrat que la major part de cognoms tradicionals de les Illes són cognoms catalans introduïts amb les repoblacions medievals, hi ha un petit nombre de cognoms que podem denominar autòctons, formats a les Illes després d'aquelles repoblacions. Són cognoms toponímics, és a dir que en un principi s'aplicaven a persones que procedien, vivien o treballaven a qualche lloc, normalment una alqueria, que tenia un nom també format a les Illes. Entre aquests cognoms podem destacar-ne alguns de lingüísticament àrabs —mots formats en el si de la llengua àrab—, com *Binimelis*, *Bennàsser*, *Deià*, *Maria*, *Femenia* o *Femenies*, noms que corresponen a alqueries islàmiques, altres que corresponen a topònims llatins pre-catalans (mossàrabs), com *Caimari* (inicialment *Caimàritx*) o *Colombars* (plural de *Colombar*, 'colomer'), o a topònims pre-catalans d'etimologia discutida (*Llodrà*, *Bunyola*). També cal dir que hi ha cognoms que ara només es troben a les Illes, però que abans existiren en el Principat, d'on procedeixen. Entre aquests podem esmentar alguns noms lingüísticament àrabs, com *Arrom* ('cristià'), *Maimó* ('fidel'), *Massot* ('ajudador'), *Massotí* (diminutiu de *Massot*) o *Melis* (d'un nom personal), que foren portats per repobladors que, malgrat el seu cognom d'origen àrab, eren tan catalans i cristians com els altres.

A més dels cognoms formats a les Illes per via toponímica, en els diversos segles s'han incorporat al repertori antroponímic balear cognoms portats per famílies establides a les Illes de procedències diverses, i que també consideram cognoms tradicionals. Tenen certa importància els cognoms italians com *Brondo*, *Conti*, *Conrado*, *Dameto*, *Montis*, *Orlandis* o *Rigo*. Uns són molt antics (com *Rigo*) i altres més moderns (com *Cabrinetti* o *Càffaro*). Una bona part correspon a famílies nobles (*Brondo*, *Dameto*, *Orlandis*). També n'hi ha d'altres procedències, com l'occità *Espanya* (inicialment *Espanhac*, escrit a la francesa *Espagnac*), el francès *San Simón* (originalment *Saint-Simon*), els irlandesos *Oleo* (inicialment *O'Lerry*) o *O'Neille* o el iugoslau *Macabich*.

Vegem ara algunes coses sobre usos i costums a les Balears respecte dels cognoms. Com passa actualment a tots els països del món occidental, llevat de Portugal i els països del domini hispànic (Espanya i Amèrica Llatina), els illencs i els catalans en general hem tingut tradicionalment un nom i un cognom, que és el del pare. Una diferència amb els dits països occidentals és que les dones no adopten el cognom del marit quan es casen, sinó que conserven el seu. Però homes i dones del gros de la societat han figurat en els documents amb un sol cognom. En són excepció els membres de les classes superiors, que d'ençà del segle *xvi* —en aquest moment és quan la noblesa catalana comença a emular la castellana en formes de vida— ajuntaren el cognom patern i matern i molt sovint diversos cognoms paterns i materns, formant una tirallonga que els donava o pretenia donar més categoria. Llevat de la noblesa, l'ús de dos cognoms és una pràctica molt moderna en el nostre país, imposada per la imitació dels costums espanyols. En aquests costums el doble cognom, habitual en les classes superiors, anà generalitzant-se a Espanya a partir del començament del segle *xix*, quan també s'implantava l'Estat liberal. Però en rigor les lleis de rang superior, com la Llei del Registre Civil de 1870, no hi obliguen pas. La primera Llei de Registre Civil que obliga a inscriure els infants amb dos cognoms és la de 1957, però en aquell moment ja era pràctica general. A partir de 1999 es pot canviar l'ordre tradicional dels cognoms, posant el matern en primer lloc, cosa, però, que fa molt poca gent.

Una altra particularitat de la nostra tradició és la feminització del cognom de les dones, no sols en la llengua parlada sinó en la documentació. Fins al segle XIX en el nostre país les dones usaven el seu cognom feminitzat morfològicament. Una filla d'un Duran es cognominava *Durana* i una filla d'un Bauçà es cognominava *Bauçana*. Només s'exceptuaven d'aquesta pràctica, per motius morfològics comprensibles, els cognoms plans (*Artigues, Bennàsser, Binimelis*, etc.) o aquells que es prestien poc a formar un femení, com els que tenen forma o aspecte de plural (*Boïls, Campins, Camps, Comes*, etc.). Aquesta era una pràctica general europea que en el segle XIX anà desapareixent i només ha perdurat en els països de l'est d'Europa. En resten vestigis en la cultura popular (*Sor Tomasseta*) i en la toponímia (*ca dona Mira*, casal de Palma). A part d'aquesta pràctica, també hi ha casos de feminització que restaren fossilitzats (com *Fullana*, feminització de *Fullà*, corresponent a un topònim de la Catalunya del Nord). I, inversament, hi ha casos de masculinització de cognoms de forma femenina: els més coneguts són *Barceló* i *Tarragó*. Els cognoms *Barcelona* o *Tarragona*, indicadors de procedència geogràfica, en ser portats per un home esdevenen *Barceló* i *Tarragó*, cosa que també ocorre en altres casos, com *Argentó* (d'Argentona), *Ausó* (d'Ausona, és a dir Osona), *Cardó* (de Cardona), etc.

La simplicitat dels usos de la població en general (un nom i el cognom patern) contrasta amb les pràctiques de la noblesa. Aquesta, sempre desitjosa de diferenciar-se del poble pla, establí costums, com el d'usar diversos cognoms, com hem vist més amunt, però també altres pràctiques més sofisticades. Una fou aglutinar el cognom del pare i el de la mare per a fer-ne un cognom únic que es transmetia als descendents com a forma fixada (*Quint-Safortesa, Burgues-Safortesa, Pax-Fuster*, etc.). Per unions matrimonials es podien anar sumant aquests cognoms composts d'una banda i de l'altra. En algunes ocasions, en constituir-se un matrimoni nobiliari, es forma un cognom compost dels dos de la parella tot posant en primer lloc el de la dona si aquesta té una categoria o un poder econòmic superior. Així pel matrimoni de Pere Descatlar de Santacoloma amb Agnès Abrí es formà el cognom *Abrí-Decatlar*, que portaren els descendents. O quan es fa la unió entre Antoni Dameto i Crespí de Valldaura (marquès de Bellpuig) i Joana Rocabertí-Boixadors i Cotoner (que tenia els títols de marquesa d'Anglesola, comtessa de Perelada, comtessa de Savellà i vescomtessa de Rocabertí), es forma el cognom *Rocabertí-Dameto*, que, naturalment, portaran els descendents seguit d'altres cognoms familiars.

Una altra pràctica molt habitual entre la noblesa fou la d'afegir al cognom principal el topònim corresponent a una possessió de la seva propietat, amb la qual cosa es creava un cognom compost que diferenciava aquella família de la resta de famílies portadores del mateix cognom. Així restaven individualitzats els *Crespí de Valldaura*, els *Gual de Torrella*, els *Palou de Coma-sema*, els *Ramis d'Aireflor*, els *Sossies de Tagamanent*, els *Vallès d'Almadrà* i un llarg etcètera. Cal fer observar que en els usos escrits d'aquestes famílies els topònims que porten un article es resolen sempre amb la forma literària d'aquest article: *Amer de la Punta, Ferrà de la Mola, Font dels Olors, Gallard del Canyar, Joan de la Capella, Mallol dels Abats, Miralles de la Torre, Monar de la Font, Palou del Reguer, Sampol de la Teulera, Vila del Pujol*, etc.

Per a acabar voldria fer algunes referències a la relació profunda que hi ha entre cognoms i topònims. Ja hem vist que una gran part dels cognoms surten de topònims, però també hi ha topònims que s'han format a partir de cognoms. En el moment de les conquestes catalanes les Illes tenien una toponímia identificadora d'alqueries i rafals sorgida de les diverses llengües que s'hi havien parlat: llengües pre-romanes, llatí i àrab. Noms bellíssims i sonors com *Aiamans*, *Albenya*, *Albercuix*, *Algendar*, *Balansat*, *Galatzó*, *Llorac*, *Macarella*, *Monnàber*, *Pastoritx*, *Perella*, *Portinatx*, *Raixa*, *Tolleríc*, *Trebalúger*, només per posar alguns dels que persisteixen. Però moltes alqueries i possessions canviaren el nom i n'adoptaren un de nou format a partir del cognom del propietari. La manera més universal de formar un topònim a partir d'un cognom és amb l'ús del mot *Can*, contracció de *casa d'en*. Amb tot, les grans possessions de les Illes es denominaren de tres maneres: amb el cognom simple del propietari, amb el cognom precedit d'un article definit (o personal) o, el recurs més comú i general, amb el mot *Son*, contracció de *ço d'en*, precedint el cognom (i si el propietari era una dona, cosa molt menys freqüent, *So na*. Exemples del primer cas són topònims com *Castellet* (Santa Margalida), *Conilles* (Manacor), *Cortada* (Llucmajor), *Malesherbes* (Algaida), *Montblanc* (Maria), *Roqueta* (Maria), *Manresa* [nom antic de Lloret de Vistalegre], *Porreres*, *Tagamanent* [Montuïri], *Terrades* [Santa Maria del Camí], *Tortosa* o *Tortova* [Manacor], etc. Del segon procediment tenim exemples com *el Bordoll* (Andratx), *el Mirabò* (Santa Maria del Camí), *els Carbonells* (Llucmajor), *els Calderers* (Sant Joan), *els Riquers* (Porreres), *els Marçals* (Llucmajor), *els Gomeles* [Gomiles] (Campos), *els Gomandins* [Gamundins] (Lloseta), *la Begura* (Sant Llorenç del Cardassar), *la Carbonera* (Sant Llorenç del Cardassar), *les Arnaules* (Llucmajor), *les Tarragones* (Maria), *les Pastores* (Artà), *les Valentines* (Santanyí), etc. Naturalment, en el parlar corrent aquests topònims són dits en la majoria de casos amb l'article salat, propi de la llengua col·loquial. En alguns casos el topònim es forma amb el nom d'un propietari amb article personal, normalment femení: *na Borges* (Santa Margalida), *na Burguera* (Santanyí), *na Burguesa* (Palma), i del tercer recurs, el cognom precedit pel mot *Son*, no cal posar-ne exemples, perquè, com hem dit, és el procediment més corrent. Hi afegim, només, que qualche vegada aquesta partícula *Son* precedeix un malnom i ocasionalment el conjunt de nom i cognom (*Son Joan Arnau*, *Son Rafel Mas*). Aquest sistema de denominació toponímica comença en els segles *xv* i *xvi*, i ben aviat el mot *Son* es fossilitzà, és a dir es perdé la noció de la seva etimologia i significat i passà a ser únicament una partícula introductora de topònims. Per això els topònims formats a partir d'un cognom femení (*So na Dolça*, *So na Móra*) s'han escrit tradicionalment *Son Adolça*, *Son Amora*. D'altra banda, en temps moderns s'han format topònims començats per *Son* sense cap antropònim, com *Son Mel* [Petra], *Son Vitamina* [Alaior], *Son Mai Arribes* [Manacor] o *Son Fam i Fred* [Santa Maria del Camí]. Tot això fa evident la fixació total d'aquesta partícula, desvinculada del seu significat original.

Els prenomes catalans, entre la tradició antroponímica i la innovació onomàstica⁷⁹

Albert Turull

Universitat de Lleida
Institut d'Estudis Catalans

Introducció

Presento aquí una versió esquemàtica, expressament reduïda, de la conferència que vaig oferir amb el mateix títol, i per via telemàtica, el dia 26 de maig de 2021, dins del I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i toponímia, de la UIB, a qui agraeixo la invitació.

Vull destacar que la concepció d'aquella conferència, i per tant l'òptica del text que ara es publica, és obertament divulgativa, destinada a un públic ampli. Poques novetats hi podran trobar els estudiosos i els especialistes en la matèria, més enllà tal volta d'algunes reflexions a propòsit de les noves tendències en l'antroponímia; i encara aquestes reflexions són fruit de l'observació, amb certa voluntat de perspectiva, més que no pas el resultat d'una recerca metodològicament explícita.

Dit això, em permeto de passar molt ràpidament per la part introductòria de la conferència, atès que estava destinada tan sols a emmarcar l'antroponímia en tant que branca de l'onomàstica, i a repassar alguns conceptes bàsics d'aquesta disciplina i, en particular, d'aquesta branca.

Així doncs, no caldrà insistir gaire en la idea bàsica que, essent l'onomàstica la matèria de caràcter interdisciplinari (a cavall entre lingüística, història, geografia, antropologia, dret, ciències naturals, arquitectura, agricultura, religió, etc.) que s'ocupa exclusivament dels noms propis, l'antroponímia n'és una de les dues grans branques. En efecte, si l'objecte de la toponímia —l'altra branca *gran*— són els noms (propis) de lloc, o topònims, el de l'antroponímia són els noms (propis, també) de persona, és a dir, els antropònims. Tanmateix no podem oblidar que la suma d'aquestes dues branques fonamentals no és pas *tota* l'onomàstica, sinó que hi ha tot d'altres àmbits que duen o són susceptibles també de dur —d'emprar— noms propis, i que no pertanyen a cap d'elles en la mesura que no es tracta de llocs ni de persones: tals com els animals (o la part petita dels animals que els humans designem mitjançant un nom propi), els astres, alguns objectes (campanes, espases famoses, etc.), personatges de ficció, empreses i establiments, marques i productes

⁷⁹ Conferència en línia impartida dimecres, 26 de maig de 2021.

comercials, títols d'obres d'art (inclosos llibres i textos literaris: cada poema d'un poemari en sol tenir un, de títol), etc. Tot allò, en fi, que d'ençà d'un llibre fundacional d'Enric Moreu-Rey, de 1974, anomenem sovint com *onomàstica vària*: un molt divers calaix de sastre, els elements del qual tenen en comú principalment una sola característica, definida en negatiu —aquella de no ser topònims ni antropònims, i tanmateix ser noms propis.

L'antroponímia: els noms de persona

Centrem-nos, doncs, en els noms propis de persona o antropònims. Cal aclarir d'entrada que aquest és un terme global —és a dir, hiperonímic— que inclou altres termes més precisos —doncs, hipònims seus—, els quals corresponen a classes concretes de noms de persona: els més coneguts en el nostre marc cultural són sens dubte aquells que, en àmbits no especialitzats (o en multitud de formularis administratius, per exemple), hom designa com a *nom* i *cognom*, atès que, en efecte, la nostra tradició (i, des de fa no gaire més d'un segle, la nostra legislació) estableix que tothom n'ha de tenir. Ara bé, abans de passar endavant cal que introduïm ja alguns aclariments.

Pel que fa als «noms» (hi poso cometes), és clar que, encara que ja ens entenguem emprant aquest terme, la paraula *nom* és altament polisèmica: vol dir moltes coses —massa coses perquè el puguem considerar vàlid amb la precisió que requereix una terminologia mínimament especialitzada. Per tant, preferirem, en l'àmbit de l'onomàstica, emprar el terme *prenom*, de ressonàncies alhora franceses i llatines (*praenomen*), sense oblidar la popularitat, segons les zones i les èpoques, de termes equivalents com ara *nom de fonts*, *nom de bateig* (o *de baptisme*), *nom de pila*, etc. —unes denominacions que, òbviament, en tenen una altra, de ressonància: la religiosa, i en concret la cristiana (les *fonts* i la *pila* també van per aquí, és clar), que, tot defugint judicis de valor i disquisicions evangèliques, té el perill de fer creure erròniament que, si no és mitjançant un baptisme religiós, hom no rep aquesta mena de noms. Comptat i debatut, preferirem *prenom*, si més no en l'àmbit acadèmic i en les publicacions sobre onomàstica.

Sense deixar encara aquesta breu introducció als prenomes, cal fer esment del terme *hipocorístic*, amb el qual designem qualsevol variant formal d'un prenom (i de vegades també d'altres noms propis, cosa que ara no ve al cas); així doncs, si *Josep* és la forma *recta* o estandarditzada, actualment, d'aquell prenom que abans se solia escriure més aviat *Joseph*, qualsevol altre equivalent seu, diminutiu o no, en serà un hipocorístic: *Bep*, *Zep*, *Jep*, *Jepic*, *Jepo*, *Jepó*, *Bepet*, *Pep*, *Pepe*, *Pepet*, *Pepito* (i *Papitu*)... És tradició en llengua catalana formar hipocorístics per escurçament a l'esquerra o inici de mot (afèresi), i no tant a la dreta o final (apòcope), que seria una tradició més aviat castellana: és així que de *Gabriel* considerem més autòcton *Biel* que no pas *Gabi* o *Gabri*, i de *Montserrat* més aviat *Rat* (i els diminutius *Rateta* o *Ratona*) que no *Montse*, per bé que modernament aquest sigui de molt el majoritari (per no parlar d'un quasi aberrant *Muntsa*...). Després hi tornarem, sobre els hipocorístics, i llur potent vigència en el subsistema antroponímic actual.

Pel que fa al cognom (terme també d'origen llatí: *cognomen*), la primera cosa que cal dir és que a les Illes s'empra com a equivalent preferent el terme *llinatge* (que a la resta del domini també es coneix, però amb un altre significat, de caire diacrònic en el si d'una família, i doncs vinculat més aviat amb la genealogia). No seria el primer cas que algú del Principat o de València s'enduu una sorpresa en anar a consultar per primer cop el llibre fonamental sobre cognoms catalans, de Francesc de Borja Moll, el qual duu per títol *Els llinatges catalans*, com tothom sap. No ens ocuparem en aquesta conferència —en altres ocasions ho he fet— dels cognoms, però, sinó específicament dels prenomes, com queda ben clar al títol.

I encara un tercer tipus bàsic d'antroponims, al costat de prenomes i cognoms, són els sobrenoms —dels quals tampoc no ens ocupem en aquesta conferència. Es tracta també d'un terme (*sobrenom*) ampli i relativament especialitzat, que inclou tot de denominacions més populars, com ara motius, motarrots, motades, renoms, malnoms, noms de casa (i encara altres de més específics: àlies, pseudònims, noms artístics, etc.). Tenen en comú, malgrat les diferències evidents (o de matís, en algun cas) entre ells, el fet de ser sempre noms alternatius: populars, o no tant, però mai no els oficials, en la mesura que, com apuntava adés, els oficials són, segons marca la normativa vigent, un prenom (o més d'un) i un cognom (i més en concret, dos, en la tradició legal hispànica per la qual actualment ens regim, en la major part del domini lingüístic català).

Els romans ja en tenien, de sobrenoms: sovint, al costat d'un *praenomen* (d'ús molt restringit, gairebé només familiar) i d'un *cognomen* (i de vegades encara d'un *nomen gentilicium*: una mena de segon cognom, tot i que responent a una causalitat i a una tipologia diferents dels nostres *segons cognoms*), duien o podien dur un *agnomen* —el qual solia respondre a una característica real de la persona en qüestió, que la caracteritzava. Són ben coneguts els casos —que Moll mateix posa com a exemples en la introducció de l'obra esmentada fa poc— de Ciceró, que en realitat és el sobrenom, o *agnomen*, d'un personatge anomenat *Marc Tul·li* (*Marcus Tullius*: el primer és el *praenomen* personal i el segon el *cognomen*, indicador de pertinença a la família *Túllia* o *dels Tul·lis*) —i tanmateix ha passat a la història no amb el prenom ni el cognom, sinó amb el renom: *Ciceró*, com consta a seques a la portada de molts dels seus llibres encara editats avui en dia. Semblantment podríem parlar de Gai (o Cai: *Caius*) Juli Cèsar, de qui poca gent sap el prenom, i que ha passat a la història amb una enganyosa combinació de cognom i renom, Juli Cèsar, les dues parts de la qual, curiosament, han esdevingut a posteriori també prenomes (Juli Vallmitjana, Cèsar Martinell, per posar dos exemples de fa una centúria). I per acabar, un exemple de nom quadrimembre (amb *nomen gentilicium* afegit al *cognomen* a fi d'especificar-ne millor la branca familiar, i tanmateix *praenomen* d'entrada i *agnomen* al final): Publi Corneli Escipió Africà, o *Escipió l'Africà*, cèlebre arran d'una de les guerres púniques. Aquesta complexitat nominal romana (que, per cert, és semblant a l'àrabica) contrasta amb la simplicitat del nom únic anterior (els ibers Indíbil i Mandoni es deien així, sense més) i també del posterior: com sabem, l'origen real del sistema antroponímic català (i de bona part de l'europeu) és a l'alta edat mitjana, en què els pobles germànics (entre nosaltres, a la Península, bàsicament els visigots) empraven també un nom únic (per bé que molt sovint format per composició de dos o més elements), de tal manera que, en referir-nos a aquell període,

no té gaire sentit la distinció entre prenom i cognom (i sobrenom), sinó que més aviat ens podem limitar a dir que els ibers o els visigots tenien *antroponims*, noms personals únics.

Un sistema antroponímic viu

A partir d'aquell moment embrionari, de nom únic (sovint motivat, i en tot cas facilitat per uns factors sociològics determinats, amb molta varietat nominal i una baixa concentració demogràfica), que podem ben bé allargar fins al segle *x* (molt més enllà del període pròpiament visigòtic, doncs, i saltant per damunt de l'àrab en consolidar-se el territori, si més no, de l'anomenada *Catalunya Vella*), el sistema antroponímic que ja en podem dir *català* es va desenvolupant, de manera que, en efecte, bé podem afirmar que es tracta d'un sistema *viu*: si vers el segle *x_i* es constata l'aparició freqüent de segons noms (una mena de renoms, encara), que al segle *x_{ii}* es generalitzen fins al punt que ja en podem dir *cognoms* (tanmateix encara motivats), és al segle *x_{iii}* quan esdevenen hereditaris, de manera que aquest és el punt d'arrencada dels cognoms actuals, tal com els coneixem, amb les seves tipologies etimològiques i etiològiques —en què no entrarem avui, com ha quedat dit. Encara després, com bé sabeu, entre els segles *x_{iv}* i *x_{vii}* es produeixen més fenòmens, com ara l'aparició del segon cognom (no sempre exactament el matern), o les alteracions formals per via de diminutius, afèresis, feminitzacions, pseudomascunitzacions (*Tarragó*), etc. Els dos cognoms ja són un fet general vers el segle *x_{viii}* —el de la *Nova Planta*—, tot i que això no esdevé obligatori fins a la Llei del Registre Civil, al darrer terç del segle *x_{ix}*. Entremig, tanmateix, els prenomes han anat evolucionant també: per alteracions semblants a les dels cognoms (amb major intensitat, en ser d'ús més popular i no implicar necessàriament la transmissió intergeneracional), però també per l'aparició de noms nous, la pràctica desaparició d'altres i, en fi, els alts i baixos que bé coneixem que caracteritzen la imposició i l'ús dels prenomes al llarg del temps, fins als nostres dies sense excepció. També és en aquest període, ben bé fins al darrer quart del segle *xx*, que, com bé sabem per experiència personal els qui tenim una certa edat, en la imposició baptismal dels prenomes se n'acumulaven dos i sovint tres (per bé que no sempre amb la mateixa font: padrí i padrina, pares i padrins, capellà...): un fenomen que no s'ha de confondre amb el dels noms compostos, també molt en voga a la mateixa època —és a dir, que no és el mateix dir-se *Joan* de primer nom, *Pere* de segon (i, posem per cas, *Ignasi* de tercer), que dir-se *Joan Pere*, tal com posa encara més de manifest l'opció gràfica del guionet (*Joan-Pere*) i fins i tot de l'aglutinació (*Joanpere*).

Arribats al segle *xxi*, la principal modificació —deixant de banda l'accelerada evolució en les modes dels prenomes, a la qual em referiré més endavant— ha estat la generalització normativa de la possibilitat d'invertir l'ordre dels cognoms o, directament, d'escollir quin dels dos (en el cas que hi hagi dos progenitors, és clar) es vol posar en primer lloc als nounats. Però això és tota una altra història, en la qual, en la mesura que afecta tan sols els cognoms, no escau d'entrar tampoc ara i aquí.

Toponímia i antroponímia

Tornem un moment enrere, però, car hem passat molt per damunt de la toponímia, que hem reconegut com l'altra *gran branca* de l'onomàstica, i, sense haver pas d'entrar-hi, car no és el tema d'aquesta conferència, sí que estarà bé de recordar, si més no, que entre l'antroponímia i la toponímia hi ha diverses interconnexions, que donen lloc a influències i transvasaments de manera constant; com a mínim —i deixant ara de banda la deonomàstica: el fenomen dels noms comuns que deriven d'un ús genèric d'un nom propi previ, del tipus *mercuri*, *marxisme*, *préssec* o *pantalons*—, vull referir-me a tres d'aquests salts de banda a banda, que n'illuminen la comprensió, i que ens obliguen a relativitzar la divisòria que se sol establir (nosaltres també) entre les dues grans branques de l'onomàstica.

En primer lloc, cal fer referència als *antropotopònims*, un terme evidentment especialitzat i fins un pèl cacofònic, amb el qual designem una classe de topònims: aquells que deriven d'antropònims (igual que els *hagiotopònims* són els topònims derivats de noms de sant, etc.). En definitiva, són noms de lloc procedents de noms de persona o, dit a la inversa, noms de persona que esdevenen noms de lloc, en passar a designar un indret (un mas, un poble sencer, un riu, una muntanya, tant hi fa). Per norma general es tracta d'un antic propietari o fins i tot del fundador del lloc (*Alexandria*), o d'algú que per alguna raó hi destaqués fins al punt d'esdevenir el referent mitjançant el qual una col·lectivitat s'entén per a designar un lloc —que això, al capdavant, és un topònim. Val a dir que, en principi, n'hi ha de procedents de tots els estrats lingüístics o historicoculturals dels quals es nodreix la toponímia catalana: sense entrar en el terreny relliscós de la toponímia preromana (dins de la qual sens dubte hi ha d'haver també antropotopònims), és ben conegut que responen a aquesta mena d'explicació tant noms llatins d'època romana (*Constantí*, *Tiurana*, *Llívia*, *Cornellà*) com noms aràbics (*Vinaixa*, *Calaf*, *Bràfim*) i fins i tot simplement catalans (*Llorenç*, *Cantonigròs*), per bé que la seva incidència és especialment remarcable en l'àmbit de la toponímia d'origen germànic, fins al punt que hom considera que, en realitat, tots els topònims germànics catalans (*Guimerà*, *Manlleu*, *Berà*, *Sineu*, *Llofriu*) són de tipus antropotoponímic (car no hi hauríem de poder comptar els topònims creats mitjançant mots comuns d'ètim germànic ja incorporats al català abans d'esdevenir noms propis, del tipus *guàrdia*, *sala*, *bosc*, *blau* o *blanc*).

Per contra, tenim també *cognoms toponímics*, és a dir, antropònims (en concret cognoms, i de vegades sobrenoms) l'origen dels quals no és pas un ofici ni un tret personal (ni un patronímic: després hi tornarem), sinó un topònim, ja sigui un nom de país (*Aragó*, *Portugal*) o el corresponent gentilici (*Aragonès*, *Portuguès*), ja sigui un riu (*Cinca*, *Segre*, *Llobregat*) o una comarca (*Segarra*, *Pallars*, *Garrigues*), o bé, molt més sovint, una població, tant hi fa si gran (*Figueres*, *Perpinyà*, *Manresa*, *Tortosa*) o petita (*Alcover*, *Biosca*, *Camarasa*, *Esterri*). El fet que alguns d'aquests cognoms toponímics provinguin d'altres països (*Foix*, *Carcassona*, *Pàmies*, *Genovès*, *Marsellès*) és clarament un indicador d'antics moviments demogràfics; doncs de la mateixa manera —en aquest cas sense

sortir del domini lingüístic— hem d'interpretar els *Ivars* i *Verdú* valencians, o els *Miralles* i *Aguiló* mallorquins, per posar només quatre exemples prou fàcils de reconèixer, o ben estudiats.

Per últim, i a fi d'anar retornant definitivament al cor del tema que ens ocupa —els prenomes—, vull fer esment de les advocacions marianes, o més en particular de determinades advocacions marianes que, així com n'hi ha de referides a objectes sacralitzats (*Pilar*, *Cinta*) o a conceptes abstractes (*Dolors*, *Empar*), prengueren com a referent originari —i com a nom, que és la qüestió clau— un topònim, normalment pel fet d'alludir a un determinat santuari: és el cas de *Montserrat*, *Núria* o *Meritxell*, per esmentar-ne tres de ben cèlebres i esdevinguts d'àmbit nacional, o d'altres que encara podem considerar regionals o locals, com el penedesenc *Vinyet* o els pirinencs *Arboló*, *Ares* i *Aran* (per bé que els dos darrers sembla que han entrat fa uns anys en els corrents de les modes ascendents, per motius segurament diferents).

Prenoms i cognoms patronímics

Un exemple especial de connexió íntima entre dos tipus de noms propis —però en aquest cas no entre topònims i antropònims, sinó entre prenomes i cognoms— és el dels cognoms basats en un prenom, normalment el nom del pare, per la qual cosa se solen designar com a *patronímics*. Abans hi hem alludit, i existeixen en pràcticament totes les llengües: és allò tan elemental que tenen en comú el castellà *Martín* (i *Martínez*), el basc *Martikorena*, el francès (i anglès i alemany) *Martin*, l'italià *Martino* (i *Martini*), el neerlandès *Maertens*, el portuguès *Martins*, etc., amb el català *Martí*. Que no és només prenom, sinó cognom, evidentment com *Pere*, *Joan*, *Andreu*, *Esteve*, *Lluís*, *Jaume* i tantíssims altres. Ens trobem històricament i en molts contextos culturals, per tant, els prenomes com a generadors de cognoms, ja sigui de forma directa (*Martí*, *Martín*, *Martin*), és a dir, inalterada, o bé mitjançant derivació sufixal (*Martínez*) o composicional (*Martinson*, *Martinsen*, *Martikorena*). No és estrany en català que esdevinguin cognoms patronímics formes derivades (hipocorístics) del prenom en qüestió; així, al costat de *Domènec* (amb la variant gràfica *Domènech* i la interlingüística *Domingo*), són també cognoms catalans les formes *Mingo*, *Minguet*, *Minguell*, *Minguella*; al costat de *Marc* (sovint *March*), els derivats *Marcó* i *Marquet*, entre altres; al costat de *Bernat*, doncs *Bernadó*, *Bernau* i *Bernaus*; al costat d'*Hug* (*Huc*, *Huch*), és més freqüent com a cognom *Huguet*, etc. El mateix val per a antics prenomes en desús, procedents d'aquells antropònims únics d'època germànica: encara que avui gairebé només ens soni com a cognom, *Mir* havia estat prenom, i són derivats seus, tant o més habituals amb aquest valor secundari, *Miró* i *Miret*. A l'edat mitjana, havien estat prenomes *Gelabert*, *Berenguer* o *Segimon*, amb les seves variants (*Belenguer*, *Beringué*, *Bringué*, etc.); i només comprenem cognoms tan aparentment catalans com *Recasens*, *Rafart*, *Riquer*, *Gomà*, *Giribet*, *Giralt*, *Argeric* o *Argimon*, si sabem que havien estat antropònims medievals d'estirp germànica: patronímics, doncs, encara que avui no els sapiguem identificar amb cap prenom en ús.

Tipologia dels prenomes

Però això que acabem de veure, els cognoms patronímics, no són ja prenomes, és clar, sinó cognoms, per molt que en derivin de manera molt o poc evident (o no gens). Doncs centrem-nos estrictament en els prenomes, i, per tal de mirar d'explicar-los, assagem-ne una classificació. O diverses, com veurem tot seguit, ja que al costat de la tradicional segons criteris lingüístics, o etimològics, hi ha altres possibles classificacions (en el fons també lingüístiques, si més no la majoria), un encreuament entre les quals crec que ens dona la mesura equilibrada de la realitat antroponímica que caracteritza el nostre sistema de prenomes.

Una primera classificació, sens dubte la més habitual, pren com a referent la llengua o l'espai cultural de què prové cada prenom. Així, és clar que tenim com a mínim aquests tipus bàsics:

- Prenoms d'origen bíblic (creats, per tant, en llengua hebrea o en altres del Llevant mediterrani), tals com *Anna, Eva, Marta, Judit, Rut, Joan, Josep, Joaquim, David* —o *Jesús i Maria*, és clar;
- Prenoms d'origen grec, ja siguin de tipus històric (*Alexandre, Helena*), mitològic (*Ariadna, Narcís*) o referits a sants del cristianisme (*Andreu, Esteve, Jordi, Eulàlia*);
- Prenoms d'origen llatí, amb la mateixa triple varietat que els anteriors: clàssics o històrics (*Claudi, Clàudia, Juli, Marc*), mitològic (*Ròmul, Diana*) o cristià (*Pere, Valentí*);
- Prenoms d'origen germànic (gòtic —visigòtic— o d'altra mena): *Ferran, Carles, Carla, Frederic, Ramon, Lluís, Albert, Ricard, Raül*, etc.;
- Prenoms d'origen romànic, és a dir, creats i propagats des d'altres llengües veïnes diferents del català, ja siguin l'italià (*Francesc*), l'occità (*Mireia*), l'espanyol (*Domingo*) o el francès (*Celina*); hom pot pensar que *Fàtima* és portuguès, per causa del famós santuari marià, però en realitat el seu nom respon al d'un indret que, al seu torn, resulta tenir un antropotopònim d'origen àrab;
- Prenoms d'origen pròpiament català, en general vinculats amb la natura (*Mar, Neus, Alba, Ona, Sol*) o amb conceptes de caire religiós (*Esperança, Dolors, Remei, Divina, Immaculada, Concepció*).

Val a dir que en els darrers temps s'han posat de moda bastants noms que no responen a cap d'aquests orígens tradicionalment habituals, sinó que provenen directament de llengües com l'eusquera (*Aitor, Arantxa, Unai*, etc., que se sumen al molt més antic —i adaptat— *Xavier*), o del nord d'Europa (llengües escandinaves i eslaves), com *Olga, Ivan, Eric, Tatiana*, etc. Per no parlar,

naturalment, dels noms que duen els membres de famílies totalment o parcialment immigrades, ja que aleshores és clar que la varietat dona literalment la volta al món: a les escoles i als carrers del nostre país són absolutament freqüents, avui en dia, prenomes d'origen asiàtic (xinès, urdú, panjabi), africà (bambara, wòlof, lingala), i més encara àrab (i amazic), romanès o eslau —sense ànim de ser exhaustiu. Però aquesta és també una altra història.

Altres classificacions

Tanmateix, al costat de la tradicional classificació etimològica o cultural (car de fet, com hem vist, és una barreja d'aquests dos criteris), hi ha altres possibles classificacions, que responen a altres criteris, com he apuntat abans.

El primer podria ser, simplement, un criteri de tipus semàntic: si ens fixem en la seva comprensibilitat per part d'un parlant no especialitza en filologia ni en onomàstica, és evident que la immensa majoria dels nostres prenomes són absolutament opacs, és a dir, que d'entrada hom no sap pas què volen dir (o què volien dir en origen, pretensió un poc més apropiada, però igualment frustrada); i és que, com és natural, en general hom no sap llatí, ni grec, ni àrab, ni hebreu, ni eusquera, ni encara menys gòtic. Aquest buit grandios, que afecta en suma gairebé tots els nostres prenomes, és suplert a la pràctica per tot de diccionaris —els més populars dels quals, al nostre país, són els de qui fou el segon president de la Societat d'Onomàstica, l'enginyer Josep M. Albaigès—, que bastants futurs pares i mares consulten amb fruïció a la recerca del *nom ideal* per a la personeta que s'acosta: una voluntat un poc estrambòtica, ja que per a la nostra cultura els noms propis s'han buidat pròpiament de significat, de manera que aquell que tinguessin en origen (*Eugènia* en grec, *Daniel* en hebreu, *Robert* en gòtic, *Teresa* aneu a saber en què) no condiciona ni prefigura pas la personalitat de ningú que dugui tal nom. Al capdavant, és ben cert que normalment la tria dels prenomes per part dels progenitors (o dels padrins) es deu a causes de tradició (familiar, local, nacional) o de simple eufonia, o d'imitació de personatges: les ja al·ludides modes, que fan que hom arribi al curiós convenciment que *Jan* «sona millor» que *Joan*, o que en pocs anys *Leo* hagi passat de ser l'hipocorístic (femení) de *Leocàdia* i d'*Elionor* (*Leonor*) a ser-ho del masculí *Leonel* o *Lionel*, per art i màgia d'un mag que ho és tan sols amb una pilota entre els peus.

Així les coses, ens hem de conformar, en el plànol semàntic, amb uns pocs —ben pocs— prenomes transparents, és a dir, de significat originari comprensible a primer cop d'ull (com ara els esmentats *Mar*, *Ona*, *Alba*, *Pilar*, *Cinta*, *Neus*, *Empar*, *Esperança*, *Immaculada*, *Dolors*, i algun altre: *Salvador*, *Glòria*, *Blanca*, *Bruna*, *Dolça*, *Rosa*, *Violeta*...), per bé que en més d'un cas —ho acabem de comprovar amb la sola enumeració— sí que convé una petita explicació addicional: de per què o per quina via un nom certament tan obvi com *pilar* passa de ser un element arquitectònic a ser un nom de dona. El fil de les basíliques i ermites marianes, de les *marededeus* en definitiva, serveix per a aplanar no sols aquest cas en particular, sinó també bastants altres, però la conne-

xió d'idees pot ser un poc menys evident, de tal manera que, al costat d'aquests noms que n'he dit *transparents* per oposició a la gran massa dels *opacs*, podríem encara encabir-hi una tercera categoria, intermèdia, dels prenomes ambigus o *semitransparents* (no sé si dir-ne *translúcids* ja no és abusar del símil), que corresponen a paraules que també podem reconèixer (en català mateix, vull dir) però que, si no s'hi entra una mica, sorprèn de veure emprades com a prenom; fora el cas de noms com ara *Llum*, *Candela*, *Coral*, *Roser*, *Abril*, *Blau*, *Prim*, *Segon*, *Romà*, *Cristià* (més sovint *Christian*), *Lleó*, *Màxim* (d'on *Max*), *Ventura* (*Bonaventura*, de fet), *Benvingut* (més freqüent amb l'hipocorístic de l'equivalent castellà: *Bienve*)... Fins i tot un nom tan conegut com *Montserrat*, que per cert podia ser també masculí (i sobretot a Mallorca encara ho és), necessita un poc d'explicació a propòsit del seu trànsit de topònim orogràfic a prenom, tot passant òbviament per la venerada marededeu, la *Moreneta* (un sobrenom marià tan popular —i poc malsonant— com la valenciana *Geperudeta*, la Mare de Déu dels Desemparats, responsable de tantes *Empars* i *Amparros*, *Amparitos* i *Empariues*).

Un segon criteri —i serà l'últim que portaré a col·lació, per no fer-ho més llarg, però de ben segur que n'hi hauria d'altres— és de tipus morfològic: també amb base lingüística, doncs, però ara ja no ens fixem en el contingut semàntic ni en l'origen etimològic dels prenomes, sinó en la seva estructura formal. Per exemple, *Carme* és un nom simple, *Carmeta* un seu derivat mitjançant sufixació, i *Maria del Carme* un compost (en concret, un compost sintagmàtic, com ens delata la preposició *de* que n'enllaça les dues parts —doncs el popular *Maricarme* ja no seria exactament el mateix, per bé que també compost: ara amb els dos elements juxtaposats i fins fusionats, sense arribar tanmateix a l'extrem de l'hipocorístic *Maica*, paral·lel de *Maite*, de *Maria Teresa*, i altres per l'estil). Ara bé, just aquests darrers exemples m'obliguen a introduir ja ara una precisió important, amb l'objectiu d'evitar (o desfer) una confusió molt freqüent: la que es dona entre els noms dobles i els noms compostos, és a dir, entre els casos de suma de dos noms (*Joan Miquel*, *Carme Laura*) i els noms que, essent únic (un únic nom: amb un únic referent al santoral, per dir-ho en termes religiosos però alhora onomàstics), contenen en efecte dues parts. Aquest és el cas de l'esmentada *Maria del Carme*, doncs, que en realitat és el mateix nom que *Carme*, amb la sola diferència de fer present o bé d'elidir el primer component, *Maria*, que òbviament correspon tot just a la Mare de Déu —per això la seva festa anual («el seu sant») és per la Mare de Déu del Carme. Una prova per a saber diferenciar aquests casos és intentar de col·locar-hi precisament la preposició *de*, pròpia d'aquesta mena d'advocacions marianes: *Maria Carme* és, en efecte, *Maria del Carme* (i doncs *Carme* a seques un simple equivalent per elisió, per simplificació), de la mateixa manera que *Pilar*, *Maria Pilar* i *Maria del Pilar* són el mateix nom, i així tants altres casos: sempre que hi ha una Mare de Déu pel mig —o en l'origen. En canvi, fixeuvos-hi, *Maria Rosa* o *Maria Teresa* ja no són això mateix; i és que no hi ha una «Mare de Déu de la Rosa» (sí *del Roser*, cert), ni una «Mare de Déu de la Teresa», de manera que aquests prenomes —òbviament també composts— ja no responen a un nom únic complex, sinó a un autèntic nom doble: igual que l'esmentat *Carme Laura*, o que *Anna Rosa*, o que *Lluïsa Isabel*, posem per cas. De femenins n'hi ha munió dels dos tipus, de manera que convé filar prim i saber-los distingir (el santoral hi ajuda molt, no menys que aquelles senzilles

proves lingüístiques), però els compostos masculins, en canvi, són gairebé sempre noms dobles, i foren molt freqüents sobretot entre els segles *xix* i *xx* (ara és obvi que van molt de baixa, gairebé al caire de l'extinció): *Joan Carles*, *Pere Joan*, *Lluís Anton*, etc. L'excepció són aquells noms d'aspecte doble (certament compost, és clar) que en el fons responen a un únic referent (un únic sant), per molt que, a la pràctica, se solgui emprar un sol dels components: és el cas, ben conegut, de *Francesc Xavier* i *Xavier*, que en realitat són el mateix (però no pas *Francesc* a seques, que acostuma a correspondre a altres sants, generalment Sant Francesc d'Assís), ja que originàriament *Xavier* era el cognom (d'origen toponímic: *Javierre*, del basc *Etxeberri*) de l'individu de prenom *Francesc* que, més endavant, esdevindria sant i, en conseqüència, un dels molts noms del santoral. Un cas molt semblant és el de *Josep Oriol* i *Oriol*, i d'alguna manera també (per bé que òbviament no es tracti d'un cognom sinó d'un apellatiu) de *Joan Baptista* i *Baptista* (i, en aquest cas, sí, de bastants *Joans* a seques, en competència aferrissada amb Sant Joan Evangelista...).

En definitiva, doncs, podem establir quatre categories formals: els noms simples (deixant de banda el fet que, en llur origen hebreu, gòtic o grec, prenomes com *Miquel*, *Bernat* o *Eugeni* s'haguessin format mitjançant la fusió de dos elements morfolèxics), els derivats (on podem incloure tant els diminutius com tota la resta d'hipocorístics, i també les feminitzacions com *Joana* o *Andrea*), els compostos (travats o no travats, juxtaposats o sintagmàtics) i, finalment, els dobles, que en realitat són com l'ús simultani de dos noms.

Claus en la tria dels prenomes

He dit abans que el coneixement de l'origen etimològic o del contingut semàntic dels prenomes, sigui per pura evidència (en el cas dels pocs noms *transparents*) o sigui a través de la consulta d'un diccionari temàtic, no acostuma a ser determinant en l'elecció dels prenomes per part dels responsables (que per norma general, avui, són els progenitors —abans, més aviat els padrins: jo em dic *Albert* perquè així se'n deia el meu padrí de bateig, un nebot de ma mare, és a dir, un cosí meu, prou més gran, a qui des d'aleshores coneixem com *el padrí Albert*). Més aviat són uns altres els factors determinants, com ja he apuntat adés: les modes, ben cert, però també les tradicions locals (que sovint són advocacions patronals —marianes o no), o supralocals, o nacionals, però també les tradicions familiars (amb variacions: hi sol comptar la primogenitura, però tampoc no és estranya l'alternança cada dues generacions, per mor del nom dels avis). De manera que, vist en perspectiva, podem contraposar (no sé pas si gaire equilibradament) dues grans forces: la tradició *versus* la innovació, per dir-ho molt resumidament; i segons els llocs i les èpoques, i fins les famílies, pesa més l'una o bé l'altra. El resultat, summament polièdric, no és sinó la nostra realitat antroponímica, que podem analitzar tot fent-ne un tall sincrònic (hi ha estadístiques que ens diuen amb gran precisió quins prenomes duu la gent, independentment de l'edat i de la nacionalitat, tot recomptant tothom qui apareix en els padrons oficials), però que també podem estudiar amb perspectiva diacrònica; aquesta és, òbviament, la mena d'anàlisi (quantitativa i alhora qualitativa)

que ens permet observar l'evolució de les modes, l'aparició i la consolidació (o la frustració i l'evaporació) de tendències, i fins de prenomes concrets i de classes o grups de noms.

I és així que començo d'acabar: intentant resumir les tendències de la innovació que d'alguna manera ja he anat apuntant en diferents moments de la conferència. Estic segur que d'aquesta mena de tendències, que marquen de manera potent l'evolució de l'antroponímia prenominal actual, n'hi ha moltes, però em limitaré a esmentar-ne vuit de força destacades:

○ La imitació dels noms de personatges famosos. És un fenomen no gens nou, és clar, però em sembla detectar que han canviat els referents: així com fa uns segles els models antroponímics provenien de la reialesa i l'aristocràcia (a més, naturalment, de la religió: noms de sants i advocacions marianes, amb preferències territorials més enllà dels més coneguts i emprats arreu), i vers la segona meitat del segle XX feren fortuna noms d'artistes (sobretot cantants i actrius de cinema) i, més endavant, d'algunes models *top*, actualment el seu lloc l'estan ocupant personatges de la televisió (aquesta sembla ser l'explicació de l'auge del castellà *Hugo*, no pas una revifada del carlisme) i també esportistes (el cas de *Leo* és més que evident).

○ La normalització dels hipocorístics. O si més no de determinats hipocorístics; avui en dia, no sols *Àlex*, *Laia*, *Biel*, *Lola*, *Quim* o *Max* —per posar només sis exemples força destacats— estan plenament acceptats pel Registre Civil, sinó que llur freqüència entre les noves generacions depassa —i de molt, en algun cas— la dels corresponents *Alexandre*, *Eulàlia*, *Gabriel*, *Dolors*, *Joaquim* i *Màxim* (o *Maximilià*).

○ L'adaptació de noms estrangers. En el fons és també un fenomen que s'ha donat sempre (què són, si no, *Ferran* o *Lluís*?, per posar com a exemple històric només dos dels molts prenomes d'origen germànic que, tanmateix, s'incorporen al repertori onomàstic català sota una forma força diferent de l'originària), però en els darrers anys és notòria la irrupció de noms com ara els francesos *Ivet* i *Arlet* (escrits així, sense la síl·laba *-te* final, molt sovint) o, amb més vacil·lacions, l'antic hel·lenisme *Cloe* (sovint encara *Chloe* o *Chloé*); amb uns altres orígens, són habituals ara els prenomes *Noa* (sense *hac* final) o un sorprenent *Izan* (escrit així però, pel que he sentit, pronunciat amb zeta castellana i accent damunt de la vocal inicial, i que sospito que deu ser una adaptació força irregular de l'hebreu *Ethan*, tot passant per l'anglès i per una munió de pares i mares per a qui l'ortografia i la fonètica són una entelèquia menyspreable).

○ La reutilització com a prenomes de noms comuns vinculats amb la natura. Avui, no sols *Ona* es pot considerar ben consolidat després de dècades amb aquest ús (val a dir que, abans, semblava un hipocorístic de *Mariona*, per exemple), sinó que *Lluna* (en català o en altres llengües, i independentment que segons les estadístiques zoonímiques és el nom que encapçala el rànquing pel que fa en particular a les gates) és també cada cop més fre-

qüent amb nenes (o ja no tan nenes); i sembla que és una tendència que pot anar a més.

○ La reutilització de topònims com a prenomes. Es tracta també d'un fenomen que, d'una manera diferent, s'ha donat sempre, però abans el trànsit cap a l'antroponímia se solia produir, com ja he comentat, a través de noms de santuaris i advocacions marianes (recordem-ho: *Montserrat*, *Fàtima*, *Lurdes*, *Meritxell* o *Núria* són prèviament noms de lloc), i ara, per contra, constatem un pas molt més directe de nom de lloc a nom de persona, havent-n'hi plena consciència per part dels qui decideixen fer-lo; i és així com coneixem persones anomenades *Alguer*, *Andratx*, *Lleida*, *Segarra* o *Bruc*, per bé que la palma se l'enduu *Elna*, per raons tan nobles que a ningú no s'escapen. Val a dir, tanmateix, que noms geogràfics com *Isona* o *Aran* ja fa prou més temps que circulen amb aquest valor antroponímic. És més dubtós, per contra, que els molts progenitors que durant les darreres dècades han escollit el nom de *Nil* ho hagin fet pensant en el més extens dels rius africans; i tampoc no em sembla clar quin deu ser el referent (corònim, etnònim, gentilici?) de la recent irrupció —no pas massiva, però ja detectable— del prenom Índia.

○ L'aparició de *noms tabú*. En contraposició a les modes creadores o potenciadores de prenomes, podem constatar que hi ha tendències el resultat pràctic de les quals és l'extinció de determinats noms de persona. En termes generals, sembla força clar (si bé ningú no diu que hagi de ser definitiu) que han decaigut no sols la gran majoria dels noms vinculats a conceptes religiosos abstractes (*Concepció*, *Providència*, *Virtut*, *Socors*, *Encarnació*), sinó també determinats diminutius (*Enriqueta*, *Tereseta*, *Josefina*, *Angelina*) i, en general, els noms vistos com a *antics* des d'una *modernitat* difícil de definir però força implacable (*Honorat*, *Gregori*, *Prudenci*, *Ignàsia*, *Gertrudis*, *Antònia*). Podem afegir-hi els compostos, als quals m'he referit en un altre punt: pràcticament tots han passat de moda, inclosos els masculins que incorporaven el nom de *Maria* com a segon terme (*Joan Maria*, *Jesús Maria*, *Miquel Maria*, etc.). Al costat d'aquestes tendències de caràcter general, però, destaca el cas de determinats prenomes que esdevenen clarament *tabú* per causa d'una circumstància, ja sigui política (és el cas del germànic *Adolf* després de 1945, prou obvi) o religiosa (cal tenir un esperit molt trencador per a posar *Judes* o *Caïm* a un fill, per molt que el primer sigui també nom de sant i que del segon en tinguem present un personatge —un artista, fill d'artista i besnet de poeta— prou conegut); és molt dubtós que cap republicà del nostre país recorri a prenomes com *Felip*, *Sofia* o *Joan Carles*, posem per cas (però potser sí a *Carles*: és clar que els marcats no són els noms *per se*, sinó llurs referents que tots tenim *in mente*). Un exemple paradigmàtic de com un nom esdevé ràpidament *tabú* es produí fa unes dècades, a partir d'una cançó espanyola molt popular (i molt poca-solta) a propòsit d'un personatge que es caracteritzava com «la más gorda de las mozas de mi pueblo»: des d'aquell moment *Ramona* va deixar de ser una opció per als pares del sud dels Pirineus —la qual cosa crec que hauria de constituir, com a mínim, un motiu de reflexió.

○ La fixació de prenomes marcats lingüísticament, amb un valor molt probablement iden-

titari, d'adscripció cultural i fins i tot nacional. Podríem recordar que durant la dictadura franquista noms com *Montserrat*, *Jordi* o *Núria* esdevingueren símbols de catalanitat (i fins de catalanisme), o com el professor Moreu-Rey va batallar judicialment (amb èxit, per cert) per a importar l'occità *Mireia* sota aquesta forma, però també ens podem preguntar si l'actual vigència de *Rocío* —no pas entre dones vingudes d'Andalusia, sinó en nenes nascudes al nostre país— i, més encara, de l'abans esmentat *Hugo* (no pas *Hug*, que es veu que hom troba lleig) no són signes d'una voluntat de no integració cultural, ja sigui subliminal, soterrada, o bé combativament explícita. Ara bé, si gosem traslladar aquesta mena de delicades consideracions a altres famílies d'origen al·lòcton, ens veurem obligats, segurament, a matisar les raons per les quals són tan presents en els nostres registres determinats noms àrabs, africans o eslaus.

○ Per últim, la presència de noms ambigus. Naturalment n'hi ha hagut sempre alguns, de noms que, fora de context, es prestaven a una certa confusió: la confluència de *Cinta* com a hipocorístic de *Jacinta* (paral·lel femení del més cèlebre *Cinto*) i en tant que advocació mariana (especialment present a les Terres de l'Ebre, per la popular Mare de Déu de la Cinta), n'és un bon exemple, i no pas gaire d'ara; o la possibilitat, ja històrica, que prenomes com *Montserrat*, *Trinitat* o *Ventura* puguin ser tant masculins com femenins (per no parlar de *Jovita*, emprat com a femení per mor de l'aparença —és a dir, de la vocal /a/ final—, però que correspon a un Sant Jovita, màrtir, germà de Sant Faustí). Per contra, és una simple coincidència que dos noms etimològicament tan diferents com el masculí *Pau* (*Paulus*) i el femení *Maria de la Pau*, també *Pau* a seques tot sovint, hagin acabat coincidint per causa de l'evolució fonètica del català, diferent naturalment de la del castellà (*Pablo*, *Paz*) i de la resta de llengües. Sigui com sigui, crec que dins de les tendències innovadores actuals l'ambigüitat i l'ambivalència són més presents, ja sigui per factors casuals, ja sigui perquè hom les cerca expressament; i tanmateix n'hi ha de diversos tipus:

— L'ambigüitat quant a gènere, que en llengües com l'anglès és molt freqüent, està guanyant terreny entre nosaltres no sols de la mà de noms ambivalents com *Aran*, realment emprat com a masculí i com a femení, sinó també de l'ambigüitat que de vegades s'esdevé en generalitzar-se hipocorístics com *Àlex*, *Toni* o el ja esmentat *Leo*;

— Fins i tot hi ha equívocs interlingüístics, sens dubte no cercats pels qui en viuen les anècdotes o en sofreixen les conseqüències: quants homes anomenats *Joan* no han rebut un tractament femení (*Ms.*) en rebre una comunicació des d'un país anglòfon? —doncs ara, i en una altra mesura, passa una cosa semblant amb les *Andrea* nostrades i els *Andrea* italians, per posar un cas;

— També hi ha una creixent ambigüitat (i ambivalència, que pot ser cercada) quant a la llengua: no sols és que *Max*, *Greta*, *Gina*, *Ares* i tants altres siguin ads-

crivibles tant a l'antroponímia catalana com a la d'altres àmbits (inclosa sovint la llengua originària), sinó que sembla ser aquest, més enllà d'una intangible *eufonia*, de la volada que han pres noms com *Jan* i *Jana*, molt per damunt dels tradicionals *Joan* i *Joana*;

— Per contra, no se'ns pot escapar que de vegades un petit detall gràfic té tot just la voluntat de desfer l'ambigüitat: hom té per cert (encara que en el fons fora discutible) que és l'eliminació de les hacs finals o medials allò que converteix en catalans (o *més catalans*) prenomes com *Judit*, *Rut*, *Jonatan* o *Ester*, però sí que és evident que un simple accent (o la seva absència, com en el cognom —i antic prenom— *Garcia*) és el factor clau que marca la catalanitat (o, si és el cas, la catalanització, és a dir, l'adaptació gràfica) de noms tan actuals com *Èlia*, *Júlia*, *Àlex* o *Èric*, que, sense accent, serien diferents i, en algun cas, simplement castellans (igual com passaria amb *Lídia*, *Núria*, *Natàlia*, *Amàlia* o *Clàudia*); inversament, és amb accent que canvien de llengua noms tan habituals com *Maria* o *Ramon*, i només cal girar-ne la inclinació perquè passi el mateix amb *Àngel*, *Mònica* o *Càndida*).

En definitiva, convé estar atents no sols a l'evolució quantitativa, estadística, dels prenomes que s'empren dins d'una societat —les *modes*—, sinó també a les tendències que una mica per tot podem detectar-hi, per molt que d'entrada semblin innovacions anecdòtiques o minoritàries, perquè bé podria ser que fóssim davant de les modes futures i, per tant, de la realitat antroponímica dels anys i les dècades a venir. Sense descartar, naturalment, que amb els vaivens de les modes mateixes —com en la música o la roba— assistim al retorn en massa dels noms tradicionals, i que de joans, joseps i ases n'hi torni a haver a totes les cases...

Per a saber-ne més...

Hom farà bé, si vol aprofundir en la matèria, de repassar no sols l'obra de Moll sobre els llinatges catalans (o el DCVB de dalt a baix, una lectura sempre recomanable) sinó en particular el llibre bàsic d'Enric Moreu-Rey, *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms* (Universitat de Barcelona, 1991). De diccionaris explicant l'origen etimològic, i doncs el significat primigeni, dels prenomes n'hi ha a cabassos, i en quasi totes les llengües; en català, partim d'un primer *Diccionari de noms de persona*, de Josep M. Albaigès (Edicions 62, 1980), però és molt recomanable també el castellà de Roberto Faure, *Diccionario de nombres propios* (Espasa, 2002), tots dos amb edicions posteriors o versions diverses. Per no allargar les referències més enllà d'un parell de llengües més, esmentaré ara tan sols el *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France* (Larousse, 2001), d'Albert Dauzat (actualitzat per Marie-Thérèse Morlet), i, en anglès, per dir-ne un de sol, *A Dictionary of Firts Names* (Oxford, 2006), de Patrick Hanks i altres autors. No cal dir que a la xarxa, avui, es troba tot, i de tot —però que cal anar en compte perquè, en la

matèria que ens ocupa (i en altres d'afins: genealogia, heràldica, etc.), hi ha molt de palla i fins de *fake*, que se'n diu ara. Puc recomanar, expressament restringit a la mitja dotzena, els llocs i les pàgines web d'instituts oficials d'estadística i d'acadèmies de la llengua que incorporen bona informació sobre prenomes (i cognoms), i fins i tot un reportatge d'un diari en què vaig tenir el plaer de col·laborar com a assessor:

- <https://www.idescat.cat/tema/nomco>
- <https://www.ine.es/widgets/nombApell/index.shtml>
- <https://www.iec.cat/llengua/serveis.asp>
- http://www.avl.gva.es/documents/31987/64529/Vocabulari_noms_2017.pdf
- <https://www.euskaltzaindia.eus/es/onomastica>
- <https://interactius.ara.cat/noms-nen-nena-catalans-2020>

Les problemàtiques patronímiques a la Catalunya del Nord i la francesització dels cognoms (segles XV-XXI)⁸⁰

Joan Peytaví Deixona
Universitat de Perpinyà
Institut d'Estudis Catalans

El tema tractat en aquest treball ha estat estudiat detalladament en el marc de la meua recerca doctoral fa ara més de vint-i-cinc anys i, per tant, hi remeti els lectors interessats.⁸¹ Malgrat això, la meua investigació ha anat enriquint-se i desenvolupant-se des de llavors. La intervenció en el cicle de la Universitat de les Illes Balears té la intenció de ser una petita síntesi d'aquests llargs anys de dedicació al tema amb la voluntat de subratllar els punts més importants per a persones afeccionades a l'onomàstica en general i a la que parla de la Catalunya del Nord en particular.

Començaré per recordar el context històric. Els anys 1659 i 1660, com a resultat del final de la guerra de més de vint anys (1637-1659) que van protagonitzar en el marc més ampli de la guerra dels Trenta Anys les monarquies hispànica i francesa, el tractat dels Pirineus parteix políticament Catalunya. El comtat de Rosselló i part del de Cerdanya, ocupats la major part del conflicte pels francesos, passen sota domini del rei cristianíssim. Aquella separació, que podia ser transitòria, com era el cas en la majoria de tractats d'aquella època, ha perdurat fins avui. Aquesta casuística original que ha generat la frontera política més antiga d'Europa ha donat naixença a una Catalunya francesa, un nord de Catalunya, que des de mitjan segle xx acostuma a ser anomenat la Catalunya del Nord. En context francès, el nom del principal comtat, el Rosselló, amb Perpinyà de capital,⁸² va dominar l'onomàstica del territori novament conquerit i annexionat, «*la province du Roussillon*», tot i que fins a gairebé la Revolució Francesa va ser considerada com a «província estrangera» dependent del ministeri de la guerra. Aquella situació va suposar una mena de «sortida de la història» d'aquelles comarques que no van tornar mai més a ser, en bé o en mal, a l'ull de l'huracà dels esdeveniments internacionals però que tampoc no van ser més mestres del propi destí.

80 Conferència en línia impartida dimecres, 22 de setembre de 2021.

81 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya moderna: l'exemple dels comtats de Rosselló i Cerdanya (segles XVI-XVIII)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2010, 892 p. Consultable en línia a Google Books.

82 Perpinyà era fins aleshores la primera *vila* de Catalunya i la segona ciutat en importància política, econòmica o demogràfica.

Una política de francesització

L'últim terç del segle XVII va donar lloc a l'inici o més aviat a l'intent d'una política de francesització de les terres recentment conquistades, tant de fet com de dret. Podem recordar de passada que el 1661 es nomena un primer notari francès i francòfon, encara que segurament devia ser «perdut» al mig de més de cinquanta notaris catalans i catalanoparlants que hi havia a la nova «província». Aquell mateix any, arriben els jesuïtes des de Tolosa, amb l'ordre i objectiu de fer ensenyança «segons l'ús de França» i no «en la manera que es practica a Espanya». L'any següent, obligació es fa als estudiants de la Universitat de Perpinyà de tenir un certificat de francès per obtenir una matrícula. Entre 1672 i 1682 es fan gestions i s'obté un decret reial per implantar unes «*petites écoles*» on s'ensenyaran el francès i el català per més endavant poder seguir en el col·legi de jesuïtes (francès i llatí), si es vol accedir a la universitat i evidentment als càrrecs públics. L'any 1676 té lloc a la catedral de Perpinyà la primera predicació en francès; el 1680, es prohibeix d'anar a estudiar al Principat.⁸³ Malgrat tot, aquesta instauració d'una veritable política lingüística *avant la lettre*, totes aquestes decisions, tindran de debò pocs efectes sobre la població local i en totes les seues categories socials.

Efecte de la política de francesització sobre els cognoms

Les voluntats reials d'introduir el francès a les terres catalanes conquerides a mitjan segle XVII semblen assolir un clímax amb l'edecte de 1700, que tothom interpreta com una interdicció oficial de la llengua catalana a la part de Catalunya agregada al regne de Lluís XIV. Ja he escrit fa temps sobre la realitat i doncs la relativitat d'aquesta mesura que, malgrat una redacció poc amena per al català, no és sinó una prohibició d'ús de la llengua a les actes públiques de l'administració reial (Consell Sobirà, notaris reials, etc.).⁸⁴ De fet, entre la teoria i la pràctica hi ha un món que una administració de l'època moderna no podia franquejar perquè no en tenia els mitjans: ningú no es va posar a parlar francès del dia a l'endemà i la vitalitat de la llengua no va canviar, i així va durar encara prop de tres segles.

Per tant, d'una banda, un volum prou significatiu de tot el que s'escriu a les terres nord-catalanes passa del català al francès, posem com ara tota la documentació notarial el 1700, els processos jurídics o l'administració civil de la «província», encara que amb mancances lingüístiques dels redactors perquè no hi havia altra manera de pensar i escriure almanco fins als canvis de la Pri-

83 Narcís IGLÉSIAS, *La llengua del Rosselló, qüestió d'estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Eumo Editorial, Biblioteca Universitària, Col. Història de la llengua, 7, Vic, 1998, 153 p.

84 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*, Fundació Noguera, col. Acta Notariorum Cataloniae, Barcelona, 2004, 679 p.

mera República i l'imperi napoleònic, a inicis del segle XIX. Però, d'altra banda, una part d'arxius escrits, per exemple els registres parroquials, que interessaven particularment l'antroponímia, continuen la seua vida en català fins a la dècada de 1740. Per aquella època, el 1736, es fa obligació a l'Església, després de molts intents frustrats, d'escriure baptismes, matrimonis i òbits en francès. I aquí, de fet i de dret, entrem en el cor del tema. La població catalana, amb nom i cognom, es troba confrontada directament a la llengua francesa, si bé la redacció en francès d'aquests llibres tan importants per a l'ortografia dels patrònims trigarà anys a ser-ho efectivament i amb una variabilitat geogràfica prou remarcable.⁸⁵

L'onomàstica dels catalans de Rosselló, Vallespir, Conflent, Capcir i Cerdanya es retroba, per tant, el segle XVIII directament enfrontada a «l'atac» que pateix la seua ortografia, tant la toponímia com l'antroponímia. Pel que fa al nom i al cognom de la gent, el primer és traduït pels redactors de les actes escrites, primer els de l'administració reial a partir del 1700, i segon els eclesiàstics a partir del 1736. *De facto et de iure* altre cop, el que queda estrictament en llengua catalana són els cognoms. Doncs a poc a poc aquests també es veuen fins i tot naturalment rosegats pel costum de redactar els documents en francès i pateixen des de llavors un fenomen d'erosió que els fa canviar l'ortografia. Més ben dit, se'n multipliquen les versions per l'efecte que uns quants redactors es deixen portar pel costum de la lletra francesa, mentre que uns altres mantenen una grafia «correcta» del català d'aquella època. Com que el cognom no té un ús administratiu gaire freqüent perquè, a la diferència dels segles contemporanis, els individus no tenen ni necessiten documentació personal per a l'administració, no existeix encara un cognom oficial com en la definició que coneixem avui.

La multiplicació de les variants és, de fet, el fenomen més llegible del segle XVIII, quan es comença a escriure cada vegada més en francès. Tot i que el cas és generalitzable al domini lingüístic del català perquè a tot arreu poden existir variants (ex. SOLER-SOLÉ, FERRER-FARRER-FERRÉ-FARRÉ, FABRE-FABRA), aquí la diferenciació més gran que hi ha entre els sistemes ortogràfics del català i el francès eixampla encara més el nombre de variants, fins i tot per a cognoms monosil·làbics.

Ex. PI, PY; COSTA, COSTE; ROCA, ROQUE; PAYRO,⁸⁶ PAYROU, PEYRO, PAIRO, PEYROU ; CORRIU, COURRIEU, CORRIEU, etc.

La casuística pot arribar a un nombre molt elevat de variants amb cognoms plurisil·làbics, com ara

85 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, «El pas del català al francès en els registres parroquials nord-catalans del segle XVIII», *Sapientiae Liberi Libertatis Sapientes. Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castell*, edició a cura de Miquel Àngel Pradilla, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2016, vol. 1, p. 139-166.

86 No es posen els accents en certs exemples de cognoms, atès que molt sovint no ho consten en els documents, i això en gran part de la documentació del conjunt de les terres de llengua catalana. Però s'ha restituit en l'exposat general.

DEIXONA (prop de 40 variants),⁸⁷ PEIROTÓ, VILALLONGA, CAVARIBERA, COSTASECA, REINALT, etc.

Més tard, al final del segle XVIII, arran de la Revolució Francesa, la instauració de l'*État-Civil* als municipis, que passa a mans d'elegits locals (*maires*, regidors) o de funcionaris diversos (secretaris d'ajuntaments, mestres d'escola que fan funció de redactors), assenta i estableix les ortografies actuals i, per tant, fossilitza una bona part de les variants creades en els dos últims terços del segle que s'acaba. Durant tota la centúria següent, el conjunt d'ortografies variades segueix el mateix camí cap a «l'oficialització» i permet que es perpetuïn les «faltes» de francesització dels cognoms catalans.

Una última investida a la morfologia catalana dels cognoms es produeix encara un poc més tard amb el paper fet pels funcionaris municipals arran de l'arribada de nouvinguts catalans del sud de la frontera política (treballadors de final del XIX i principi del XX, exiliats del 1939, etc.). Una proporció d'aquests immigrants que comparteixen la mateixa llengua engruixeix la patronímia local i aquells veuen al seu torn el seu cognom prou sovint francesitzat. Cal assenyalar, en canvi, que durant tot aquest espai de temps en què es viu la «francesització» dels cognoms catalans, cap no ha conegut mai la traducció.⁸⁸

Aquest procés d'evolució ortogràfica dels patrònims en el segle XVIII va ser objecte d'estudi del meu treball doctoral i els comentaris i les anàlisis anteriors en són el resultat.⁸⁹ En el mateix camp d'investigació, després de determinar criteris que permetien trobar solucions escrites que generarien possibles variacions a causa de les ortografies diferents en català i en francès, la base ha permès de detectar els detalls dels canvis, com també el grau de conservació o de correcció de la llengua catalana. Donem aquí uns exemples d'aquestes variacions que han permès d'obtenir una idea del percentatge de francesització que globalment van poder conèixer els cognoms dels nord-catalans moderns.

— Ús de la /y/ per la /i/ tònica final: LLOANCY, PARAHY, MARTY, etc., al costat de LLOANCÍ, PARAHÍ, MARTÍ, etc., o no tònica: GELY, MOLY, etc., al costat de GELI, MOLI.⁹⁰

87 Esmentem DIXONNE, DIXONE, DIXONA, DIXUNA, DEIXONA, DEIXONE, DEIXONNE, DEIXONNA, DEIXUNA, DEIXUNE, DAXONA, DAIXONA, DAIXONE, DAIXUNA, DAIXUNE, DAYXONA, DAYXUNA, DAYCHOUNE, DAYCHONE, DAYCHOUNA, DAICHONA, DAICHONE, DAICHOUNE, DECHONE, DECHONNE, DICHONNE, DICHOUNE, DICHONE, DEXONA, DEXONE, DEXONNE, DAYXÚ, DEIXÚ, DAYCHÚ, XONA, XUNA, CHONA, etc.

88 En trobaríem uns poquíssims exemples com ara Dejoan > Dejean, Bernat > Bernard, Samsó > Samson, Miquel > Michel, facilitats pel fet de traduir un nom de pila. En una base de dades de més de 96.000 cognoms per al segle XVIII, aquests exemples representen entre 20 i 30 individus. A més a més, una part no es va transmetre en francès sinó en català.

89 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *Antroponímia, poblament i immigració ...*, op. cit., en particular p. 385-396. La base dels cognoms dels cònjuges en els anys 1737-1790 va produir més de 96.000 cònjuges, que permetien de donar resultats definitius.

90 El cognom Moli no s'accentua perquè es pronuncia [moli] i no correspon al substantiu 'moli'.

— Ús de les formes /-il/, /-ill/, /-ill-/ per la /l/ palatal: MAILLOL, MARTEILL, VAILLS, CASTEIL, CANEILLES, COMAILLS, RIBEILL, SALEILLES, etc., al costat de MALLOL, MARTELL, VALLS, CASTELL, CANELLES, COMALLS, RIBELL, SALELLES, etc.

— Ús de la forma /ou/ per a restituir el so [u] tant tònic com àton: CASSOU, BARBOUTEU, RIPOUILL, TOURNÉ, etc., al costat de CASSÓ / CASSÚ, RIPOLL, TORNÉ / TORNER.

— Ús de les formes /-gn-/ o /-ing/ per /-ny-/: CASTAING, DUGNACH, MAGNÀ, MONTAGNE, PERPIGNANE, etc., al costat de CASTANY, DUNYACH, MANYÀ, MONTANYA, PERPINYANA / PERPINYANE.

— Ús de la /d/ final per a substituir la /t/ o fer de consonant muda: ARNAUD, TIBAUD, RESPAUD, GARAUD, etc., al costat de ARNAU, TIBAUT, RESPAUT / RASPAUT, GARAU, etc.

— Ús de la /e/ muda abans del diftong /-au/: BEAUX, LABEAU, JEAUPART, etc., al costat de BAUS / BAUX, LABAU, JAUPART, etc.

— Ús de la /-x/ final en substitució de la /-s/: BAUX, DESCLAUX, GUAUX, etc., al costat de BAUS, DESCLAUS, GUAUS, etc.

— Francesitzacions abusives, verificades per filiació: ROUX per ROS, RIEU per RIU, TARRIEUX per TARRIUS, FIGUIERE per FIGUERES,⁹¹ BATAILLE per BATALLA, NOËLL per NOELL, CÔME per COMA, PACOUIL per PACULL, etc.

El tema de la multiplicació de variants deguda a l'entrada oficial de la llengua francesa en la documentació nord-catalana també es pot plantejar amb la perspectiva geogràfica. Com ja s'ha pogut demostrar, es poden observar diferències geogràfiques en l'àmbit estudiat que segueixen el seu propi procés de francesització del clergat a l'escrit.⁹² Del Capcir, que pertany a un bisbat llenguadocià que ja redacta els documents en francès des de fa uns segles, fins al Rosselló o el Conflent, que recullen una quantitat d'ortografies francesitzades, hom pot analitzar el paper fet per la formació dels preveres i veure'n les conseqüències en els canvis dels cognoms durant el segle XVIII, i això molt més que en les escriptures dels administradors o funcionaris francesos contemporanis. La prova n'és la gran correcció respecte al català modern que mantenen els cognoms de la Cerdanya en els escrits en francès dels registres parroquials, que s'explica per la formació de gran part d'ells en el bisbat d'Urgell, del qual depenen fins al segle XIX les parròquies franceses de més enllà del coll de la Perxa.

Al costat de l'espai, la francesització es pot valorar en el temps, ço és en el moment en què ja la immensa majoria dels registres parroquials passa a ser redactada en llengua francesa. Les varia-

91 Aquestes formes, TARRIEUX i FIGUIERE, són molt poc freqüents i no han tingut descendència més enllà d'una generació.

92 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, «El pas del català al francès en els registres parroquials...», *op. cit.*

cions s'incrementen en els anys 1740-1760, després segueixen el ritme de l'augment demogràfic i la filiació. Per tant, podem esmentar una mitjana d'un 25% a un 35% de cognoms francesitzats i perdurables, segons les comarques, tal com s'ha dit més amunt. La remarca val òbviament per a la resta de la documentació oficial. He fet servir sobretot els arxius parroquials perquè són aquells que exposen més bé la realitat de l'antroponímia en tot aquell territori estudiat.

Les conseqüències de la francesització al prisma de l'evolució lingüística de la llengua a la Catalunya del Nord⁹³

M'interessaré ara pels efectes que la història contemporània de la llengua al nord de l'Albera ha pogut produir. Encara que hi hagi també variacions eventuais, la conservació de l'ortografia que és majoritària permet de mantenir els antics cognoms, que comparteixen ortografia amb la resta de la catalanofonia. Al mateix temps, però, sobretot des de la primera meitat del segle XX se n'ha perdut la pronúncia «correcta», és a dir, aquella que compleix les regles o els cànons de la fonètica catalana. Si a inicis del segle xx, la quasi totalitat dels habitants de la Catalunya del Nord parla català, en la variant septentrional o rossellonesa una gran part (Rosselló, Conflent, Baix Vallespir) o en variants de transició uns altres (Alt Vallespir, Cerdanya, Capcir), això no és més el cas a final de centúria: en el segon terç del segle, per efecte de l'obligació de l'escolarització en francès, per una major integració a França (projecte republicà engrescador, èxit econòmic estatal, guerres mundials, etc.), per molts canvis demogràfics, etc., s'ha pogut assistir a la interrupció de la transmissió de la llengua catalana i la seua progressiva substitució pel francès, accelerada passats els anys 1950-1960.

En l'àmbit de l'antroponímia, la conseqüència de la pèrdua de la llengua al segle xx ha canviat la pronúncia dels cognoms. Avui es diuen seguint la fonètica francesa uns cognoms com ara PATROUX [pa'tɾuiks], PUIGSEGUR [pyikse'guɾ] o [pyikse'guɾ], JUANOLA [zyano'la], GRAU [gɾo], TEIXIDOR [teksi'doɾ], COMAS [ko'mas], PLANAS [pla'nas], SERRA [se'ɾa], MATHEU [ma'tø], PALAU [pa'lo], FELIU [feli'y] o [feli'ø], CASTANY [kasta'ni], ROMEU [ko'mø], HUGUET [y'ge], BRUNET [bɾy'ne], ROVIRA [ɾovi'ɾa], DALMAU [dal'mo], NOU [nu], RIGAU [ri'go], RIU [ɾi'y], PUJOL [py'ʒol], REYNALT [ɾe'nal] o [ɾej'nal], SALA [sa'la], ROSSELL [ko'sel] o [ko'sej], TUBERT [ty'beɾ], VILA [vi'la], XETXU [se'ksy], XIXONET [ksikso'ne], etc. Podríem dir igual d'aquells que els principatins o els valencians van portar en immigrar a «França» des de final del xix, com s'ha esmentat suara: es llegeixen i es coneixen a la francesa els portadors anomenats COROMINAS [koromi'nas], TUBAU [tu'bo], VILANOVA [vilano'va], MATAS [ma'tas], LLOVERAS [jove'vas], FORTUNY [foɾty'ni], BULLICH [by'lik] o [by'litʃ], REIXACH [re'ksaʃ], VIÑAS [vi'nas], FÀBREGAS [fabre'gas], VALLS [vals], BETRIU [betri'y], QUINTANA [kêta'na], GUARDIOLA [gwaɾdyo'la], etc.

93 En els dos següents paràgrafs, que recullen més fonètica, s'ha volgut posar els exemples amb la pronúncia real, escoltada, cada dia. Per tant, el lector no s'ha de sorprendre perquè hi apareguin les pronúncies amb una fonètica poc o molt afrancesada, que és la que es vol fer ressaltar aquí.

En canvi, tots aquells cognoms que havien sofert una francesització ortogràfica conserven paradoxalment però lògicament una pronúncia adient. Si la llengua catalana es va en bona part perdent per les raons mencionades més amunt i si les polítiques de recuperació, protecció i difusió són ara per ara reals però objectivament massa incipients, els cognoms segueixen una evolució estranya. Observem aquí un fenomen un poc semblant al que es pot notar a la Franja catalanoparlant d'Aragó on la gran majoria de la gent té cognoms catalans però sovint els pronuncia a la castellana. Sense que es perdin les variants ortogràfiques correctes, d'alguna manera allò que va fer perdre el caràcter genuí i correcte de la francesització ortogràfica ha permès de conservar una pronunciació apropiada: SOUBIELLE (Subiela) [su'byelə], BAILLS (Valls) [baʎs], VILLASEQUE (Vilaseca) [vi-la'sekə], CASENOBE (Casanova) [kazə'noβə], GARRIGUE (Garriga) [ga'ʁigə], BARNOLLE (Barnola) [bar'noʎə], FOURTOU (Fortó) [fuʁ'tu], PAILLISSÉ (Pellisser) [paʎi'se], BILLE (Vila) [biʎə], PACOUIL (Pacull) [pa'kuj] o [pa'kuʎ], TOURNÉ (Torner) [tuʁ'ne], SOULANE (Solana) [su'lanə], BOUCABARTEILLE (Bocabartella) [bukabaʁ'tejə] o [bukabaʁ'teʎə], BATAILLE (Batalla) [ba'tajə], BERGÉS (Vergés) [bɛʁ'ʒɛs], NOËILL (Noell) [no'ej], CHANCHOU (Xanxo) [ʃɑ̃'ʃu], CASTEILL (Castell) [kas'tej], CHICHET (Xixet) [ʃi'ʃe] o [ʃi'ʃɛt], MARGAILL (Margall) [maʁ'gaj], SOUGNÉ (Sunyer) [su'ne], BERDAGUÉ (Verdaguer) [bɛʁda'ge], CARRERE (Carrera) [ka'ʁɛʁə], etc., són cognoms que es diuen com es devien pronunciar quan la gent era totalment catalanoparlant.

Un entremig fonètic també subsisteix per una categoria, una manera de dir els cognoms, que usa de les dues llengües que han estat presents al territori als segles contemporanis sobretot. Per exemple, els cognoms RIBES [ʁi'bə], CANALS [ka'nal], PLANES [planə], FIGUERES [fi'gɛʁə], GUITART [gi'taʁ], RICARD [ʁi'kaʁ], etc., se senten la major part del temps sense la consonant final.⁹⁴ Però sí que es diuen seguint els cànons fonètics del català CAMPS [kams], PONS [pons] o [põs], SAGOLS [sa'gols], MOLINS [mo'lɛs], VICENS [vi'sɛs], CLOS [klos], SORS [soʁs], MAS [mas], GENÍS [ʒe'nis], etc., que tenen una ortografia gairebé «fabriana».⁹⁵

Per tant, no tot és negatiu en aquella evolució. Fins i tot es pot pensar que algunes d'aquestes variants, a més a més, permeten de recuperar la variació dialectal del català septentrional: TICHADOU [tiʃa'du], LLOUNG [ʎuŋk], avui evolucionat en [jun], TROUGNOU [tru'nu], AUSSEILL [aw'seʎ], avui evolucionat en [o'sej], BRUTÚS [bru'tus], avui evolucionat en [bɾy'tys], SAYROU [say'ru], etc., representen exemples de maneres locals de dir TIXEDOR (per TEIXIDOR), LLONG, TRONYÓ, OCELL, BRETÓ, CEIRÓ (per CIURÓ).

Les aberracions d'una societat entre dues llengües: la pèrdua d'una identitat?

94 Aquestes restriccions per a les finals es deuen al fet que el francès no les pronunciaria.

95 Podríem dir fins i tot que la francesització d'alguns cognoms com ara els que s'han format amb plural en -ES s'ha avançat en aquest cas aquí a la reforma de Pompeu Fabra que va preconitzar aquella evolució.

En aquest principi de segle XXI, els cognoms tradueixen també la pèrdua de la identitat catalana. Prejudicis i tòpics, per no dir fantasies, revelen aquest estat de la llengua.

Es pot sentir que, segons les ortografies similars, els COSTA, pronunciats avui [kos'ta], són «catalans espanyols», mentre els COSTE [kostə] serien «catalans francesos». En un marc mental que oblida cada vegada més els orígens catalans, els DELÓS es creuen descendents de migrants grecs (en relació amb l'illa de Delos) i els DUNYACH es volen turcs perquè algun membre de la família ha començat a difondre que el cognom provenia de *dünya*, que en turc significa *terra* o *món*. Sense parlar de molts FERRER, SOLER, FUSTER, MONER, MORER, etc., que es creuen d'origen «alemany» —sobretot si tenen ulls blaus i cabells rossos— perquè veuen finals germàniques en -ER, assimilant-se d'aquesta manera als diversos SCHNEIDER, MÜLLER, SCHÄFER, etc.⁹⁶ Però aquestes històries es troben en totes les societats, perquè els individus troben més simpàtic de provenir d'una terra llunyana o mítica i tenir una història original, més aviat que de sentir que el cognom prové de la vall o del poble del costat ja fa mig mil·lenni.

La societat nord-catalana viu avui la seua patronímia entre les incoherències pròpies d'una comunitat lingüística que va descuidant la llengua vernacle i la invasió forastera que n'aigualeix les arrels. Els nouvinguts, sempre més nombrosos i que representen avui la majoria de la població, imposen llur manera de parlar i canvien les pronunciacions dels patrònims. Per fatalitat o per ser farts de repetir que no són les maneres convenients de dir-los, els naturals acaben per acceptar el canvi per fer-se entendre en molts moments de llur vida quotidiana. Aleshores hom pot assistir a fenòmens aberrants. La gent diu MANENT [ma'nen] o BALENT [ba'len]⁹⁷ pronunciat a la catalana però PARENT [pa'ʁan] i TORRENT [to'ʁan] pronunciats a la francesa. La majoria dels habitants diu RIPELL [ʁi'pɔl] o [ʁi'poʎ], COLL [koʎ] o [koʎ] però PULL [pyl] articulat com en francès.⁹⁸ De manera molt curiosa, tothom diu correctament amb les palatals acostumades ROIG [ʁotʃ], REIG [ʁetʃ] o XATART [ʃa'taʁ], però tothom pronuncia amb el so [ks] BUXEDA [bykse'da], BOIX [bwaks], DEIXONNE [de'ksonə], TIXADOR [tiksa'doʁ], etc.

Es pot constatar des de finals del segle XX una tendència a accentuar a l'última síl·laba SALES > SALÈS, MACABIES > MACABIÈS, VIVES > VIVÈS, etc., però no s'aplica a tots aquests cognoms acabats en -ES. Ja hem dit més amunt que PLANES, COROMINES, CASES, TRILLES, FIGUERES, etc., són pronunciats de manera plana sense que se senti la S final. Aquesta inclinació afecta també de manera singular alguns cognoms acabats en -ER que poden tenir dues maneres de pronunciar, com ara FERRER [fe'ʁe] o [fe'ʁɛʁ] o BOHER [bo'e] o [bo'eʁ], però no és el cas de ROGER [ʁo'ʒe],

96 Cal afegir que molts cognoms germànics a França són pronunciats amb fonètica francesa, és a dir, sense dir la R final [ʁ], Taittinger, Berger, Bollinger, Ringer, etc., com ho són els Hugel, Vogel, etc. que fan servir la [ʒ] i no la [g] per pronunciar la G.

97 La pronúncia correcta seria [mə'nen] i [bə'len].

98 És a dir, que per ser llegit a la catalana [puʎ], s'hauria d'escriure POUIL o POUILL, formes que encara existeixen.

NOGUER [no'ge], AUGER [o'ʒé].⁹⁹ Per què la gent diu DANOY [dan'wa] i CORCOY [koʁ'koj]? La globalització tendeix a fer pronunciar BATLLE com el mot anglès *battle*, tot i que la pronúncia [baʎə] resisteix.¹⁰⁰ Igualment per a BOSCH, que comença a ser més conegut per ser la multinacional alemanya de motors pronunciada [boʃ] que no per la seua definició catalana de [bosk]. Dit això, DOMENECH [dome'nek],¹⁰¹ POCH [pok], MACH [mak], PONSICH [põ'sik], LLECH [jek] més aviat que [ʎek], etc., continuen sent pronunciades amb la [k] final.

En acabar aquesta breu presentació de l'evolució dels patrònims catalans a la Catalunya del Nord, aquest territori de la catalanofonia que es troba en un procés de substitució lingüística molt avançat, se'm perdonarà de resumir tot això amb un truc, una facècia i doncs una aberració: els catalans de la Catalunya del Nord «tots sem uns PUIG», un patrònim monosil·làbic que d'antuvi no presenta cap dificultat per a qualsevol catalanoparlant, però que aquí fa servir dos sistemes fonètics, ja que la quasi totalitat de la gent el pronuncia [pyitʃ]! Segurament la traducció d'un corregut històric ben particular amb un resultat d'una identitat plural però molt incerta i insegura.

99 Només un incís per recordar —i això passa en totes les pràctiques lingüístiques a tot arreu— que els cognoms catalans són pronunciats a la francesa quan passen a ser en un marc estrictament francòfon. Els antics ministres francesos Blanquer o Castaner, d'arrels valencianes el primer i mallorquines el segon, dels quals ningú a França no sabia que portaven cognoms catalans, es pronuncien també amb la R francesa [ʁ]. Sempre m'ha semblat força paradoxal, mentre que en francès la gran majoria dels mots acabats en -ER es pronuncien [e] —citem com ara la totalitat dels verbs de primer grup.

100 En canvi, la pronúncia [baʎʎə] o [baðʎə] ha desaparegut gairebé del tot.

101 Paraula oxítona aquí.

L'onomàstica de la Torre de l'Espanyol, l'inventari¹⁰²

Sílvia Veà Vila

Universitat Rovira i Virgili

Societat d'Onomàstica

Introducció

La confecció d'inventaris onomàstics d'arreu del territori de parla catalana és una tasca urgent en els nostres dies. Amb el canvi social que va suposar l'abandó dels treballs agrícola i ramader tradicionals en favor d'altres tipus de feines, s'estroncà la natural transmissió oral dels noms de lloc entre aquells que vivien de la terra; així, la majoria dels topònims poden acabar desapareixent juntament amb la darrera gent que es dedica a conrear les terres del nostre país. Un element del paisatge que no es treballa, que no es viu, en definitiva, que no es coneix, no necessita conservar un nom que el diferenciï dels altres elements del seu entorn. I la pèrdua d'un nom propi implica la pèrdua d'una gran quantitat d'informació sobre allò que designa, perquè, com sabem, un topònim pot regalar-nos informació sobre la història, sobre la societat, sobre la llengua, sobre la vegetació, sobre la fauna, sobre l'orografia i sobre tantes altres coses del lloc en qüestió.

És per això que cal posar fil a l'agulla de manera imperiosa i recollir tota aquesta informació provinent d'aquestes fonts orals que estan desapareixent. Amb cada informant oral que perdem, perdem una enciclopèdia insubstituïble.

L'Onomàstica de la Torre de l'Espanyol, i Premi d'Investigació Ramon Amigó i Anglès (2016-2018), és fruit de la voluntat de preservar topònims i antropònims dels pobles i ciutats dels Països Catalans. El municipi de la Torre de l'Espanyol està situat a la comarca de la Ribera d'Ebre, en la qual, com a la resta de les Terres de l'Ebre, existeixen pocs inventaris onomàstics fets i publicats; i és el segon —al costat de *L'Onomàstica de Vinebre*— que publica l'autora d'aquesta conferència. Aquestes dues publicacions s'afegeixen als treballs de toponímia fets per Artur Bladé i Desumvila (1980) i Miquel S. Jassans (1988) —de les poblacions de Benissanet i Rasquera, respectivament—, i a l'obra de Dolors Cabré (1985), en què recull una bona mostra de topònims de Riba-roja d'Ebre dins d'un llibre dedicat a diversos aspectes d'aquesta població. Aquests eren els treballs publicats —que, com es pot veure, són només parcials— sobre poblacions d'aquesta comarca on l'Ebre entra a Catalunya.

102 Conferència en línia impartida dimecres, 26 d'octubre de 2021.

Com qualsevol inventari, aquest que ens ocupa conté tots aquells noms propis lligats al municipi¹⁰³ en estudi: els noms de lloc i els noms de persona —topònims i antropònims— recollits de persones sàvies i coneixedores del seu terme municipal; topònims i antropònims recollits, també, de totes les fonts escrites pretèrites que s'han pogut localitzar en diversos arxius i publicacions.

Aquesta conferència es desenvoluparà al voltant de tres punts. En primer lloc, com es fa un inventari onomàstic, a partir de l'experiència del de la Torre de l'Espanyol. En segon lloc, el Premi d'Investigació Ramon Amigó i Anglès i la funció que vol desenvolupar. I, en tercer i darrer lloc, alguns exemples dels topònims i antropònims recollits a la població de la Torre de l'Espanyol.

Com es fa un inventari onomàstic

Les fases principals de treball per a l'elaboració d'un inventari onomàstic solen ser tres. La primera és la recollida de noms de lloc i de persona a partir d'informants orals bons coneixedors del territori que s'investiga. Es considera un bon informant aquella persona que hagi nascut i viscut la major part de la seua vida en el lloc estudiat. La segona fase és la recollida dels noms de lloc i de persona que hagin quedat registrats en fonts escrites, tant en documents que es puguin trobar en diferents arxius com en aquells que hagin estat publicats. La tercera fase és la que ajunta i relaciona la informació recollida d'aquests dos tipus de fonts i ordena de manera alfabètica tots els noms aplegats, per dir-ho a grans trets. Vegem-ho amb més detall amb l'exemple de la Torre de l'Espanyol.

La recollida de la informació oral

És una de les parts més compromeses de l'estudi, ja que l'encert en la tria dels informadors és una tasca que determinarà l'èxit o el fracàs de la feina que es pretén dur a terme. I no és senzill establir un contacte adequat amb els possibles informadors orals, ja que, d'entrada, són persones que no solen conèixer de res l'investigador.

Sortosament, en aquest cas, la conferenciant és originària d'un dels pobles veïns de la Torre de l'Espanyol, Vinebre, i per bé que fa dècades que no hi viu, hi manté el contacte de manera estreta. Sent coneixedora de l'existència d'un grup cultural molt actiu de la vila, Anjubs de la Torre de l'Espanyol,¹⁰⁴ m'hi vaig posar en contacte per plantejar-los la meua intenció. El grup va estar ben

103 O el territori que s'hagi estudiat, per exemple, un antic terme municipal, una pedania, etc. No és pas obligat cenyir-se a un terme municipal.

104 Vegeu la meravella de llibre que van publicar per inventariar, descriure i fotografiar la totalitat d'aljubs del terme municipal, més d'una seixantena en un terme de 27,90 km²: ARTAL, Eva; M. TERESA CASTELLÓ; MARIA MONTANÉ, Mercè VEA i JOAQUIM JORNET (2016): *Els anjubs de la Torre de l'Espanyol: Construccions de pedra seca del paisatge agrari de secà*. Ajuntament de la Torre de l'Espanyol.

predisposat a ajudar-me des del primer moment i em van facilitar noms de persones grans de la Torre que coneixien al detall el terme municipal. A més, un dels integrants del grup, Quimet Jornet, es va oferir a concertar les cites amb els informadors i a acompanyar-me en totes les entrevistes. Aquest fet va ser absolutament clau perquè totes les portes s'obrissin de bona gana. Quimet Jornet és una persona coneguda i estimada a la seua població d'origen, i que ell fos la meua carta de presentació va fer que la gent estigués predisposada a col·laborar en aquest estudi.

Finalment, vaig poder obtenir informació de la mà de set homes nascuts entre l'any 1923 i el 1954 a la mateixa població —tret d'un d'ells, que era nascut fora, però hi havia anat a viure a 23 anys i n'havia estat alcalde, cosa que el feia adequat i interessant com a informant—, i de tres dones nascudes a la Torre entre els anys 1931 i 1959. Llur ofici majoritari havia estat la pagesia, per bé que també hi havia grangers, pastissers, mestres, mestresses de casa i obrers diversos o, més ben dit, hi havia pagesos grangers, pagesos pastissers, pageses mestres, pageses mestresses de casa i pagesos obrers; a més, entre ells, hi havia qui, a més, tenia la cacera per afició, circumstància que els feia bons coneixedors del territori. Tret de la pagesa mestra, era un grup integrat per persones amb poca formació reglada i que havien dut a terme la seua activitat laboral, principalment, a la població.

La metodologia seguida per aplegar la informació que se'm brindava va ser variada, hi va haver les entrevistes fetes a casa dels informants, amb presa d'apunts per escrit dels noms i les descripcions dels indrets que sorgien a la conversa. I sortides pel terme acompanyada pel meu amfitrió i informant Quimet Jornet, juntament amb algun altre dels informants entrevistats, prenent apunts per escrit sobre la situació, el tipus de terreny, les seues característiques, si hi havia conreus i quins eren, i fotografiant o dibuixant els diversos indrets visitats.

Com sol ser habitual, els informadors masculins van fornir la major part de la informació sobre topònims rurals, i les informadores femenines, sobre topònims urbans —noms de casa en especial—, però, de tant en tant, com també sol ser habitual, els rols s'intercanviaven.

Una qüestió que m'agrada destacar referent a aquesta part de la feina de l'onomasiòleg és que, a més a més de ser clau, com s'ha dit al principi, també és la que reporta més satisfaccions personals. El tracte personal, directe, les converses, el contacte amb gent que s'estima la seua terra i que veu que algú s'hi interessa i els en demana informació és una experiència molt agradable en l'aspecte personal.

La recollida de la informació escrita

La comarca de la Ribera d'Ebre, com tantes altres dels nostres Països, és deficitària en documen-

tació escrita antiga conservada.¹⁰⁵ Les guerres patides al llarg dels anys i, en especial, la del 1936, han destruït la major part dels documents relatius a aquestes terres. Però, sortosament, encara se'n conserven en diferents arxius.

L'Archivo Histórico Nacional (AHN), amb seu a Madrid, és la institució que més en té en dipòsit, ja que tenen al seu fons un bon nombre de capbreus (segles *xvi*, *xvii* i *xviii*) de la Comanda Hospitalera d'Ascó, a la qual pertanyia la Torre de l'Espanyol. Els capbreus eren els documents que feien servir els senyors dels llocs —en aquest cas el comanador d'Ascó— per a dur el control dels impostos que havien de pagar les persones sota la seua jurisdicció, per tant, són molt bon fornidors de noms de persona i de lloc, atès que els impostos sovint anaven lligats a les finques que es treballaven.

Tanmateix, la més antiga que s'ha pogut consultar ha estat en publicacions de diversos autors que van transcriure documents d'aquest arxiu i d'altres, com l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles *xii*, *xiii*, *xiv*, *xv*), amb seu a Barcelona.¹⁰⁶ El fet que altres investigadors posessin els seus esforços a transcriure documents antics facilita la tasca de l'onomasiòleg, que no ha de dedicar temps a fer-ne la transcripció ell mateix. Diguem que la coneguda frase «a espatlles de gegants» aquí també és aplicable, com en tota ciència.

D'altra banda, també s'ha pogut consultar documentació molt interessant de l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre (ACRE) (segles *xvii*, *xviii*, *xix* i *xx*), on hi ha dipositats molts documents de les diverses poblacions de la comarca, provinents de diverses fonts. Aquestes fonts poden ser públiques, com ajuntaments o cooperatives, o bé privades, com fons de famílies importants i benestants. D'altra banda, també s'ha pogut consultar documentació que guarda l'arxiu del Jutjat de Pau de la Torre de l'Espanyol (segles *xix* i *xx*), com ara deixes, actes de conciliació, compareixences, expedients judicials, etc., carregats de noms de lloc i de persona.

Així, doncs, els tipus de documents estudiats han estat diversos. Des de la «Donació de la Torre d'Alboçalaz, en terme d'Ascó, per Alfons I, rei, a Espanyol de Prades i als seus» —com a més antic, ja que és de 1175, i que ens forneix d'una informació preciosa per conèixer el motiu del nom de la població—, fins a relacions de veïns, monedatges, fogatges, capbreus, actes de venda, llibres d'arrendaments i censos municipals, passant per llibres de naixements, d'òbits, cadastres, amil·laments i, com s'ha dit, expedients judicials, deixes, compareixences, actes de conciliació, etc. Tots junts aplegaven tant topònims —noms de lloc— com antropònims —noms de persona, això és, cognoms, àlies, renoms i, en casos especials, prenomes.

La redacció de les entrades de l'inventari

¹⁰⁵ Per a informació més detallada, podeu consultar Grau i Güell (2001).

¹⁰⁶ Iglésies (1979-1981 i 1992), Serrano (1988 i 1996), Ortega (1996 i 1997), Castellvell, Fucho i Vinaixa (1994).

Quan ja es disposa de la informació recollida de les fonts orals i la de les fonts escrites, és el moment de pensar a redactar l'inventari. Es tracta d'oferir una mena de «diccionari» de noms propis del lloc estudiat. Per això, cal posar junts i per ordre alfabètic¹⁰⁷ tots els noms de lloc i de persona que s'hagin recollit, cosa que comporta que el lector pugui localitzar el que més li interessi de manera àgil i fàcil. Tanmateix, no només serà aquesta informació la que ha de conformar la futura publicació, sinó que, com es veurà una mica més endavant, n'hi ha força altra d'important.

En aquest punt cal plantejar-se quina informació cal posar en l'entrada de cada nom d'aquest «diccionari». Per aprofitar bé tota la informació que s'ha anat aplegant, cal posar, al costat del nom que conforma l'entrada —per exemple, la partida de terra *les Aubagues*—, la seua transcripció fonètica en alfabet fonètic internacional (AFI) respectant la varietat dialectal pròpia del lloc estudiat: [ləz aw'βayəs]. Aquesta informació és clau des del punt de vista lingüístic i pot ser molt important per a investigadors d'aquesta branca de la ciència. Tot seguit, davall de l'entrada i la transcripció fonètica, cal definir què representa aquell nom; si és un topònim, direm si és un cim, un camí, una roca, un arbre, una finca, una partida de terra, etc. Tot seguit, s'hi ha d'indicar la situació; podem fer-ho descrivint amb quins altres llocs limita o posant-hi coordenades o, encara millor, posant-hi les dues coses, si és possible. També cal afegir-hi les característiques destacables que tingui: conreus, tipus de sòl, forma, color, etc. Per exemple:

Aubagues, les [ləz aw'βayəs]

Partida de terra situada a l'E de la població, a uns 3 km. Limita al N amb les partides de les Pixeres i dels Prats, al S amb els termes municipals de Garcia i del Molar, a l'E amb la partida de les Heretats Noves i a l'O amb les partides de les Hortes de Sant Antoni i del Collet Roig. El terreny és a l'obac, és costerut i ple de racons, pedregós, argilós i calcari. El conreu, de secà, excepte la part que es rega de la Mina, la subpartida dels Horts de la Valleta. La partida limita amb el terme de Vinebre i s'allarga fins als aerogeneradors del coll de la Garganta.

I, més avall, se citaran els testimonis escrits que s'hagin localitzat, organitzats cronològicament, de més antic a més nou. És recomanable fer-hi constar les formes escrites de cada segle o, fins i tot, de cada cinquanta anys. Amb un exemple per cada franja temporal és suficient, si no és que es troben formes escrites diferents; en aquest cas, cal citar totes les formes trobades amb referència dels documents on s'han localitzat, perquè qualsevol dada és important per a futures investigacions:

«Partida de les Aubagues» (ACRE340-7-T2-539 1850 14v)

«Los propietarios regantes que tienen derecho al aprovechamiento de las aguas de la fuente llamada Aubellons, situada en la partida Aubagues de este término municipal, se constituyen en Comunidad de regantes dels Horts

107 Per saber tots els detalls d'aquesta ordenació alfabètica, ben aviat es podrà consultar una obra que vindrà a ser la referència de qualsevol persona que es vulgui llançar a la confecció d'un inventari onomàstic: *Manual per a l'elaboració de reculls onomàstics*, de la Societat d'Onomàstica. De fet, aquest manual explicarà amb tot detall qualsevol dels aspectes que s'apunten en aquesta conferència i altres que són d'interès per a la comesa d'elaborar un inventari onomàstic.

de la Valleta» (ACRE340-49-T2-3 1906 1r)

Aquest topònim, *les Aubagues*, es va localitzar en el document de l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre (ACRE) i es va respectar la classificació que tenia en aquest arxiu, ACRE340-49-T2-3, per facilitar l'accés a la font original a qui hi estigués interessat. Però de maneres de referenciar documents n'hi ha totes les que es vulgui; això sí, evidentment, caldrà fer un apartat d'abreviatures on s'expliqui ben clarament la correspondència amb la documentació. Dins de l'inventari onomàstic final, cal posar aquest apartat abans de la llista de noms, del «diccionari». Tot seguit, es pot observar que s'hi va afegir l'any del document, 1850, i el full on es trobava la cita: 14v, això és, al revers del full 14.¹⁰⁸ És vital que, si algú té algun dubte o alguna curiositat especial, pugui localitzar amb facilitat el mot a la font original d'on s'ha extret.

Si, per contra, l'entrada fa referència a un nom de persona, cal procedir de manera força semblant, però amb alguna especificitat. S'escriurà el nom, la transcripció fonètica, la definició de què es tracta —cognom, prenom, àlies, nom de casa,...— i, a més, és bo d'incloure-hi, també, en quins segles se n'ha recollit testimoni escrit i quines formes escrites han aparegut. Per acabar, també s'hi inclourà qualsevol altra informació que es consideri interessant. Vegem l'exemple d'un dels cognoms més antics recollits a la Torre de l'Espanyol:

Sentís

[sen'tis]

És el cognom localitzat amb presència més antiga i continuada de la vila. És viu en l'actualitat. El primer testimoni escrit és del segle XIII i té continuïtat ininterrompuda fins al segle XX. Les formes detectades són *Sentís*, *Sentis* i la forma feminitzada *Sentisa*. Com que els portadors eren molt nombrosos s'hi pot observar la necessitat des d'antic de complementar els noms amb algun renom o alguna altra indicació: *menor*, *major*, *Pubill*, *de la Torreta*, *del Xollat*, *de la Plaça*, *de l'Escaleta*, *de la Placeta* i *Portal*. En el fogatge de 1496, quatre caps de casa d'un total de 21 duen aquest cognom. En el fogatge de 1553, n'apareixen nou d'un total de 35.

Vidal Sentís i Espanyol Sentis Serr. 1286

Bartomeu Sentís i Vidal Sentís PH 1349

Joan Sentis, Pere Sentis, Pere Sentís (fill menor) i Pere Sentís (maior) Fo 1496

Jaume Sentis (pobill) Fo 1553, *Jaume Sentis (tauler)* Fo 1553, *Joan Sentis (pobill)* Fo 1553, *Joan Sentís de la Torreta* Fo 1553, *Eularia Sentisa (viuda del perayre)* Fo 1553, *Vilosca Sentisa (viuda)* Fo 1553, *Pere Sentís àlies Xollat* Cap. 1558 16v

Pere Sentis, hereu del Xollat Cap 1607 76r, *la viuda Maria Sentisa de Pere Sentis de la Plassa* Cap 1607 78v, *Pere Sentis de la Scaleta* Cap 1661 198r, *Joan Sentis de la Plasseta* Cap 1689 23

Francesch Sentis Cap 1708 174r, *Joan Sentis Plasseta* Cap 1708 178r, *Josep Sentís d'Aleix* Serr. 1793

108 Els fulls de la documentació antiga tenen dues cares i solen dur només número de full, no pas de pàgina, per això se n'especifica l'anvers, conegut també com a *recto*, i abreujat amb la *r*, i el revers, o *verso*, abreujat amb la *v*.

Vicent Sentís Serr. 1804, Pere Sentís, Portal Serr. 1825

José Sentís Brú ACRE340-7-T2-1312 1936

Si es tractés d'un nom de casa, caldria afegir a tot això en quin carrer o plaça està situada i, si se sap el motiu del nom, explicar-lo. Per exemple:

Rata, ca [ˈka ˈrata]

Casa del carrer del Portal. L'informant explica que el padrí de son pare, Miquel Estivill Cedó, va caçar una rata cellarda (*Eliomys quercinus*), i al cafè se'n va vantar: «Avui m'haig menjat una rata com un conill!». I li va quedar aquest renom.

Els apartats que ha de contenir l'inventari

L'inventari onomàstic, en ser publicat, acabarà sent un llibre, per tant, cal dotar-lo de tota la informació necessària perquè es pugui llegir i entendre sense gaires dificultats. En primer lloc, és bo de fer un apartat dedicat a justificar l'interès del treball que es presenta. Tot seguit s'ha de fer una bona introducció al treball i a la vila que s'ha estudiat. Així, cal posar en context el lector i explicar una mica de la història de la població, les característiques del terme municipal (situació, superfície, vies de comunicació...), l'economia, la vila mateixa (edificis destacables, serveis, festes...). Tot plegat, farà entendre millor al lector el context dels noms propis que s'han recollit.

En segon lloc, és imprescindible explicar els continguts del treball, fer esment que s'hi inclouen topònims —rurals i urbans— i antropònims —cognoms, noms de casa, prenom, àlies... També s'han de deixar clars els criteris que s'han seguit per a la indexació de les entrades, per a la transcripció fonètica i la transcripció ortogràfica, o sigui, com s'han transcrit les grafies antigues dels documents antics, etc.

En tercer lloc, cal enumerar i explicar les fonts d'on s'han obtingut els noms i les informacions que els acompanyen, tant les orals com les escrites. I, com s'ha comentat adés, llistar les abreviacions que s'han utilitzat per referenciar les fonts escrites al peu de cadascuna de les entrades, de manera que qualsevol persona que ho vulgui pugui anar a cercar les fonts originals.

Un cop fets tots aquests apartats, és el moment d'afegir-hi el cos del treball, la llista de noms ordenats alfabèticament amb totes les informacions que s'acaben d'explicar una mica més amunt, el «diccionari».

En cinquè lloc, és molt recomanable afegir-hi uns quants annexos que acabin d'il·lustrar tota la feina feta i que, a més, intentin facilitar la consulta i respondre a la curiositat que pugui tenir el

lector. Així, doncs, s'hi poden afegir uns mapes del terme municipal en els quals se situïn les partides de terra, els hidrònims o altres topònims que serveixin de referència; un plànol urbà amb els carrers, les places i altres zones destacables, i un plànol urbà —fragmentat per zones— on s'indiqui la localització de tots els noms de casa recollits. Un bon sistema és agafar de base un plànol del cadastre, on ja hi ha feta la separació de les cases, i anar posant un número a cada casa i, a sota del fragment de plànol, els números amb els noms de casa a què corresponen.

Un altre dels annexos o apèndixs que és imprescindible presentar és una llista de tots els topònims ordenats per camps semàntics. Així, es pot confeccionar una llista per als topònims relatius a l'ésser humà i la seua activitat, amb els subapartats de nucli urbà —carrers i places, edificis, barris o zones, etc.—, edificis fora del nucli urbà —aljubs, basses, masos, molins, pous, ponts, recs, etc.— i camins i vies de comunicació. Una altra llista per als topònims relatius al medi físic, amb els subapartats orònims —colls, coves, cims, roques, serres, etc.—, hidrònims —cursos d'aigua, fonts i mines, etc.—, noms de paratges i indrets en general —partides i subpartides de terra, altres terrenys, finques—, arbres, etc.

Per acabar, com no pot ser d'altra manera, caldrà fer un apartat dedicat a les referències bibliogràfiques que hàgim consultat al llarg de l'estudi.

El Premi d'Investigació Ramon Amigó Anglès a projectes d'investigació en l'àmbit de l'onomàstica catalana

El Premi d'Investigació Ramon Amigó Anglès a projectes d'investigació en l'àmbit de l'onomàstica catalana és el premi que va rebre, en la seua primera edició, l'*Onomàstica de la Torre de l'Espanyol*.

La Universitat Rovira i Virgili, a través de la Fundació URV i del Departament de Filologia Catalana, i amb el suport de la Direcció General de Política Lingüística¹⁰⁹ del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, convoca el Premi d'Investigació Ramon Amigó i Anglès cada dos anys.

El Premi d'Investigació Ramon Amigó i Anglès es concedeix a treballs de recerca que tinguin com a objectiu la confecció d'inventaris de noms de lloc i de persona de qualsevol indret dels Països Catalans. Això vol dir que cal presentar-hi un projecte i explicar l'interès científic que tingui, la metodologia de treball, el grau d'interès de la proposta i l'àrea geogràfica en la qual estigui situat el projecte. També es demana un currículum del sol·licitant o dels sol·licitants, ja que el projecte pot ser col·lectiu o individual.

Actualment, està dotat amb 6.000 euros i la publicació del llibre a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans i la Societat d'Onomàstica. Un cop s'adjudica, els autors disposen de quasi dos anys per fer realitat el projecte. Fins ara se n'han convocat tres edicions. Els guanyadors de la segona

109 En l'actualitat, Secretaria de Política Lingüística.

(2018) van ser Carme Miquel i Ramon Pere, amb l'*Onomàstica del terme municipal de Torredembarra*; i la tercera edició (2020) la va guanyar Assumpció Rehues, amb l'*Onomàstica del Bruc*.¹¹⁰

Alguns topònims i antropònims recollits a la Torre de l'Espanyol

En aquest apartat s'esmentaran alguns topònims interessants que s'han recollit en l'inventari *Onomàstica de la Torre de l'Espanyol*. El primer al qual s'ha d'alludir, perquè és un punt de referència, no només de la població sinó de, si més no, la meitat nord de la comarca de la Ribera d'Ebre, és al *Tormo* —*lo Tormo*—, que designa un cim que, al seu torn, bateja tota una serra. Es tracta d'un topònim que al seu dia ja va ser recollit per Joan Coromines i, per tant, se'n pot consultar l'entrada a l'*Onomasticon Cataloniae*. D'origen mossàrab segons el savi, el qual remet al DECAT VIII, 598-603, explica que n'hi ha nombroses mostres arreu del nostre país, però, en especial, aquest topònim és:

Viu sobretot en el nostre Nordoest i des del Priorat al Maestrat i al llarg dels Monts Ibèrics, va perdent vitalitat d'allí cap al Sud, si bé amb nombroses romanalles —sovint un poc desfigurades— i arabitzades en topònims del mot primitiu i d'alguns derivats. En el NO encara se senten frases com *eixos torms*, *el torm aquell*, i sobretot, allí també, genèric «*lo Torm de la ~*» (*Onomasticon* VII, p. 303 columna a).

Coromines explica que habitualment un topònim com aquest designa —com així és en aquest cas i es pot observar a la fotografia següent— una roca gran isolada.

Però a la Torre de l'Espanyol hi ha més topònims d'origen mossàrab que ja va recollir Joan Coromines. Com el nom de la subpartida de terra *les Cigronelles* ('racó de les Cigronelles' a l'*Onomasticon*), de la qual diu que etimològicament podria provenir del mossarabisme CICONIALES, mena de pou amb palanca (*Onomasticon* III, p. 371 columna b línia 40). O com el nom de la partida *los Aranits*, que Coromines recull com 'les Aranits', amb possible ètim a ARENETUM, amb vocalisme arabitzant (*Onomasticon* II, p. 229 columna b línia 48).

I, com no pot ser d'altra manera, parlant de la zona geogràfica de què parlem, també s'hi han localitzat arabismes, com per exemple *los Faquims*, que també és nom d'una partida de terra, i per al qual Coromines proposa l'etimologia següent:

110 En la data de publicació d'aquest text, ja se n'ha concedit la quarta edició (2022), que ha estat atorgada a Cosima Vergari i Josep Maria Duran per a confeccionar l'onomàstica del terme municipal de Pradell de la Teixeta. L'octubre de 2024 es preveu que se'n convoqui la cinquena edició.

Lo Tormo vist des de la Mina.

Fotografia de l'autora

(4) No és segur que se'n distingeixi etimològicament: *Els Faquims*, pda. de La Torre de l'Espanyol (xiii, 54.21)

ETIM. Car ja entre els moriscos, i més entre repobladors cristians, hi va haver sovint confusió entre dos mots àrabs distints: *faqīh* 'jurisconsult, entès en dret i altre saber' i, en particular, 'teòleg o sacerdot mahometà'; i d'altra banda *hakīm* 'savi', 'intèrpret' i vulgarment 'metge'; segons la forma actual sembla que (4) [els Faquims de la Torre de l'Espanyol] correspongui més al segon, i els altres al primer; però, com també s'explica al DECat I, 18b24-33 i DECH I, 50, es produeixen moltes confusions entre aquests dos parònims (veg. encara cita d'un «*Farfany alphaquí*» a. 1280 a l'article Farfanya). (*Onomasticon* IV, p. 189 columna a)

Quant a noms de possible ètim germànic, s'ha localitzat el nom de partida *les Guinardes*, que, amb molta probabilitat, prové del nom germànic de persona Winhard i està relacionat amb el nom del mamífer *Vulpes vulpes* en la seua variant encreuada de 'guilla' i 'guinard' (*Onomasticon* IV, p. 403) i que poc té a veure amb l'actual variant dialectal pròpia de la Torre de l'Espanyol, 'rabosa'. El nom de la partida de *les Guimeres* podria ben bé estar lligat al també nom germànic de persona Wigmar.

També s'han localitzat topònims transparents com *la Joia* —una finca que va ser batejada així pel seu amo, el comte de la Torre de l'Espanyol, que la tenia en grandíssima estima i de la qual tenia cura de manera insistent; deia que era «la seua joia». O com *lo coll de la Garganta*, que conserva aquest arcaisme per 'gola' o 'gargamella'. Romanen a la publicació tot un caramull de noms transparents per a aquells que en tinguin curiositat.

Un cas pseudotransparent —per anomenar-lo d'alguna manera entenedora— és el de *les Heretats Noves*. És molt interessant veure un procés de canvi en el nom que, segurament amb la fixació que suposa l'escriptura, ha quedat estroncat. Qui us parla pensa que es devia partir del nom de partida *Heretats Noves* i s'ha arribat a deformar fins a conèixer-se, també, per *Eretes Noves*. És una partida en la qual sembla que mai no hi ha hagut eres; de fet, és al mig de quatre valls i és ben sabut que les eres han d'estar situades en lloc alçat per poder aprofitar el vent a l'hora de destriar el gra de la palla. D'altra banda, l'indret està ple de marges de pedra seca i el record de conreu més antic que hi ha és el de vinya, abans de la plaga de la fil·loxera. Sostinc aquesta hipòtesi que s'acaba d'esmentar a partir de la pronúncia oral d'alguns informants, que les coneixen com [ɛz are'ta'n nɔβes], amb aquesta duplicació de la nasal alveolar, on la primera substituiria la dental. A més, simultàniament, també vaig recollir les pronunciacions [ɛz a'reta'nɔβes], amb la pèrdua de la duplicació esmentada, i, finalment, [ɛza'retez'nɔβes]. Altrament, vaig observar la vacil·lació del nom en els testimonis escrits localitzats: *Aretanoves* (1941), *Eretes Noves* (1942), *Heretats Noves* (1947).

Un cas que ha sigut especialment agraït per a qui us parla és el de la partida de terra *les Compallasses*, de les quals penso que he esbrinat l'ètim gràcies a les fonts escrites trobades. Coromines recull a l'*Onomasticon* 'Vall de les Compallasses' (partida) i en proposa l'etimologia següent: «De *Combellsasses*, augmentatiu de *Combella* = *Comella*, amb -mb- mossàrab i ultracorrecció de la pron. morisca *b* < *p*. J.F.C.» (*Onomasticon* III, p. 419, columna a línia 8). Però, a la vista dels documents que he localitzat, goso formular una altra hipòtesi.

Si s'observen els registres escrits, des de més moderns a més antics, de seguida se'n troba la correlació:

«*Campallasses*» (ACRE340-7-T2-1323 1947-1953)

«Se señala para los mismos expresados Romaldo y Luis Argany Sentís, aquella pieza de tierra partida *Compallàs*, que sita en este término municipal» (JPTE 2, 1940)

«Partida de *les Compallases*» (ACRE340-7-T2-539 1850 10v)

«... una heredad plantada de olivos citta en el término de la Torre, en la partida de la *Coma de Pallas*, que linda con la viuda de D. Rafael de Montagut y comunes de la villa, a censo annuo de dos sueldos y dos dineros» (Cap 1761 311v)

«... en la partida de la *Coma de Pallàs*, la qual afronte ab Francisco de Montagut y ab los comuns de la vila» (Cap 1708 178r)

«... en la partida dita la *Coma del Pallàs*, afronta ab Lluís Montagut, que ere de Antoni Montagut y ab lo coll den Campàs y ab lo coll de les Partides i ab lo barranch del Canaret a cens de dos sous y dos diners pagadors a Nadal» (Cap 1607 82v)

«... una heretat plantada ab figueres y ametles situada en lo terme de la Torre den Spanyoll en la partida nomenada la *Coma den Pallàs* afronta ab terra de Anthoni Monthagut y de altra part afronta ab lo coll del Campàs y de

altra part afronta ab lo coll de les Partides y de altra part afronta ab lo barranc del Canaret» (Cap. 1558 11r)

Es pot inferir, doncs, que l'evolució devia ser aquesta que segueix, per economia del llenguatge: *la Coma d'en Pallars* > *la Coma'n Pallars* > *la Coma'l Pallars* > *la Compallàs*; i, en arribar aquí, i per a fer concordança de gènere, s'hi va afegir una *a* final: *la Compallassa*; i, per acabar-ho d'arrodonar, es va esdevenir el canvi de nombre que comunament pateixen molts noms de partida per efecte de les finques que contenen. De *la Compallàs de Caque*, *la Compallàs de Jaume Barber*, *la Compallàs de Pep de Joan de Sila*, *la Compallàs de Pepito Petxan*, *la Compallàs de Pere Gallo* i, així, fins a tantes finques com hi hagi..., el que era el referent en singular *la Compallàs* passa a ser el referent pluralitzat: *les Compallasses*.

En el nucli urbà també s'han recollit noms interessants, com l'antic *carrer del Nial*, encara viu en la memòria d'alguns informants i que és un petit tram de l'actual carrer de l'Era, nom que indica que en el passat hi devia haver un covador, el lloc on les gallines ponen i coven. O com les següents zones, que parlen d'un pretèrit urbanisme de la vila: el *portal de ca Borràs*, que podria ser una porta d'entrada a la vila closa; *la Marsa de Dalt*, pendent d'un bon estudi,¹¹¹ o *los Masons*, nom més transparent, que Coromines veu derivar del llatí MANSIÓ, -ONEM 'lloc de parada o residència' (*Onomasticon* v, p. 219).

Un altre dels noms urbans a què cal fer referència és *lo Pata-rom* o *Pata-rum*, fruit d'una onomatopeia. Aquest nom al·ludeix a una zona situada entre els actuals carrers de Bonavista, el Nou de Dalt i el de l'Era, i és resultat del fet que antigament hi havia un molí d'oli al carrer Nou de Dalt que era anomenat així, *lo Pata-rom*, a causa del soroll que feia en funcionar «pata-rom, pata-rom...»; el nom va passar d'anomenar el molí a anomenar tota aquella zona.

En el camp dels antropònims, també han aparegut noms de casa ben curiosos i dignes d'esment, com el també onomatopeic *ca Trap*, motivat del fet que en aquella casa hi havia una filadora que, en funcionar, feia aquest soroll: «trap-trap, trap-trap».

O noms de casa que reflecteixen l'origen *camperol* dels que el rebien —el mot *camperol* s'utilitzava a la Ribera d'Ebre per anomenar les persones originàries del Camp de Tarragona, en especial del Baix Camp, zona amb la qual es tenia molta relació i no es compartia el dialecte nord-occidental. Així, en posar nom a alguna casa en què vivia algun originari del Camp de Tarragona, s'hi marcava expressament el fenomen de la neutralització vocàlica dels dialectes orientals, de *o* àtona en /u/ i de *e* i *a* àtones en /@/: *ca la Mara* (ca la Mare) i *cal Cagoncristu*.

D'altra banda, no es pot deixar de fer referència al prenom *Espanyol*, que dona nom a la vila, antigament anomenada *la Torre d'Alboçalaz* i que canvià el nom a causa de la donació que el rei Alfons I en feu al cavaller Espanyol de Prades l'any 1175 i passà a ser coneguda com la Torre de l'Espanyol. Aquest prenom s'ha recollit en documents més tardans com a cognom, si més no,

111 Existeix un nom semblant en una altra vila de la Ribera d'Ebre, Tivissa.

des de 1286 —*Bertomeu Espanyol*— i fins al segle xv: *Bertolomeu Espaynol* (1329), *Pere Espaynoll* (1329), *Bertomeu Spanyol* (1349), *Joan Espanyol* (1349), *Espaynolla* (1329), *Arnau Spanyol* (1416).

I ja per acabar, i fent una mirada als cognoms recollits, cal al·ludir a *Ferrer* i *Sentís*, amb presència ininterrompuda a la vila des de l'any 1286 fins a l'actualitat i, per tant, abundantíssims, tant que, en algun moment de la història de la Torre, necessitaven ser especificats amb altres apel·latius, com àlies o renoms. En el cas de Ferrer: *Albert Ferrer (pobill)*, *Antoni Ferrer (àlies Roig)*, *Antoni Ferrer (teixidor)* (Iglésies 1979-1981). I en el cas de Sentís, el fenomen es multiplica: *Jaume Sentis (pobill)*, *Jaume Sentis (tauler)*, *Joan Sentis (pobill)*, *Joan Sentís de la Torreta*, *Eularia Sentisa (viuda del perayre)*, *Vilosca Sentisa (viuda)* —tots recollits, també, al Fogatge d'Iglésies de 1553—, *Pere Sentís àlies Xollat* (Capbreu 1558 16v), *Pere Sentis, hereu del Xollat* (Capbreu 1607 76r), *la viuda Maria Sentisa de Pere Sentis de la Plassa* (Capbreu 1607 78v), *Pere Sentis de la Scaleta* (Capbreu 1661 198r) i *Joan Sentis de la Plasseta* (Cap 1689 23).

I ja només em resta agrair la invitació del Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears a participar en aquest I Cicle de Conferències d'Onomàstica: Antroponímia i toponímia. Ha estat un honor.

I, amb motiu de l'altaveu que això suposa, no m'estaré de fer una crida a aquells que esteu connectats avui, aquí, i als aficionats i amants de l'onomàstica allà on es trobin, i insistir a posar fil a l'agulla en la confecció de tants inventaris onomàstics com siguin possibles a les terres dels Països Catalans. No podem deixar que tot aquest patrimoni cultural es perdi en la nit dels temps. Moltes gràcies.

Referències

- BATLLE, Mar; Òscar BAGUR; Pere NAVARRO (2021): *Manual per a l'elaboració de reculls onomàstics*. Col·lecció L'Estralla núm. 10. Societat d'Onomàstica. [El Manual va sortir publicat poc després d'aquesta conferència.]
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (1980): «Topònims de la vila de Benissanet i del seu terme municipal (amb una notícia de la pròpia comarca)». Dins *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, I. Tarragona: Diputació de Tarragona, p. 85-160.
- CABRÉ, Dolors (1985): *Riba-roja d'Ebre i el seu terme municipal: geografia - història - economia - onomàstica*. Tarragona: Llibreria Adserà, p. 26-34, 103-119, 122-131, 212-225.
- CASTELLVELL, Ventura; Felip FUCHO i Ramon VINAIXA (1994). *Un cens del segle xv. Els habitants de la Batllia de Miravet i les comandes d'Ascó, Horta i Vilalba segons el maridatge de 1492*. Tarragona: Impremta Virgili, 1994
- GRAU, Josep M.; GÜELL, Manel (2001): «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona». *Lligall*, 18: 65-118.
- IGLÉSIES FORT, Josep (1992): *El Fogatge de 1497: estudi i transcripció*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- (1979-1981): *Fogatge de 1553: estudi i transcripció*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- JASSANS, Miquel S. (1988): *Toponímia de Rasquera*. Rasquera: Centre Cultural de Rasquera.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i els de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial, 8 volums.
- ORTEGA, Pascual (1996): «Rentas del castellán de Amposta (orden del Hospital) en las encomiendas de Ascó, Caspe y Miravet a principios del siglo xv». *Miscel·lània de Textos Medievals*, 8. Barcelona: CSIC: 283-392.
- (1997). *Monedajes de las encomiendas hospitalarias de Ascó, Horta y Miravet (siglo xiv)*. Saragossa: Anubar Ediciones
- SERRANO DAURA, Josep (1988). *La Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre). Història, règim senyorial i aspectes del seu antic dret local, en particular les Costums de 1517*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- (1996): *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova: batllia de Miravet; comandes d'Horta, d'Ascó i de Vilalba; i baronies de Flix i Entença*. Tesi doctoral.
- VEÀ VILA, Sílvia (2017): *Onomàstica de Vinebre*. Treballs de l'Oficina d'Onomàstica núm. xxvii. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- (2020): *Onomàstica de la Torre de l'Espanyol*. Treballs de l'Oficina d'Onomàstica núm. xxx.
Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

XXX Jornada d'Antroponímia i Toponímia: Passat, present i futur

Campus de la UIB, Palma, 19 d'octubre de 2022

Coordinador de la jornada
Josep Ramon Santiago Peset

L'aportació de les Jornades d'Antroponímia i Toponímia de la Universitat de les Illes Balears a l'onomàstica catalana

Josep Ramon Santiago Peset

Tècnic del Gabinet d'Onomàstica

Universitat de les Illes Balears

L'objectiu d'aquesta jornada, com sabeu, és, per una banda, valorar què han significat aquests trenta anys de celebrar les Jornades d'Antroponímia i Toponímia a la Universitat de les Illes Balears i quina aportació s'ha fet a la disciplina onomàstica i, per una altra banda, donar, com sempre, un espai als especialistes perquè comuniquin quines investigacions estan duent a terme.

En primer lloc, trob que ens cal fer una mica d'història i recordar quin és l'origen i la motivació d'aquestes trobades onomàstiques. D'això, en parla Joan Miralles al pròleg del primer volum de la *Sèrie Jornades* del Servei Lingüístic, a la qual ens referirem una mica més avall. Allà mateix hi llegim:

«Els dies 2, 3 i 4 d'abril de 1982 tingué lloc a la sala capitular del monestir de la Real de Palma el VIIè Col·loqui d'Onomàstica, organitzat pels Departaments de Llengua i Literatura de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Palma i la Societat d'Onomàstica (SO). Presidiren algunes de les sessions Antoni Arribas, degà de la Facultat de Lletres; Francesc de B. Moll, membre d'honor de la SO; Albert Manent, president de la mateixa entitat; Joan Miralles, vicepresident de la SO i cap del Departament de Llengua Catalana de la Universitat; i actuà de moderador Enric Moreu-Rey, com a secretari general. El comitè organitzador era format pels professors Joan Miralles, Gabriel Bibiloni i Pere Rosselló, i pels alumnes Gabriel Camps, Miquel Vives, Catalina Valriu, Joan Font, Joan Buades, Catalina Calafat, Maria Francisca Sureda, Assumpta Gorrias, Miquel Àngel Llauger, Francisca Nicolau, Pep Noguerol, Maria Antònia Picó i Maria Obrador. D'altres organitzadors especialistes en onomàstica foren Cosme Aguiló i Antoni Llull, també membres de la Junta Directiva de la SO».

Continua Miralles explicant que «va ser l'impuls propiciat per aquest col·loqui el que mogué alguns estudiosos o interessats per l'onomàstica a reunir-se en sessions de treball de manera més o menys periòdica a partir de l'any 1985».

Finalment, Miralles conclou que «A partir de la trobada de 1993 a Artà, si fa no fa cada any, hi ha hagut la corresponent diada d'onomàstica, amb una assistència mitjana d'una cinquantena de

persones, organitzada pels departaments de Filologia Catalana i Lingüística General i pel departament de Geografia [aleshores anomenat de Ciències de la Terra]. A partir de la creació, el 1995, del Gabinet d'Onomàstica, ha estat bàsicament aquest organisme el que ha pogut prestar la seva infraestructura per a fer possible les trobades».

Pensem que aquestes paraules posen de manifest clarament el primer gran mèrit de les Jornades d'Onomàstica de la UIB: el fet d'aplegar en un mateix límit espai temporal els investigadors interessats en l'onomàstica perquè puguin mostrar la seva recerca i, evidentment, que es creï un espai de debat, tan necessari per a qualsevol disciplina científica.

L'altra gran aportació que ens sembla que han suposat per a l'Onomàstica aquests trenta anys de jornades són les mateixes comunicacions dels investigadors, que han quedat recollides en els volums de la *Sèrie Jornades*, editats pel Servei Lingüístic de la Universitat de les Illes Balears.

En aquests volums s'hi troben tot de treballs valuosíssims sobre l'onomàstica de les Illes Balears, principalment, i enfocats sobretot des de tres perspectives: la filològica, la històrica i la geogràfica. Aquest llegat que deixen els i les participants d'aquestes trobades, el teniu recollit i penjat al web del Gabinet d'Onomàstica <<https://slg.uib.cat/go/publicacions>>.

També cal destacar que, entre les publicacions de la col·lecció *Jornades* es troben els reculls de comunicacions presentades als Seminaris de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística, que es celebraren en quatre ocasions, de l'any 2006 a l'any 2008.

Comptat i debatut, podem concloure que aquestes trobades i els treballs que s'hi han presentat han estat, indubtablement, el germen d'obres cabdals per a l'onomàstica catalana com el *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears* <<https://notib.recerca.iec.cat/>>, el *Nomenclàtor de Toponímia de Menorca* o el recent *Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears* <<https://ideib.caib.es/ngib/>>.

Felicitem-nos, doncs, per aquests trenta anys de jornades i, sobretot, anem a escoltar els onomasiòlegs que avui mostraran la feina que farà avançar, encara més, la disciplina onomàstica.

Toponímia, paisatge i patrimoni cultural immaterial¹

Andreu Ramis Puig-gros

La recerca i documentació dels noms de lloc s'ha fet des de distintes disciplines, especialment des de la Filologia i la Lingüística (topononmàstica) i des de la Geografia. També s'ha fet recerca de la toponímia històrica (de fet, la toponímia s'havia considerat com a ciència auxiliar de la Història). En un reconeixement agraït, no puc deixar d'esmentar en aquests camps alguns venerables noms com els de Joan Coromines, Enric Moreu Rey, Vicenç Rosselló Verger o el gran compilador de la toponímia a Menorca i Mallorca, l'enyorat Josep Mascaró Passarius. Això sense oblidar la tasca de la Societat d'Onomàstica o del Gabinet d'Onomàstica de la UIB.

Amb l'entrada al segle XXI, hi ha hagut, però, una obertura del ventall d'aproximacions a la toponímia i s'han obert noves perspectives, especialment des de l'antropologia i a partir de l'encuny d'un concepte nou: el de patrimoni cultural immaterial (PCI). Aquí, precisament, voldria presentar una aproximació a la toponímia des de l'antropologia, especialment a través de la vinculació i la integració dels noms de lloc en la percepció del territori i, per tant, a través de la vinculació amb el paisatge. A partir d'aquest plantejament inicial o d'aquest context interpretatiu vull presentar la toponímia com una de les manifestacions –potser una de les principals– del PCI que, de ple dret, poden i han de ser objecte de les mesures de salvaguarda que estableix la legislació vigent.²

D'antuvi vull fer dues observacions de caràcter conceptual i metodològic: en primer lloc, des del meu punt de vista, en el món de la recerca és important superar el colleccionisme folklòric que sorgí a final del segle XIX i que tengué un llarg recorregut durant bona part del segle XX. A hores d'ara no és suficient elaborar llistes de topònims i localitzar-los sobre un mapa. No vull dir, amb això, que aquesta tasca no sigui lloable, i durant molts anys ha estat l'única possible, sinó que les

1 Aquest text correspon, en línies generals, a la conferència dictada a la I Jornada de Toponímia de Menorca: Menorca nom a nom, celebrada al Centre Cultural des Mercadal el 25 de setembre de 2020. Així mateix, aquest treball està vinculat al projecte d'investigació d'R+D+I, impulsat des del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la UIB, *El paisaje que habla. Marco teórico y referencias culturales interdisciplinarias. México, Portugal y España como escenarios* (PID2020-120553GB-I00/AEI/ 10.13039/501100011033).

2 Des d'una perspectiva geogràfica, vegeu ARROYO ILERA, Fernando (2019) La toponimia como Patrimonio Cultural Inmaterial a *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, [s.l.], n. CLIII, p. 33-60, abr. 2019. Accessible a: <https://www.boletinsrg.com/index.php/boletinrg/article/view/56> [27/08/2020].

opcions que a hores d'ara tenim s'han ampliat notablement.³ Per altra part, i en segon lloc, hem de posar de manifest que no necessàriament és el mateix la normalització o estandardització dels noms geogràfics –promoguda des de les més altes instàncies internacionals– i la salvaguarda dels noms de lloc com a manifestació del PCI. Ambdues opcions poden ser complementàries, però no haurien de ser excloents.⁴

Els topònims com a definidors de l'espai

La meua aportació, per tant, pretén enfocar la recerca toponímica com a aproximació analítica a una part substancial de la percepció del territori per part d'una comunitat, un grup o un individu. L'anàlisi d'aquesta percepció compartida, el seu caràcter viu, dinàmic, canviant, i la seva evolució és, per a mi, la base per poder atorgar als noms de lloc la categoria de patrimoni cultural immaterial. Aquesta perspectiva passa, en primer lloc, per repensar el concepte de topònim i el seu abast i, a partir de l'observació i la posterior anàlisi del que significa anomenar el territori, el que suposa atorgar un nom de lloc o designar un indret. Una vegada un punt a l'espai obté la categoria de lloc anomenat, ja es veurà quina és la mecànica que regeix aquesta assignació nominal.⁵

Com he avançat, la mecànica de creació de topònims ha estat estudiada especialment des de la Lingüística i també des de la Geografia i la Història, tot i que en cada un dels casos hi ha hagut un predomini de l'estudi dels topònims des del punt de vista semàntic o formal, com a objectes o mots aïllats (orònims, hidrònims, fitònims, antropotopònims, etc.); elements singulars o repetitius, que aporten valuosa informació sobre els 'objectes' més que no informació sobre els 'subjectes' que han generat aquests elements o mots, i la dinàmica usada per a la creació dels descriptors.⁶ A tall d'exemple, si ens centram en l'entorn rural i en el món de la pagesia de les nostres illes, haurem de deixar de banda aquell tòpic romàntic que els pagesos no coneixien l'existència

3 La Directiva INSPIRE (*Infrastructure for Spatial Information in Europe*) estableix les regles generals per a la configuració d'una infraestructura d'informació espacial a la Comunitat Europea basada en les infraestructures dels Estats membres. Aprovada pel Parlament Europeu i el Consell el 14 de març de 2007 (Directiva 2007/2/CE). La transposició d'aquesta directiva a l'ordenament jurídic espanyol es desenvolupa a través de la Llei 14/2010, del 5 de juliol, sobre les infraestructures i els serveis d'informació geogràfica a Espanya (LISIGE).

4 Vegeu el *Manual for the national standardization of geographical names*. United Nations Group of Experts on Geographical Names. United Nations. New York, 2006.

5 Segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, un nom és el «mot amb què és coneguda o designada una persona o cosa, o una espècie de persones o de coses». No fa cap referència al nom de lloc.

6 Aquesta voluntat classificatòria que explica les dinàmiques generadores de noms de lloc té una llarga tradició. Vegeu STEWART, G. R. (1986) «A classification of place names» a *Names and their varieties: a collection of essays in onomastics*, Lanham: University Press of America, 23-35.

del paisatge⁷ per l'evidència que els pagesos eren qui percebia amb més detall el territori fins a arribar a definir-lo a escala 1:1. Aquesta percepció de l'entorn donava lloc a descriure'l i qualificar-lo a partir de, o també a través de, l'estratègia de *donar nom* (a algú, a alguna cosa): transmetre el seu nom o ser causa que algú, alguna cosa o algun lloc tingui tal o tal nom. És cert que es donava nom amb caràcter utilitari, funcional i pragmàtic (no necessàriament poètic) i, generalment, en el decurs de l'exercici de l'activitat quotidiana: llaurant un sementer, passant el bestiar d'una tanca a l'altra, anat a aplegar figues, aixecant una paret o un esboldrec, menant la guarda a abeurar, anant a garbejar o a aplegar ametlles al ritme que imposa el carro, arrabassant estepes per fer foc al forn, parant senderes, repassant fites amb el veïnat, observant l'ombra del sol sobre un turó, tornant de nit de festejar... Cada una d'aquestes accions era una oportunitat per donar o posar nom a un indret, generar un topònim que es compartia i, si assolia fortuna, es transmetia i, així, cada topònim esdevenia també un testimoni d'una manera de viure. Una altra font per anomenar els fragments del territori és la memòria; venim d'un passat molt llarg en el qual generacions i generacions, fins i tot pobles amb llengües i cultures distintes, han transitat pels mateixos indrets. La memòria d'aquesta ocupació ha deixat la petjada també en els noms de lloc i ha permès, igualment, crear paisatges històrics. A les nostres illes són evidents aquestes capes o substrats toponímics que no fan més que reforçar els testimonis arqueològics, arquitectònics o d'ordenament territorial. Aquesta generació de noms en el passat és també la causa de l'opacitat dels topònims, una de les característiques que adesiara trobam en el món de la toponímia com a conseqüència de la fossilització dels mots. Llavors els mateixos usuaris del topònim cerquen explicacions —a vegades fantosiques— sobre el suposat origen del nom fins al punt de generar llegendes etiològiques (v.g. velar de vetlar; jurà o juana per jussà; la potada del rei En Jaume, etc.). Hi ha també noms patriòtics (identitaris en diríem ara) que designen indrets patriòtics; llocs que són un referent de la identitat dels membres d'una comunitat més o menys nombrosa. Són espais sense els quals hom perdria els referents de l'espai propi. Potser en seria un exemple el Toro per a bona part de la gent de Menorca o el puig de Randa per als habitants del Pla de Mallorca o Lluc per a bona part dels mallorquins.

Altres trets característics de la toponímia són, per una part, la seva distribució espacial i, per l'altra, la seva dinàmica. Hi ha una correlació entre intensitat d'ocupació i densitat toponímica. És evident que a través de la toponímia hom pot observar la relació entre activitat humana i territori. La toponímia evoluciona així com evoluciona la relació dels habitants amb el lloc, fins al punt de desaparèixer quan la relació amb l'entorn és nul·la, canvia el mode de vida i es perd la memòria històrica. En aquesta qüestió és important la incidència dels canvis als quals està sotmesa qualsevol manifestació del PCI. Tanmateix, no podem oblidar que la realitat canviant és una constant

7 S'han classificat distintes percepcions del paisatge segons la procedència dels autors: percepcions científiques i pretensament objectives; percepcions creatives de literats i fotògrafs; percepcions institucionals i percepcions populars. Vegeu VERDÚ BÜTTIKOFER, 2009: 19-20. En aquest sentit, una reflexió interessant és la que aporta Climent PICORNELL (2013) «De l'origen del paisatge (...i la pintura de les Balears)» a jcmllonja, 25 de febrer de 2013. Accessible a: <http://jcmllonja.balearweb.net/page/6> [02/09/2020].

històrica; una altra qüestió és que, actualment, aquest canvi ve definit per dues característiques noves: la velocitat i la universalitat. Aquests factors nous requereixen una gestió específica a l'hora d'aplicar mesures de salvaguarda, i d'aquí el caràcter urgent dels plans d'inventari i documentació.

El paisatge i la toponímia

Seguint en aquesta aproximació més social, més antropològica, el fet d'anomenar el territori es planteja com una qüestió afegida, complementària, a la percepció d'una realitat espacial i territorial més àmplia. Un fet que ens permet observar una qüestió evident: els topònims fan part del paisatge. Aquesta asseveració és possible a partir de la constatació que el paisatge és una construcció social. Potser sigui pertinent recuperar la definició que de paisatge feu el Conveni europeu de Florència de 20 d'octubre de 2000, signat pel Consell d'Europa, que a l'article 1 determina que *'paisatge' designa una part del territori tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells*. És, com podem veure, una definició curta, aparentment simple, però carregada de connotacions o matisos que li atorguen un caràcter canònic d'abast universal.

Una definició de paisatge que lliga directament, indissolublement, el territori (el suport inert o viu) amb la cultura, amb la pauta de la concepció i la construcció de convencions subjectives però, alhora, elementals per a la convivència, la civilitat, el progrés i la sostenibilitat. Per a mi, però, la clau de la definició de paisatge que ens proposa el Conveni de Florència és la percepció de la realitat per part de la població: com veiem, com apreciam, com valoram, personalment, però sobretot col·lectivament, el nostre entorn. Aquesta interrelació entre home i territori és la que dona legitimitat al paisatge. És a partir d'aquesta interrelació, que s'allarga a través del temps i adquireix dimensions històriques, quan s'atorguen atributs, qualificacions i valors a l'espai, l'entorn o el territori –que té autonomia per si mateix– i esdevé paisatge: un indret de diàleg, un espai de comunicació, una realitat que qüestionam i ens dona resposta. El territori es coneix, però el paisatge es (re)coneix. Des de la metàfora, podem entendre que el paisatge actua com a mirall on ens veiem reflectits personalment, col·lectivament, socialment, culturalment, històricament, identitàriament. El paisatge és, en definitiva, un perllongament, una extensió de nosaltres mateixos.

El paisatge ens dona tranquil·litat o ens inquieta, ens provoca atracció o rebuig, ens pot deixar, fins i tot, indiferents, però sempre ens parla de nosaltres mateixos. Ens explica com som nosaltres i per això ens l'apropriam, ens hi identifiquem i hi establim una relació més o menys estreta, íntima. Ens hi reconeixem i en funció d'aquest reconeixement podem qualificar el paisatge com a patrimoni d'una determinada comunitat.

En aquest àmbit de percepció del paisatge com a convenció, com a construcció social, és on hem de contemplar, entendre i encabir els topònims. Una percepció dels noms de lloc com a part d'un tot complex i canviant i no només com una manifestació aïllada susceptible de col·lecció. La

toponímia és una eina de memòria, però també un mecanisme d'apropiació del territori a través de la descripció. Socialment parlant, un espai o un indret és en funció de ser percebut de forma compartida per més d'un individu, i especialment quan és compartit per una col·lectivitat. La forma més simple i alhora més estesa de ser compartit és mitjançant un nom.

Els descriptors comuns suposen una apropiació del territori a través de distintes percepcions que es fan efectives amb noms. En aquest punt sorgeix i fructifica l'enginy de la denominació a partir del coneixement més o menys exhaustiu de l'espai i de les seves característiques geològiques, orogràfiques, hidrològiques, biogeogràfiques o producte de l'acció antròpica. A vegades mitjançant la descripció directa i en ocasions a través de la metafòrica.

Tot plegat, el que fins ara he pretès mostrar és com la toponímia fa part del paisatge i, des del meu punt de vista, és una eina més per construir-lo. El paisatge (amb els noms de lloc inclosos) pot ser llegit, inventariat, catalogat com a categoria patrimonial.

Una realitat viva en mans dels portadors

Una de les característiques i atractius del PCI, a diferència d'altres castes de patrimoni, és el seu caràcter viu i canviant, subjecte a la constant adaptació i reformulació en funció del seu entorn i la seva història. El caràcter dinàmic del PCI és essencial pel fet que en la concepció del PCI hem passat dels 'béns cosa' als 'béns activitat' o, tal com es manifesta al preàmbul de la Llei 18/2019, de 8 d'abril, de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears, de l'objecte al 'subjecte'. La immaterialitat és determinant i allò que importa no són els elements que suporten sinó allò que és suportat (allò intangible, l'ànima, l'esperit). Quan hom parla de patrimoni cultural immaterial, no parla de les parets de pedra seca sinó de la tècnica, dels coneixements, de l'ofici que al llarg dels segles han fet que aquest element esdevingui essencial a l'hora de configurar el nostre paisatge; quan ens referim a la dieta mediterrània com a objecte de declaració com a PCI, no parlem (només) de l'oli, ni dels derivats dels cereals, ni de les verdures i les fruites de quilòmetre zero, sinó d'una forma equilibrada, respectuosa, propera i arrelada d'entendre l'alimentació. El mateix succeeix (potser de manera més evident) amb totes les manifestacions de tradició oral i les particularitats lingüístiques, inclosa, evidentment, la toponímia. Des d'aquest punt de vista, els noms de lloc, els topònims, no existeixen si no és en funció de qui els usa i de qui els fa servir.

És una visió novella del concepte de patrimoni dins la tradició acadèmica. Una realitat que es fonamenta en el dinamisme enfront a l'immobilisme; una realitat en la qual el protagonisme, com ja hem dit, no és dels objectes sinó de les persones (els subjectes que els mantenen vius). Una perspectiva que atorga la màxima responsabilitat als anomenats *portadors* i una visió que obliga a parlar de salvaguarda en comptes de conservació.

Aquesta perspectiva (relativament) innovadora, aconsella una aproximació a les característiques

del PCI: primerament, es tracta d'un patrimoni viu (dinàmic, funcional, subjecte a l'adaptació i a la transformació, a l'embat de les influències externes, a les lleis de la dinàmica històrica). En segon lloc, és percebut i reconegut com a propi, valuós, singular, cohesionador, que fa part de la identitat dels portadors, que alhora en són els usuaris, els mantenidors i els transmissors. Finalment, arran d'aquesta mateixa valoració que en fan els dits portadors, esdevé un bé objecte de transmissió. La clau de pervivència de les manifestacions del PCI rau precisament en aquesta transmissió intergeneracional.

Resulta evident que el PCI, com a realitat viva, funcional i operativa, és en mans dels que la terminologia tècnica qualifica com a *portadors*. Això vol dir les comunitats, els grups o els individus que han fet seva una manifestació (un ofici, un costum, una tradició, una forma de relació, un calendari, una forma d'expressió o una forma de nominació), la consideren pròpia i la transmeten de pares a fills. Aquesta realitat implica una nova manera d'entendre el patrimoni i la seva gestió. Ens enfrontam a una forma oberta, plural, democràtica, de considerar allò que té un valor patrimonial i també la necessitat i la voluntat de mantenir-lo. És evident que en una societat occidental i complexa com és la nostra en ocasions és difícil delimitar el paper i la responsabilitat que tenen els portadors. Tanmateix el seu protagonisme (que li atribueix el mateix marc legal) no deixa d'ocasionar situacions de conflicte i controvèrsia que requereixen un especial tacte per part dels tècnics i les administracions, com a responsables d'una certa «tutela» dels portadors.

Aquestes situacions de tensió es produeixen adesiara en l'àmbit de la toponímia. Us posaré l'exemple del nom del meu poble: Llorito / Lloret de Vistalegre. Històricament i lingüísticament està perfectament documentat, des de la darrera meitat del segle XVI, el topònim *Llorito*, que té l'origen en la devoció a la Mare de Déu de Loreto i s'estén per bona part de la Mediterrània occidental a partir d'una forma dialectal del sículo-napolità. *Lloret de Vistalegre* és un topònim d'encuny recent (1925), imposat en castellà com a nou topònim per a un nou municipi i en un afany de superar una certament falsa manca d'autoestima col·lectiva respecte al topònim major. Ja tenim servida la polèmica: quina opinió preval? La dels tècnics (filòlegs, historiadors) o la del poble que adopta una nova forma amb la qual se sent més còmode i satisfet?

És cert ningú no ho dubta— que les administracions amb els seus serveis tècnics i el suport de les autoritats acadèmiques que exerceixen com a experts hi tenen molt a dir. Però estam en una situació en la qual la responsabilitat és compartida i, si més no, serà aconsellable negociar, cedir i pactar. Els experts poden assessorar, documentar, donar suport, acompanyar, tutelar, però difícilment podran evitar que una comunitat, un grup o un individu —com a portadors d'una determinada manifestació patrimonial— permetin que aquesta desaparegui si deixa de ser operativa i funcional. Aquesta nova concepció a l'entorn de la gestió del PCI ens obre la porta a un nou concepte encunyat precisament per afrontar aquest caràcter viu, dinàmic i en constant transformació que atorguen i protagonitzen els portadors d'una manifestació determinada. Ens referim al concepte de salvaguarda, entesa com l'acció de garantir als portadors del patrimoni cultural immaterial les condicions mínimes per exercir la seva quotidianitat vital i les condicions de llibertat que perme-

ten la seva continuïtat.

La toponímia i la legislació sobre el patrimoni cultural immaterial

En primer lloc, i deixant de banda precedents, per parlar de la protecció del patrimoni toponímic acudim a la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial, aprovada per la Conferència General de l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO) en la seva 32a reunió, celebrada a París del 29 de setembre al 17 d'octubre de 2003, que encunyà i atorgà caràcter canònic al concepte de PCI. Segons la dita convenció, s'entén per *patrimoni cultural immaterial* els usos, les representacions, les expressions, els coneixements i les tècniques –juntament amb els instruments, els objectes, els artefactes i els espais culturals que els són inherents– que les comunitats, els grups i en alguns casos els individus reconeixin com a part integrant del seu patrimoni cultural.

Aquest patrimoni cultural immaterial, que es transmet d'una generació a l'altra, és recreat constantment per les comunitats i els grups en funció del seu entorn, la seva interacció amb la naturalesa i la seva història, la qual cosa els infon un sentiment d'identitat i continuïtat i contribueix, per tant, a promoure el respecte de la diversitat cultural i la creativitat humana.

Sense oblidar que la Convenció de la UNESCO, ratificada per Espanya l'any 2006, obliga els Estats que s'hi adhireixen amb rang de normativa internacional, si analitzam les transposicions de la convenció de 2003 a la legislació específica, ens trobam amb diverses normes de caràcter general que s'han de prendre en consideració en tractar del PCI en general i de la toponímia en particular.

En primer lloc, i a l'àmbit internacional, hem de tenir molt presents les distintes resolucions de les conferències de les Nacions Unides que reconeixen el valor patrimonial dels noms geogràfics i la necessitat de recopilar-los, atès el risc de desaparició a causa de la rapidesa dels canvis socioeconòmics que incideixen en la societat i el paisatge. Així, a la Resolució VIII/9, sobre els noms geogràfics com a patrimoni cultural, els delegats reconeixien la importància dels noms geogràfics com a part del patrimoni històric i cultural d'una nació i alertaven que la recopilació de noms geogràfics en molts països del món resulta cada vegada més difícil com a conseqüència de la rapidesa dels canvis socioeconòmics que incideixen en la societat i el paisatge. Recordaven, així mateix, la recomanació formulada en la Resolució II/27, a la II Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització de Noms Geogràfics, així com les recomanacions formulades per la VII Conferència en la Resolució VII/5, sobre l'adopció de mesures en els plans nacionals per vetllar perquè els noms encara no registrats fossin recopilats mitjançant un treball de camp per tal de documentar els usos locals dels noms, que insta els països que encara no ho hagin fet que emprenguin la recopilació sistemàtica de noms geogràfics i la promoció d'un major coneixement del públic en general de la importància dels

noms geogràfics heretats per al patrimoni i la identitat local, regional i nacional.⁸

Igualment, de manera molt especial, la Resolució IX/4 de la IX Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització dels Noms Geogràfics, celebrada a Nova York l'agost de 2007, estima que els topònims formen part del patrimoni cultural immaterial i encoratja els organismes oficials encarregats de la toponímia, entre altres coses, a elaborar un programa de salvaguarda i promoció d'aquest patrimoni.⁹ En detall, a la Resolució IX/4, sobre els noms geogràfics com a patrimoni cultural immaterial, la Conferència, tot fent particular referència a les seves resolucions II/27, II/36, V/22, VII/5, VIII/1 i VIII/9, i tenint en compte la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial, aprovada el 17 d'octubre de 2003, estima que els topònims formen part del patrimoni cultural immaterial i constata que hi ha diverses amenaces que graviten sobre l'ús d'alguns topònims, tot i que aquests proporcionen un sentiment d'identitat i continuïtat. Així, entre altres qüestions, encoratja els organismes oficials encarregats de la toponímia a: a) Inventariar els topònims d'acord amb els criteris d'aplicació de la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial; b) Proposar el seu reconeixement en el comitè creat per la Convenció; i c) Elaborar un programa de salvaguarda i promoció d'aquest patrimoni.¹⁰

Pel que fa a la legislació estatal, en primer lloc, i sense oblidar el marc que atorguen la mateixa Constitució¹¹ de 1978 i la Llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol,¹² hem de tenir present la Llei 10/2015, de 26 de maig, per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial (BOE de 27 de maig). Aquesta llei estableix clarament a l'article 2, tot referint-se al concepte de patrimoni cultural immaterial, que tenen la consideració de béns del patrimoni cultural immaterial els usos, les representacions, les expressions, els coneixements i les tècniques que les comunitats, els grups i, en alguns casos, els individus reconguin com a part integrant del seu patrimoni cultural, i en particular les tradicions i expressions orals, incloses les modalitats i particularitats lingüístiques com a vehicle del patrimoni cultural immaterial, així com la toponímia tradicional

8 Vegeu la VIII Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització dels Noms Geogràfics. Berlín, 27 d'agost-5 de setembre de 2002. I / CONF.94 / març. Publicació de les Nacions Unides.

9 Fa referència a la IX Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització dels Noms Geogràfics. Nova York, 21-30 d'agost de 2007. Concretament al Working Group on the Promotion of Recording and Use of Indigenous, Minority and Regional Language Group Geographical Names. Accessible a: <https://digitallibrary.un.org/record/609843?ln=es> [26/08/2020].

10 Vegeu la IX Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització dels Noms Geogràfics. Nova York, 21-30 d'agost de 2007. I / CONF.98 / 136. Publicació de les Nacions Unides. Accessible a: [1129285 UN Conference on the Standardization of Geographical Names \(9th : 2007 : New York\)](https://digitallibrary.un.org/record/609843?ln=es) [26/08/2020].

11 En el mateix preàmbul, encomana «protegir tots els espanyols i pobles d'Espanya en l'exercici dels drets humans, les seves cultures i tradicions, llengües i institucions». Igualment, l'article 3.3, des d'una perspectiva no exclusivament lingüística sinó cultural més àmplia, declara la pluralitat lingüística espanyola com una riquesa que ha de ser protegida com un patrimoni cultural: «la riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural, que ha de ser objecte d'especial respecte i protecció».

12 El títol VI, que respon a l'enunciat de patrimoni etnogràfic, estableix a l'article 46 que formen part del patrimoni històric espanyol «els béns mobles i immobles i els coneixements i les activitats que són o han estat expressió rellevant de la cultura tradicional del poble espanyol en els aspectes materials, socials o espirituals». Al seu torn, l'article 47 especifica que «es considera que tenen valor etnogràfic i han de tenir protecció administrativa els coneixements o les activitats que procedeixin de models o tècniques tradicionals utilitzats per una determinada comunitat».

com a instrument per a la concreció de la denominació geogràfica dels territoris.

Així mateix, pel que fa a la salvaguarda, la mateixa norma a l'article 3, dedicat als principis generals de les actuacions de salvaguarda, deixa negre sobre blanc: 3.c) el protagonisme de les comunitats portadores del patrimoni cultural immaterial, com a titulars, mantenidores i legítimes usuàries d'aquest, així com el reconeixement i respecte mutu, 3.d) el principi de participació, amb l'objecte de respectar, mantenir i impulsar el protagonisme dels grups, les comunitats portadores, les organitzacions i les associacions ciutadanes en la recreació, transmissió i difusió del patrimoni cultural immaterial, i 3.h) la sostenibilitat de les manifestacions culturals immaterials, de manera que s'evitin les alteracions quantitatives i qualitatives dels seus elements culturals alienes a les comunitats portadores i gestores d'aquestes manifestacions. Les activitats turístiques mai no han de vulnerar les característiques essencials ni el desenvolupament propi de les manifestacions, per tal que se'n pugui compatibilitzar l'apropiació i el gaudi públic amb el respecte als béns i als seus protagonistes.

Una altra qüestió que, per a mi, resulta rellevant en relació amb la importància del context en el qual s'ha d'entendre qualsevol manifestació del PCI i específicament de la toponímia, és el que la Llei explicita a l'article 4 sobre la protecció dels béns materials associats. Així, les administracions públiques han de vetllar pel respecte i la conservació dels llocs, espais, itineraris i dels suports materials en què descansin els béns immaterials que són objecte de salvaguarda. I, especialment, l'article 6 n'explicita la transmissió, difusió i promoció: (1) Les administracions públiques competents han de garantir la difusió, transmissió i promoció adequades dels béns immaterials objecte de salvaguarda, i (2) han de promoure la transmissió a les noves generacions dels coneixements en previsible perill d'extinció, així com coordinar iniciatives públiques i privades i donar-hi suport, a més, és clar, d'aplicar mesures de caràcter educatiu (article 7) i mesures d'informació i sensibilització (article 8).

Finalment, en aquesta revisió dels recursos de protecció i salvaguarda de la toponímia, des de la consideració de PCI –i ja en un àmbit més proper–, hem de tenir presents les referències que hi fa la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, la derogada Llei de cultura popular i tradicional de 2002 i, especialment, la Llei 18/2019, de 8 d'abril, de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears (BOE núm. 109, de 7 de maig).

Pel que fa a aquesta darrera norma i quant a la relació estreta amb la toponímia, s'ha de dir que, deixant de banda les referències a la mateixa conceptualització del PCI (article 2), l'article 3, que defineix els vuit àmbits del *patrimoni cultural immaterial*, estableix que el patrimoni cultural immaterial es manifesta, en particular i en primer lloc, en les formes de comunicació, tradicions i expressions orals i les seves produccions, incloses la llengua i les seves modalitats i particularitats lingüístiques com a vehicle del patrimoni cultural immaterial, *com també la toponímia tradicional com a instrument per a la denominació geogràfica del territori* [sic].

Atesa la rellevància que s'atorga a la toponímia, entenem que la Llei mateixa dona pautes prou precises de la manera com cal actuar en aquest àmbit i, d'acord amb l'article 7, les administracions públiques hi tenen una responsabilitat directa. Concretament i en primer lloc, han de: a) Promoure el coneixement i l'inventari de les manifestacions, com també dels agents portadors, àmbits, béns i creacions del patrimoni cultural immaterial de les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera. b) Difondre el patrimoni cultural immaterial en tots els àmbits. c) Potenciar la valoració social i cultural de les distintes manifestacions del patrimoni cultural immaterial. d) Fomentar, especialment mitjançant instruments econòmics i pressupostaris, les manifestacions regulades en aquesta llei. e) Donar suport a les iniciatives de dinamització sociocultural i associatives relacionades amb la matèria objecte d'aquesta llei. I f) Fomentar, a través de línies d'actuació i ajuda específiques, l'intercanvi i el coneixement de les diferents manifestacions culturals immaterials pròpies de cada illa o comunes a totes, com també la projecció exterior i la interrelació amb la resta de territoris de parla catalana i de la resta de l'Estat.

En segon lloc (com estipula l'article 9.2), s'atribueix als consells insulars la responsabilitat competencial d'elaborar i gestionar l'inventari del patrimoni cultural immaterial de cada una de les illes, en el qual s'han de recollir les manifestacions a través de les quals s'expressa aquest patrimoni, sens perjudici de la coordinació necessària amb l'Administració de la comunitat autònoma.¹³

Finalment, i tot aprofundint en els distints instruments de protecció i salvaguarda (articles 11 i 19), es defineixen tres categories del patrimoni cultural immaterial, així com les distintes mesures de salvaguarda que resulten d'aplicació. Així, disposam de tres possibles declaracions de reconeixement:

1. Les manifestacions comunes al conjunt de les Illes, representatives d'una identitat compartida que el Govern de les Illes Balears reconegui com a Bé d'Interès Cultural Immaterial Compartit (BICIMCO).
2. Les manifestacions més representatives del patrimoni cultural immaterial de cada una de les illes que els consells insulars respectius declarin Bé d'Interès Cultural Immaterial (BICIM).
3. Els béns o les manifestacions que, tot i no tenir la rellevància que permetria declarar-los Bé d'Interès Cultural Immaterial, tinguin prou significació i valor per constituir un bé que s'ha de protegir singularment, i que els consells insulars respectius declarin com a Bé Catalogat Immaterial (BCI).

En aquest sentit, a la reunió del Consell Assessor del PCI de les Illes Balears del dia 14 de setembre

¹³ De fet, la disposició addicional primera estableix que: «Durant el primer any, comptador des de l'entrada en vigor d'aquesta llei, els consells insulars elaboraran o actualitzaran l'inventari del patrimoni cultural immaterial del seu territori, amb la col·laboració de l'Administració de la comunitat autònoma de les Illes Balears».

de 2020 es va acordar treballar en l'impuls tendent a declarar la toponímia i l'onomàstica com a BICIM i BICIMCO com a reconeixement de la importància, la rellevància identitària, la memòria del territori i de la identitat de cada una de les illes i, finalment, com una manifestació identitària compartida a la totalitat de les Illes Balears.¹⁴ De fet, el 1r de desembre de 2021, el Consell Assessor del Patrimoni Cultural Immaterial de les Illes Balears va promoure i organitzar les II Jornades Tècniques: La toponímia a les illes Balears i Pitiüses, a les quals participaren experts de cada una de les illes.¹⁵

En conclusió i des del meu punt de vista, els conceptes de PCI i de salvaguarda, encunyats a partir de la Convenció de la UNESCO de 2003 a París i tota la normativa i planificació que n'ha derivat de llavors ençà, no fan més que ratificar la importància dels noms de lloc com un element patrimonial i identitàri de primer ordre. I aquesta nova visió no fa altra cosa més que refermar i referendar la tasca de tots els que, abans que nosaltres, començant pels folkloristes del segle XIX, han percebut que en els noms de lloc hi romanien una part essencial de l'ànima del poble de les illes Balears i Pitiüses.

14 En aquest acord es preveu, així mateix, impulsar la declaració de BICIMCO del Dret foral, la literatura de tradició oral, la tècnica de la navegació amb vela llatina i la tècnica i els coneixements relacionats amb la construcció de pedra seca.

15 El programa és accessible a: https://www.caib.es/sites/departamentdecultura/ca/programa_0_0_0_0_0/ [18/09/2022].

Bibliografia

- (2006) *Manual for the national standardization of geographical names*. United Nations Group of Experts on Geographical Names. United Nations New York, 2006.
- (2007) Directiva 2007/2/CE del Parlamento Europeo y del Consejo de 14 de marzo de 2007 por la que se establece una infraestructura de información espacial en la Comunidad Europea (Inspire). *Diario Oficial de la Unión Europea* L 108/1. 25.4.2007.
- (2007) *Novena Conferencia de las Naciones Unidas sobre la Normalización de los Nombres Geográficos*. Nueva York, 21 a 30 de agosto de 2007. Departamento de Asuntos Económicos y Sociales (E/CONF.98/136).
- DOMÍNGUEZ COLLARTE, Ana (2019) La toponimia como patrimonio cultural europeo: una propuesta de intervención pedagógica a *Revista Universitaria Europea*. Nº 30. Enero-junio de 2019. Pàg. 91-120.
- GARCÍA DE CELIS, Alipio J.; MARTÍNEZ FERNÁNDEZ, Luis Carlos; PRIETO SARRO, Ignacio (2018) Patrimonio cultural inmaterial en las Reservas de la Biosfera cantábricas: la recuperación de la toponimia en los Valles de Omaña y Luna (León) a *Estudios Geográficos*. Vol. LXXIX, 284. Enero-junio de 2018. Pàg. 191-208.
- MEMBRADO-TENA, Joan Carles; FANSA, Ghaleb (2020) Toponimia, paisaje y ciencia. El caso de los nombres de municipio de la Plana de Castelló (País Valenciano) a *Cuadernos Geográficos* 59(2). Pàg. 28-52.
- ORDINAS GARAU, Antoni; BINIMELIS SEBASTIÁN, Jaume (2013) La caracterización del paisaje de Menorca a través de la toponimia a *Investigaciones Geográficas*. Alacant: Universitat d'Alacant. Núm. 60. Juliol-desembre de 2013. Pàg. 155-169.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2004) *Toponímia, Geografia i Cartografia*. València: Universitat de València.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2010) Toponímia, geografia y cartografia a SOUSA FERNÁNDEZ, Xulio (editor) *Toponímia e cartografia*. Santiago de Compostella: Consello da Cultura Galega: Instituto da Lingua Galega. Pàg. 21-37.
- SALABERRI ZARATIEGI, Patxi (2014) La onomástica como parte de nuestro patrimonio inmaterial a *El Patrimonio Cultural Inmaterial: ámbito de la tradición oral y de las particularidades lingüísticas*. Navarra: Universidad Pública de Navarra (UPNA) / Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP).
- VERDÚ BÜTTIKOFER, Alex (2009) *Menorca, sentimiento de un "paisaje" perdido. Pensamiento, sentimiento y acción para la sensibilización hacia la sostenibilidad*. Barcelona: Universitat

Politécnica de Catalunya. Màster en Sostenibilitat. Edició 2007-2009.

Toponímia interior de Son Joan Arnau i Son Pere (Llorito)¹⁶

Pau Bibiloni Jaume, Andreu Ramis Puig-gros,
Antoni Ginard Bujosa i Joan Vanrell Torelló

Introducció

Els noms de lloc, a més tenir un valor patrimonial i lingüístic, ajuden a descriure i a conèixer el territori, les seves característiques, la seva procedència, la seva evolució, els usos del sòl, etc. Com a continuació dels reculls toponímics del terme de Llorito, ara presentam la toponímia de Son Joan Arnau, Son Pere i es Colomer.¹⁷

Per raons de coherència territorial, de continuïtat sobre el terreny —a tramuntana de la carretera Ma-3130— i de relacions històriques, hem unificat en un únic mapa la toponímia de Son Joan Arnau i Son Pere i la des Colomer, que s'estén sobre una extensió total d'unes 352 quarterades.

No obstant això, la toponímia des Colomer —juntament amb la de Son Estela— fou objecte d'una publicació inicial (BIBILONI; RAMIS, 2005) amb la descripció dels topònims, que fou complementada per una segona edició (BIBILONI; RAMIS, 2006), amb la inclusió d'un primer mapa i la numeració dels topònims. Ara, la toponímia des Colomer s'ha resumit en una taula, amb la numeració que correspon al mapa actual i la referència de la numeració dels topònims del mapa de 2006.

Son Joan Arnau i Son Pere ocupen un espai d'extensió considerable, aproximadament 213,09 hectàrees (300 quarterades), que no ha estat sotmès a parcel·lació i que ofereix un interès particular per la seva toponímia interior, ben coneguda i usada per les persones vinculades a l'explotació, però força desconeguda per a les persones externes. Son Pere és un agregat de Son Joan Arnau, una franja situada a la part de ponent, que històricament prové d'un establiment de la veïna i confrontant possessió de Son Joan Jaume.

En el cas des Colomer, igualment confrontant amb Son Joan Arnau per la part de tramuntana, s'agrupen el conjunt de terres conformades per l'antiga possessió (unes 23 quarterades) i les

16 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya moderna: l'exemple dels comtats de Rosselló i Cerdanya (segles XVI-XVIII)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2010, 892 p. Consultable en línia a Google Books.

17 Usam indistintament 'es Colomer' i 'el Colomer' per diferenciar les referències procedents de la denominació popular oral (es Colomer) de les referències procedents de la documentació escrita (el Colomer).

parcel·les procedents del seu establiment. En conjunt, unes 52 quarterades, a tramuntana de la carretera Ma-3130, d'una extensió aproximada de 0,37 km². S'ha de diferenciar la toponímia interior —que s'ha conservat— de la possessió (referida sobretot a tanques i sementers) i la dels establiments, normalment amb el genèric seguit d'un determinant de propietat. Les petites propietats configuren el seu nom amb el genèric de primer nivell (*es Colomer* o *ca na Savall*, que ha evolucionat a *sa Vall de*) seguit de l'antropònim del propietari —generalment el malnom.

La descripció i anàlisi dels topònims s'ha estructurat en tres apartats: l'evolució del nom de la propietat, la toponímia interior documentada i el recull dels topònims actuals.

La toponímia major. El nom de la propietat

Pel que fa al topònim major de les possessions estudiades, s'ha de partir de la toponímia del Repartiment al 1231 i fer esment a noms documentats durant l'edat mitjana i a principis de l'edat moderna.

Topònim	Data	Observacions
<i>Cut alcastel</i>	1230	Denominació d'època islàmica de les terres de Son Joan Arnau. Està formada per la partícula àrab <i>cut</i> , del mot <i>kūt</i> (castell, torre, fort) i <i>Alcastel</i> . Segons Cosme Aguiló, <i>Cut Alcastel</i> és un topònim d'origen llatí, transmès mitjançant una població arabòfona, que arribà a la documentació medieval amb l'article àrab <i>al-</i> aglutinat (AGUILÓ, 2011: 175). La documentació medieval recull el topònim que evoluciona a <i>Castell</i> o <i>Castellum</i> , posteriorment Son Joan Arnau.
<i>Raal abna-naber</i>	1238	Topònim del Repartiment, de transcripció difícil i dubtosa: <i>rahal</i> (rafal) o <i>rahā</i> (molí), que s'ha de situar prop de Son Joan Arnau.
<i>Caria abeniulux</i>	1238	Topònim del Repartiment identificable amb les terres des Colomer.
<i>Castel</i>	1240	Derivat de <i>Cut Alcastel</i> , que evolucionarà cap a <i>Castell</i> o <i>Castellum</i> .
<i>Huacner</i>	1240	Forma toponímica que remet a l'ètim de Guatners, confrontant a migjorn, però que també podria fer referència a les terres des Colomer, situades immediatament a la part de tramuntana.
<i>Abengulluz</i>	1249	Forma toponímica igualment associada a les terres de Guatners, però que també hauria donat nom a les terres des Colomer.
<i>Guarner</i>	1280	Alqueria que confrontava amb el camí de Sineu relacionat amb Guatners. Se cita <i>domos et columbarium dicte alquerie</i> , no identificat amb precisió (ARM ECR 348 f. 336r).

<i>Camino de Sisneu; camino regali</i>	1280	Referència al camí de Sineu a Manresa que actualment correspon a la carretera Ma-3130.
<i>Alqueria del Colomer</i>	1437	Propietat d'Antoni Sabater. Ha d'incloure, en tot o en part, l'establiment fet per Antoni Arnau el 10 d'abril de 1424 (ARM R-287, sf). La família Sabater, procedent de Guatners, adoptarà el sobrenom <i>del Colomer</i> .
<i>Castallet</i>	1565	<i>Castallet seu alias Son Arnau</i> . Diminutiu de <i>Castell</i> .
<i>Son Arnau</i>	1565	Primer topònim documentat derivat del llinatge Arnau. <i>Castallet, seu alias Son Arnau</i> .
<i>Son Joan Arnau</i>	1569	Nom de la possessió a causa del nom del propietari. Son Arnau evoluciona a Son Joan Arnau (AMS 2/1 Taxacions 1566-1584, f. 53).
<i>Castello</i>	1592	Denominació documental errònia referida a Son Joan Arnau, per un defecte de la grafia <i>Castell</i> . Confusió: <i>vulgo dico castello</i> . Aquest nom en realitat fa referència a la possessió veïna de Son Joan Jaume.

Toponímia interior documentada

A través de la documentació, sense possibilitat de ser exhaustius, s'han recuperat diversos topònims de l'interior de les propietats que aporten referències tant de l'explotació com de la presència d'una sèrie d'elements singulars, sobretot a través de cadastres i contractes d'arrendament entre els segles xvi i xviii.

Topònim	Data	Observacions
<i>Son Venrell</i>	1578	Son Venrell és una denominació referida a l'actual <i>camp Venrell</i> de la possessió de Son Joan Arnau. Situat entre el camí des Colomer [93] i es camí de can Raió [29]. <i>Michel stela del Colomer, tres corterades de terra tinent</i> [contigu per la part de llevant] <i>a son Vanrell</i> (AMS 1578 Estims, f. 104v). Probablement prové del llinatge Venrell, lligat als Arnau, si més no a partir del matrimoni d'Antoni Arnau amb Joana Venrell l'any 1564 (ARM AA 5324, f. 122 i ss). El llinatge Venrell continua associat als Arnau almenys fins a 1650 (ARM E-58, f. 201-202v).
<i>El Bosc</i>	1602	Denominació associada al Colomer. Miquel Estela del Colomer tenia la possessió i cases dita el Colomer, abans anomenada <i>el Bosc</i> , de 54 quarterades. Actualment el topònim es Bosc [39] es localitza dins Son Joan Arnau a gregal de les cases de Son Joan Arnau i a tramuntana de les cases des Colomer.
<i>la tanqueta</i>	1638	Topònim de localització desconeguda dins Son Joan Arnau.
<i>els jinjolers de dar-rera la casa</i>	1638	Indicatiu de la presència d'arbusts de ginjoler (<i>Zizyphus vulgaris</i>), cap a tramuntana de les cases de Son Joan Arnau.

<i>los gingolés</i>	1645	Vegeu el topònim anterior.
<i>la tanca d'en Torelló</i>	1638	Topònim de localització desconeguda, però situable a la part de llevant de Son Joan Arnau, a tocar de Son Temorer, Son Caimari i Son Rubí, arran de l'establiment fet el 1501 per Joan Arnau a Antoni Torelló (?) (ARM E-18, f. 29).
<i>l'olivera</i>	1638	<i>des de l'olivera dret al forn de calç</i> . Arbre singular, poc comú dins Son Joan Arnau, que s'usa per marcar una fita. De localització desconeguda.
<i>el forn de calç</i>	1638	<i>des de l'olivera dret al forn de calç</i> . Forn de calç, de localització desconeguda, que s'usa per marcar una fita.
<i>el figueral novell</i>	1638	Sementer tancat, poblat de figueres, confrontant amb la carretera vella de Sineu, documentat també el 1650.
<i>tancat del figueral novell</i>	1645	Vegeu el topònim precedent
<i>la punta, junt al figueral novell</i>	1638	La punta de Son Joan Arnau defineix el vèrtex conformat per la confluència de la carretera vella de Sineu (Ma-3011) i el camí de Son Rubí. També documentada el 1650.
<i>la pleta</i>	1638	Porció de terreny no conrat, tancat de paret, dins el qual pastura el bestiar (DCVB). Vegeu el topònim actual núm. 69.
<i>la font</i>	1638	Surgència o punt de captació d'aigua, relacionat amb l'hort de Son Joan Arnau.
<i>lo camp de la font</i>	1645	La denominació correspon al <i>sementer de la font</i> (1720) i a l'actual <i>sementer de s'Hort</i> [49].
<i>Lo argelagar</i>	1645	Indret poblat d'argelagues associat a la garriga. Topònim de Son Joan Arnau confrontant amb Son Rubí. Possiblement correspon a l'actual sementer de la Punta, documentat a partir de 1638. Dia 3 de setembre de 1645, Miquel Rey, fill de Guillem, <i>cultor possessionis de Son Rey, estableix a Hiacinto Valcanera</i> , fill de Gabriel, 4 quarterades a Son Rubí que confronten amb terres de Son Joan Arnau dites <i>lo Argelegar</i> (ARM T-90, f. 226-226v). El 16 d'octubre de 1645, Miquel Rey estableix 4 quarterades a Antoni Ferragut, fill de Joan, a Son Rubí, que confronten amb l' <i>Argelegar</i> de Son Joan Arnau (ARM T-90, f. 240v). Dia 6 de gener de 1646, Miquel Rey, fill de Guillem, estableix a Sebastià Fiol, fill de Sebastià, <i>quinque cortonum</i> a Son Rubí (sota alou del reverend Miquel Sabater) que confronten amb <i>lo Argelegar</i> (ARM T-90, f. 271v).

<i>Lo camí vell de Incha o lo camí de Son Venrell (via pública)</i>	1647	Odònim del camí que fa partió entre es Colomer i Son Joan Arnau, procedent de la vila de Sant Joan, passa per Guatners i Son Joan Arnau per finalment confluïr amb el camí vell d'Inca a l'alçada del pou de Jurà. A partir de l'1 d'agost de 1647, Joan Stela, fill de Miquel, de la possessió des Colomer, estableix a Llorenç Pasqual, teixidor de lli, una quarterada de terra a la possessió des Colomer (domini directe de Carles Desbac), confronta amb via pública <i>dicta lo camí vell de Incha o lo camí de Son Venrell</i> (ARM T-91, f. 63v). Posteriorment, els anys 1647 i 1649, es repeteixen els establiments de terres des Colomer que confronten amb la via pública dita camí de Son Venrell o camí d'Inca i amb terres restants de la possessió (ARM T-91, f. 66v, 78, 84v, 85v, 99 i T-92, f. 79, 80v), que són set peces de terra de més de mitja quarterada cada una.
<i>sementer de la font</i>	1720	El topònim s'ha d'identificar amb l'actual sementer de l'Hort [49]. Per coherència territorial, el sementer actua com a zona de recàrrega per alimentar el pou que, amb un sistema de qanat, era la captació de l'aigua de l'hort de Son Joan Arnau-es Colomer.
<i>una rota de part damunt la font</i>	1645	Terreny de rota, propera i més alta que el pou de captació de l'aigua de l'hort. Podria ubicar-se a l'actual sementer de ses Corones [48].
<i>el camp de Son Venrell / Loco dicto Son Vanrell possessionis Son Joan Arnau</i>	1643	Es Camp Venrell [32]. Denominació que correspon a l'actual camp Venrell, ja documentat el 1578.
<i>Camí de Llorito</i>	1644	Antic camí de Sineu a Manresa. Actual Ma-3130.
<i>figueral de la cova</i>	1645	De localització desconeguda. Podríem especular amb una situació propera a la cova des Xot [37].
<i>tancat de la vinya</i>	1645	Potser situat a la tanca Gran [11]
<i>los marges com baxam de la era</i>	1645	Marjades properes a l'era Vella [44b].
<i>la era</i>	1645	L'era Vella [44b]. Apareix a la fotografia aèria de 1956.
<i>la galera</i>	1645	Galera del sementer de s'Hort [50]. Aquest «claper oblong, llarg i ample, construït a manera de paret seca» [DCVB] no sols serveix per recollir-hi gran quantitat de pedres, sinó per evitar l'erosió superficial.
<i>el figueralet</i>	1645	Localització desconeguda.
<i>Hort del Colomer</i>	1759	La possessió i l'hort des Colomer estaven dividits en dues meitats (AMS 1759 Cadastre, f. 73v). L'hort des Colomer està situat a continuació de l'hort de Son Joan Arnau.
<i>camí sender que va a Son Joan Arnau</i>	1799	Podria correspondre a l'actual camí de Son Pere, però també a un altre camí de tres peus que confronta amb la vinya Vella del convent de Nostra Senyora de Loreto (<i>sa Creveta</i> actual), per la part de tramuntana.

na Savall	1818	Indret dins les terres des Colomer que podria tenir l'origen toponímic en el llinatge Savall. El 3 de maig de 1427, Pere Savall i Francesca, cònjuges i habitants de la vila de Sineu, venen a Bernat Gelabert la seva alqueria, cases i pou en el lloc de Manresa, sota alou de Gregori Negre. Se citen com a confrontes les propietats d'Antoni Vigueta i d'Antoni Arnau: <i>Et affrontatur [...] ex una parte cum honore Anthonii Vigueta, et ex alia parte cum honore venerabilis Anthonii Arnaldi, civis maioricensis...</i> (ARM R-282, f. 74v-76).
-----------	------	---

Son Joan Arnau ha evolucionat durant un miler d'anys, des de l'època islàmica fins a l'actualitat. Molts de topònims interiors han desaparegut, han canviat o s'han conservat. No obstant això, el seu àmbit territorial originari sembla haver patit relativament poques alteracions. Si més no, hi ha indicis que apunten que, cap a l'any 1501, Joan Arnau hauria establert terres immediates a la part de llevant de la seva possessió, que, per la toponímia, podrien haver donat lloc a les terres actualment ocupades per Son Temorer, Son Caimari i Son Rubí (ARM E-18, f. 29).

Les majors segregacions, fetes pels hereus de la família Arnau, s'han documentat els anys 1643-1645: almenys 29 establiments, que sumen un total de 33 quarterades i un quartó més 11 lliures i 30 sous de terra, situables majoritàriament dins el camp Venrell, prop del camí de Sineu a Llorito (ARM T-90 i ROSSELLÓ VAQUER, 2002: 82-84). També poden incloure els establiments de la punta de la carretera de Sineu (sis quarterades de terra), procedents del Figuerol Novell, que l'any 1858 s'agrupaven en onze peces de terra.

La propietat en el seu estat actual ofereix un dibuix que ha experimentat poques modificacions de l'any 1647 ençà. Tan sols s'ha de considerar l'agregació de les terres de Son Pere. Per tant, la micro-toponímia interior que s'ha recollit de fonts orals s'ha de remuntar pròpiament a final del segle XIX i a la primera meitat del segle XX, amb el manteniment d'alguns noms molt més antics.

Toponímia de Son Joan Arnau i Son Pere

El recull toponímic de Son Joan Arnau i Son Pere el dugueren a terme Pau Bibiloni Jaume i Andreu Ramis Puig-gros a partir de la dècada de 1990, mitjançant treball de camp i l'aportació de les dades ofertes pels informadors,¹⁸ persones que coneixien l'espai a través de les seves vivències. Joan Vanrell Torelló n'aixecà una primera planimetria l'any 2014. La numeració de cada topònim s'ha traslladat al mapa topogràfic que s'adjunta.

00. sa Raia

18 Catalina Gomila Puigserver, *des Pou* (Llorito, 1922-2009); Nadal Pons Fontcuberta, *Gorrea o des Puig* (Sineu, 1924); Antònia Gomila Puigserver, *des Pou* (Llorito, 1932), i Joan Artigues Jaume, *de ca na Beca* (Sineu, 1934).

Límit dels termes municipals de Llorito i de Sineu, definits l'11 de juliol de 1813 i confirmats el 1925. Sa Raia fa referència a la línia recta imaginària que va de la carretera Vella de Sineu a la partió entre Son Marron i Binitaref, des de les barreres de Son Joan Arnau en direcció cap a xaloc fins a la carretera de Sineu a Llorito (Ma-3130), a l'indret del camí de Son Fangos.

01. Carretera Vella de Sineu

Actual carretera Ma-3011, que transcorre de la vila de Sineu a la ciutat de Mallorca. Marca el límit de tramuntana de les terres de Son Joan Arnau.

02. Barreres de Son Joan Arnau

Portell amb barreres on comença el camí de Son Joan Arnau [03], que des de la carretera Vella de Sineu arriba a ses Cases. Aquest indret fou el punt de trobada de les comissions de Sineu i Llorito que l'any 1925 delimitaren els dos termes municipals. També hi havia la Fita, un monòlit de pedra de Binissalem picada en forma de prisma rectangular amb les inicials inscrites dels termes de Sineu i Llorito. Aquesta fita va desaparèixer arran de la reforma de la carretera Vella de Sineu a final del segle xx; la seva ubicació actual és desconeguda.

03. Camí de ses Cases

Camí de Sineu

Camí de Son Joan Arnau

Camí de carro que, en línia recta, sense asfaltar, va des de la carretera Vella de Sineu (Ma- 3011) fins a les cases de la possessió. Confronta a ponent amb es Porrassar i sa Roteta i a llevant amb el sementer de sa Boal, el sementer des Morers i sa Garriga. Sense descartar l'existència prèvia d'una connexió cap a la carretera de Sineu, aquest camí no apareix al plànol parcel·lari de 1858 de Sineu. La construcció del camí podria ser de final del segle XIX, ja que històricament l'accés a les cases es degué fer des del camí de Llorito a Sineu (Ma-3130) o des del camí vell de Llorito a Inca, actual de Son Gelabert. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 recullen la tercera variant. Les dues primeres variants són d'ús intern de la propietat.

04. Sa Garriga

Es Porrassar

Partida de terra amb vegetació d'ullastres, mates i estepes, situada entre can Botxa, la tanca Gran, el sementer des Morers, el camí de ses Cases, la carretera Vella de Sineu i els establiments de Son Joan Arnau. Més d'una tercera part d'aquesta partida de terra és dins el terme de Sineu. Nadal Pons Fontcuberta, *des Puig* o *Gorrea*, i Catalina Gomila Puigserver, *des Pou*, ens han informat de la segona variant, ja que, segons ells, sa Garriga i es Porrassar [71] eren una mateixa peça de terra. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 hi recull erròniament el topònim *es Bosc*, que correspon al número 39.

05. Punta des Porrassar

Segons Nadal Pons Fontcoberta, *Gorrea*, fa referència a l'extrem de llevant des Porrassar, entre la carretera Vella de Sineu i can Botxa [14].

06. Alzina Grossa

Topònim referit a un arbre singular, actualment desaparegut, situat dins el sementer de sa Boal [40] a l'extrem sud-oest de la tenassa que separa aquest sementer del des Morers [08]. Era una alzina disforja de glans agres; havien de ser tres homes per abraçar-la. N'ha perviscut el topònim.

07. Pou des Morers

Pou Nou

Pou de vena situat dins el sementer des Morers, a un centenar de metres des camí de ses Cases [03]. Té forma el·líptica, està paredat, amb coll de pedra i brancals de marès. Té una pica de pedra i un abeurador al voltant de mig coll. Hi ha dos noguers joves. És un pou fluix de vena que a l'estiu, a vegades, no té aigua.

08. Sementer des Morers

Comellar des Morers

Sementer des Pou Nou

Sementer de conradís, d'unues 20 quarterades d'extensió, destinat a la producció cerealícola de gra, sense arbres, situat entre es Bosc, el sementer de sa Boal, el camí de ses Cases, sa Garriga i la tanca Gran. Catalina Gomila, *des Pou*, diferencia la segona variant com una part del sementer des Pou Nou, que, a la vegada, formaria un conjunt amb el sementer de sa Boal i el sementer des Morers. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre*

(1997) 1:10 000 hi recullen erròniament *sa coma des Bosc*, topònim que cap dels informadors no ha acceptat com a propi d'aquesta partida de terra.

09. Sa Mina

Perforació en direcció a tramuntana, situada al terraplè que conforma la tenassa de la part de tramuntana de la tanca Gran. Té una secció quasi circular aproximadament d'1,5 m, i a una fondària d'uns 25 m hi compareix aigua. Probablement s'ha de relacionar amb les prospeccions de lignit de la segona dècada del segle xx (1917). En ocasions s'ha fet servir de carnatge (per exemple, durant els episodis de pesta porcina africana de les dècades de 1960 i 1970).

10. Sa Muntanya Russa

Es Castellets

Tenassa amb dues marjades de forma el·líptica, situada al sud-oest de la tanca Gran. L'accés a les marjades és a l'extrem de ponent. Actualment tota la tenassa és coberta de vegetació d'alzines, mates i ullastres. Segons els informadors, en aquestes marjades hi havia parres sembrades. Nadal Pons Fontcuberta, *Gorrea*, diu que sa Muntanya Russa donava nom a tota la porció de migjorn de la tanca Gran, situada entre la síquia central, el camp Roig i la coma des Bosc.

11. Tanca Gran

Sementer de conradís, dins una coma, d'unes 20 quarterades d'extensió, sense arbres i tancat de paret, actualment destinat a la producció de cereals; molt de temps enrere era vinya. Està situat entre el camp Roig, la coma des Bosc, es Bosc, el sementer des Morers, sa Garriga i can Botxa. A la part de tramuntana, entre el sementer i sa Garriga, hi ha un desnivell amb una tenassa de mates i ullastres i damunt aquest desnivell hi ha un tros de terra prima de conradís que, per l'extrem de llevant, connecta amb el sementer principal. Dins aquesta tenassa, a uns vint o vint-i-cinc metres de la paret de ponent de la tanca Gran, hi ha una mina [09]. Segons alguns informadors, a la part central de la tanca, en direcció ponent-llevant, hi havia una síquia de drenatge que dividia el sementer en dues parts: a migjorn quedava sa Muntanya Russa o es Castellets, i a tramuntana, la part de sa Mina [12]; en aquesta síquia hi compareixien uns quants albellons procedents del nord que, en anys plovers, rajaven fins ben entrat el bon temps i on els missatges i jornalers solien beure, ja que l'aigua era ben bona. La síquia va desaparèixer probablement a causa de la mecanització del camp a partir de final de la dècada de 1940. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 hi recull erròniament el topònim *sementer des Morers*.

12. Part de sa Mina

Porció de terra de conreu situada dins la tanca Gran, entre la síquia central (actualment desapareguda) i la tenassa que tanca la coma per la part de tramuntana. Pren el nom de la perforació existent [09].

13. Part des Porrassar

Porció de terra des sementer de can Botxa, situada a la part de tramuntana, entre la síquia central (actualment desapareguda) i sa Garriga o es Porrassar.

14. Can Botxa

Sementer de conradís d'unes 10 quarterades aproximadament, tancat de paret, destinat a la producció de cereals, sense arbres. Antigament hi havia figueres sembrades i correspon al topònim històric *el figueral Novell*. Està situat entre el camp Roig, la tanca Gran, sa Garriga i els establiments de Son Joan Arnau. A la part nord-est, a més dels establiments, hi ha una tenassa ampla poblada de mates, ullastres i alzines que s'estén en direcció est-oest, per dins el camp Roig fins a l'altura des Bosc, i queda, entre aquest i la tenassa, el sementer de sa Coma des Bosc. Segons Nadal Pons Fontcuberta, *Gorrea*, hi havia una síquia enmig, continuació de la de la tanca Gran, que dividia el sementer en dues parts: la part des Porrassar [13] i la part des camp Roig [15]. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 recull, fora de lloc, el topònim *Son Joan Arnau*.

15. Part des camp Roig

Porció de terra del sementer de can Botxa situada a la part de migjorn, entre la síquia (actualment desapareguda) i el camp Roig.

16. Punta de Son Joan Arnau

Indret conformat per la confluència de la carretera Vella de Sineu i el camí de Son Rubí. Aquest topònim està documentat des de 1638. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 recull el topònim.

17. Camí de Son Rubí

Camí de carro que transcorre per dins el terme de Sineu i que, des de la carretera Vella de Sineu, dona pas als establiments de Son Rubí i de can Rafel Marià. Confronta amb la partió de la punta

de Son Joan Arnau. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 recull el topònim.

18. Camp Roig

Sementer de terra de conradís i arbres, d'unes 40 quarterades d'extensió, situat entre el camí de Son Rubí, algunes parcel·les de Son Rubí, can Parreta, la coma de na Bondada, el serral des Corbs, la coma des Bosc, la tanca Gran, can Botxa i la carretera Vella de Sineu. El límit de tramuntana d'aquest sementer està conformat pel desnivell o tenassa (poblada d'alzines) que el separa d'una gran coma que agrupa la coma des Bosc, la tanca Gran i can Botxa. L'extrem de llevant acaba a la denominada punta de Son Joan Arnau, que actualment és garriga. Pel que fa als cultius, l'any 2000, a l'extrem de ponent hi havia una plantació jove de garrovers. La part central i de llevant està poblada de figueres velles. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 hi recull erròniament el topònim *sa tanca Gran*.

19. Can Parreta

Partida de terra d'aproximadament dues quarterades de conradís de terra prima, amb arbres i una caseta. Situada entre el camp Roig i els establiments de Son Rubí. A la part central té una caseta d'un aiguavés, orientada a migjorn, amb una cisterna amb capella a la carrera i un porxo a cada extrem; el de llevant, destinat a estris, i el de ponent, amb un forn. A l'extrem nord-est de la peça de terra hi ha una caseta en runes. S'hi accedeix pel camí des Camp Roig. Per altra part, a ponent de can Parreta, i en direcció nord-sud, hi havia una paret que arribava des del sementer des Camp Roig fins a la paret de la partió; encara hi ha unes alzines i un garrover que en donen testimoni, ja que fan tira amb la paret desapareguda. Segons Catalina Gomila, *des Pou*, a la caseta, durant l'estiu, hi estava la família sineuera de *can Cames de Ca*, que eren els figueralers del camp Roig. Per altra part, tot el figueral comprès entre can Parreta, es Bosc i la tanca Gran, el collia l'amo en Tomeu Pons, *des Puig* (pare de Nadal Pons Fontcuberta), que residia a ca na Bondada. El 20 d'agost de 1885, fou objecte d'arrendament, conjuntament amb Son Joan Arnau i Son Pere (ARM Arxiu Fuster, 147/21).

20. Camí des Camp Roig

Camí interior de carro que parteix des del camí des Camp Venrell [41] i transcorre entre la coma des Bosc, al nord, i el serral des Corbs, al sud. Travessa longitudinalment el camp Roig i dona accés, com ja hem indicat, a can Parreta.

21. Es Ametlerets

Sementer de conradís situat en el primer tram del camp Roig, ran del serral des Corbs. Fins a la segona meitat del segle xx hi hagué una plantació d'ametlers joves.

22. Coma des Bosc

Sementer de cinc quarterades de terra de conró, situat entre el camí des Camp Roig, es Bosc, la tanca Gran i el camp Roig.

23. Serral des Corbs

Serral des Corb

Sementer d'aproximadament cinc quarterades de conreu, damunt un turó allargassat (176,88 m), situat entre la coma de na Bondada, es Clot d'en Petot, la rota des Cotxer, la marjada des Calops, el camí des Camp Roig i el camp Roig. L'any 2000 tot el sementer és poblat de garrovers joves, amb algunes alzines.

24. Clot d'en Petot

Sementer d'aproximadament una quarterada i mitja de conradís, poblat de figueres de la senyora.¹⁹ Situat entre les figueres Rogisques [33], la rota des Cotxer, el serral des Corbs, la coma de na Bondada, el pinar de sa Coma i el sementer de ses Figueres. S'hi accedia per un camí de carro procedent del camí des Colomer [131].

25. Coma de na Bondada

Sementer d'unes 6 quarterades aproximadament de conradís, destinat a la producció de cereals i llegums. Situat entre el pinar de sa Coma, es Clot d'en Petot, el serral des Corbs, es camp Roig i ca na Bondada. Per l'extrem de llevant confronta amb un camí provinent de Son Rubí. Segons Catalina Gomila, *des Pou*, i Nadal Pons Fontcuberta, *des Puig*, pren el nom de la propietat veïna de ca na Bondada. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 hi recull erròniament el topònim *sa Pleta*.

26. Pinar de sa Coma

19 La figa de la senyora (sineuera) és una varietat originària de Sineu cultivada a Sineu, Llorito i Llubí. És verdosa o negra, de molla rosada i molt dolça, amb el cuiro gruixat, de forma rodona, i madura cap a l'octubre i el novembre [DCVB].

Pinar d'aproximadament sis quarterades situat damunt una elevació entre els establiments de Son Baró i de can Raió, el sementer de ses Figueres, es Clot d'en Petot i la coma de na Bondada. L'extrem de ponent està dins el terme de Llorito. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 recull també el topònim *Putxos de Son Baró*.

27. Sementer de ses Figueres

Ses Figueres

Sementer d'aproximadament quatre quarterades de conradís amb figueres, situat entre ses Quatre Quarterades, el camp Venrell, es Clot d'en Petot i el pinar de sa Coma. A l'extrem nord, al turó del pinar de sa Coma, hi ha una cova o balma excavada en la roca amb paret que la tancava. A la segona meitat del segle xx aquest sementer es donava en rotes.

28. Ses Quatre Quarterades

Sementer de quatre quarterades de conreu de forma geomètrica, situat entre la carretera d'Algaida a Sineu (Ma-3130), el camp Venrell, el sementer de ses Figueres i el camí de can Raió. L'extrem sud-est coincideix amb la partió dels termes municipals de Llorito i Sineu. A la segona meitat del segle xx es donava en rotes. Apareix al *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000.

29. Camí de can Raió

Camí de veïns que, des de la carretera d'Algaida a Sineu (Ma-3130), segueix en direcció a tramuntana i dona pas a can Raió i al puig de Son Baró. La part de ponent del camí configura la partió de Son Joan Arnau.

30. sa Sínia

Sínia que es troba a la part de llevant del camp Venrell, prop des Castellot. La sínia se situa a la part alta de la microconca del camp Venrell-Son Fangos, que té continuïtat a migjorn de la carretera Ma-3130, drenada per la síquia dita de Son Fangos, que al sud del pinar de Son Real desguassa al torrent de Llorac. Aquesta sínia, inclosa en el catàleg de béns etnològics de Lloret de Vistalegre, juntament amb altres dues situades a Son Fangos i la de l'hort d'en Belo amb el seu safareig, servia un espai potencialment irrigable.

31. Es Castellot

Es Castellet

Claper des Camp Venrell

Claper o tenassa d'aproximadament un quartó, situat ben enmig del camp Venrell. Segons Nadal Pons Fontcuberta, la part del camp Venrell situada entre aquesta tenassa o claper, sa Sínia i ses Quatre Quarterades, també la coneixien amb el topònim es Castellet. En aquest punt es troben nombroses restes de ceràmica; també s'hi ha fet la troballa de restes de dues moles circulars.²⁰

32. Camp Venrell

Sementer de terra bona d'una vintena de quarterades, sense arbres. Situat entre la carretera d'Algaida a Sineu (Ma-3130), el camí des Colomer, ses Figueres Brocalets, ses Figueres Rogisques, el sementer de ses Figueres i ses Quatre Quarterades. Al nord, hi ha una marjada amb figueres que també fa part del sementer, just baix d'aquesta marjada hi torna a haver cultiu de figueres. A la part central hi ha una tenassa coneguda com es Castellet o es Castellet, amb un jaciment arqueològic. A la part de llevant, ran de la paret de ses Quatre Quarterades, hi ha sa Sínia. El 1880 es va construir la paret del *Canvarell* [sic], amb una llargària de 18 tornalls i un destre,²¹ equivalent a 459,33 m (ARM Arxiu Fuster, 97 s/f). Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 recullen el topònim. La referència toponímica està documentada des de 1578.

33. Ses Figueres Brocalets

Peça de terra de forma triangular de conradís i d'aproximadament un quartó, situada a la part de migjorn de la cova des Xot, entre el camí des Camp Venrell i el camí des Colomer. El nom prové de la varietat de figa *brocalet*, considerada pròpiament originària de Llorito. Anomenada així per la seva forma de brocal.

34. Tanca de ses Rogisques

Ses Figueres Rogisques

Marjada d'una quarterada de conradís amb figueres, situada entre el camp Venrell, el camí des

20 Vegeu l'inventari de la Direcció General de Cultura i Servei del Patrimoni del Govern de les Illes Balears (Jaciment 22/004). Inventariat anteriorment per MASCARÓ PASARIUS, J. (1967) *Monumentos prehistóricos y protohistóricos de la isla de Mallorca*. Pàg. 61. -02. X. 0469. Colomer, Es (Camp Venrell) (V) 19-6 i.

21 Tornall: mesura de trenta passes de paret seca amb què es compta la feina de paredar; la feina del paredador es paga a tant el tornall [DCVB]. Segons Montserrat Fontanet (1747), un tornall de paret són 6 destres (un destre = 4,214 m).

Camp Venrell i la rota des Cotxer. Prendria el nom de la figa *rogisca*, que és una varietat definida pel color. La figa rogisca és negra, semblant a la figa roja, petita, molt forta; madura quan acaben de passar les figues flors [DCVB].

35. Rota des Cotxer

Marjada de conradís d'aproximadament mitja quarterada, situada entre la tanca de ses Rogisques i el serral des Corbs. A ponent confronta amb el camí des Camp Venrell.

36. Marjada des Calops

Marjada de conradís d'aproximadament mitja quarterada d'extensió situada a llevant de la cova des Xot, entre el camí des Camp Venrell, el camí des Camp Roig, el serral des Corbs i la rota des Cotxer. Topònim indiciari de la presència històrica de vinya.²²

37. Cova des Xot

Cova d'enterrament situada al vessant oriental del turó de ses Cases des Colomer. És una cavitat artificial amb dues columnes exemptes i amb una part de la volta esfondrada.²³ Els informadors també identifiquen aquest topònim amb un sementer d'aproximadament sis o set quarterades que abasta diverses tenasses i un xaragall amb alzines i conradís. Situat entre ses Figueres Brocalets, el camí des Colomer, la possessió des Colomer i el camí des Camp Venrell. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 recullen el topònim.

38. Raconada des Bosc

Indret d'una quarterada d'extensió situat a l'extrem sud-est del sementer de sa Boal, entre el camí des Camp Venrell, el sementer de sa Boal i es Bosc.

39. Es Bosc

22 Calop: classe de raïm gros i molt saborós, apreciat com el millor [DCVB].

23 Vegeu l'inventari de la Direcció General de Cultura i Servei del Patrimoni del Govern de les Illes Balears (Jaciment 22/005). Inventariat anteriorment per MASCARÓ PASARIUS, J. (1967) *Monumentos prehistóricos y protohistóricos de la isla de Mallorca*. Pàg. 61. -02. C. 0470. Colomer, Es (ses Cases) (IV) 19-6 i.

Alzinar de quatre o cinc quarterades, tancat de paret. Situat entre la coma des Bosc, el camí des Camp Roig, la raconada des Bosc, el sementer de sa Boal, el sementer des Morers i la tanca Gran. El topònim *es Bosc* podria tenir relació amb el documentat l'any 1602, relacionat amb Miquel Estela del Colomer. A l'extrem sud, ran de la paret del camí des Camp Roig, hi ha una petita cova excavada a la roca. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 hi recullen erròniament el topònim *es Garrigal*.

40. Sementer de sa Boal

S'Ametlerar

Sementer d'aproximadament onze o dotze quarterades de conreu, sense arbres. És situat entre el camí des Camp Venrell, el camí de Sineu o de ses Cases [03], el sementer des Morers i es Bosc. La primera variant pren el nom de la boal —una construcció situada a l'extrem oest, ran de ses Cases i adossada a s'Aljub [42]— i la segona, de l'ametlerar que hi havia plantat fins a la dècada de 1970.

41. Camí des Camp Venrell

Camí des Colomer

Camí que se'n va en es camp Venrell

Camí que transcorre en direcció sud i condueix al camp Venrell des de les cases de Son Joan Arnau. Per ponent confronta amb la tanca de s'Era, l'era Nova, la possessió des Colomer, la cova des Xot i ses Figueres Brocalets; per llevant confronta amb s'Aljub [42], el sementer de sa Boal, la marjada des Calops i ses Figueres Rogisques. Al mateix temps, aquest camí també dona sortida i entrada a la possessió, pel camí des Colomer, des de la carretera d'Algaida a Sineu (Ma-3130).

42. S'Aljub

Construcció de planta rectangular i coberta de volta, d'aproximadament 6 x 33 x 4 m, destinada a emmagatzemar-hi aigua. Té dos colls a la part superior, damunt la volta. Situat ran del camí des camp Venrell i annex a la boal, dins el sementer del mateix nom. Recull l'aigua d'escorrentia de la carrera i de l'esplanada de les cases. Dins el sementer de sa Boal hi té adossat un abeurador. Segons Joan Artigues, la capacitat de l'aljub és de 900 metres cúbics.

43. Tanca de s'Era

Hort de Davant ses Cases

Tancat d'aproximadament tres quartons. Situat entre l'era Vella [44b], la tenassa de ses Cases, la carrera de les cases i el camí des Camp Venrell. A la part central hi ha l'era Nova [44a]. Al cantó nord-est, hi ha la caseta des Sequer. Devora l'era Nova, hi ha un pou de perforació del qual s'extreu aigua, a raó d'un milenar de litres/hora; aquesta perforació alimenta l'hort del qual es deriva la segona variant toponímica. El pou fou construït cap a l'any 1980, en temps dels Aguiló Lluna, *Cera*. Segons Joan Artigues, ran de l'era Nova hi havia una construcció per a la batedora, que juntament amb el motor foren instal·lats l'any 1915 (el preu fou de 1.150 pessetes).²⁴

44a. Era Nova

Rotlo d'era situat dins la tanca de s'Era, d'aproximadament 30 m de diàmetre, amb un cintell de pedra. Tot i que desconeixem el moment en què fou construïda, aquesta era apareix a la fotografia aèria de 1956, devora l'era Vella.

44b. Era Vella

Rotlo d'era, actualment abandonat, dins un pinar d'una quarterada, a la part de migjorn de la tanca de s'Era, entre el camí de s'Hort, el sementer de s'Hort i el camí des Camp Venrell. Apareix també a la fotografia aèria de l'any 1956.

45. Camí de s'Hort

Camí de carro que, des del camí des Camp Venrell, condueix a s'Hort. Transcorre ran de paret de la partió des Colomer.

46. S'Hort

Tancat de paret alta, amb portal d'accés, d'aproximadament una quarterada petita d'extensió, que està dividit en quatre quarters amb caminals. S'hi accedeix pel camí de s'Hort. És situat entre la possessió des Colomer, ses Corones i el sementer de s'Hort [49]. A ponent, just baix del pinar, hi ha una marjada, dins el mateix hort, amb una caseta esbucada, una sínia amb cintell, un safareig i una rampa que serveix de pujador. És un espai destinat a hort que té parres i alguns arbres fruiters. Històricament, aquest hort té continuïtat amb l'hort des Colomer.

47. Tenassa de ses Corones

²⁴ VERGER FERRER, 2001: 384 i SASTRE GAYÀ, 2002: 12.

Tenassa llarguera que separa el sementer de ses Corones del sementer de s'Hort i de s'Hort.

48. Ses Corones

Sa Corona

Sementer d'aproximadament vuit quarterades de conradís a l'altiplà situat per damunt dels 175 m entre can Senyora, Son Món, el pinar de Son Pere, el sementer de s'Hort i s'Hort. Aquest sementer està separat de s'Hort per un desnivell important cobert de vegetació (tenassa de ses Corones) que conforma una ampla vorerada. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 recullen el topònim *Puig de Son Pere*.

49. Sementer de s'Hort

Comellar de s'Hort

Sementer d'unes vint quarterades en forma de coma, de conradís, situat entre el camí de s'Hort, s'Hort, ses Corones, el camí de Llorito i la tenassa de ses Cases. A la part central de la coma hi ha una galera grossa en direcció llevant-ponent [50]. Segons els informadors, en aquest sementer hi havia ametlers. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 registren el topònim *Son Joan Arnau*.

50. Sa Galera

Claper oblong, molt llarg i ample, construït a manera de paret seca per tal de recollir-hi gran quantitat de pedres. La seva finalitat és aturar l'aigua d'escorrentia i evitar l'erosió i la pèrdua de sòl. La construcció de pedra en sec se situa de forma perpendicular al xaragall. La longitud aproximada és de 44 m per 5 m d'amplada i una alçada màxima de 0,60 m al nord i 1,65 m al sud.

51. Caseta de Son Pere

Construcció en runes (2000) de dos aiguavessos, situada dins el pinar de Son Pere, a la part més elevada, prop del camí que des del pou de Jurà duu a les cases de Son Joan Arnau. Actualment habilitada com a habitatge.

52. Son Pere

Partida de terra d'unes quatre quarterades de pinar i conradís, amb una casa esbucada (2000). Situada entre ses Corones, Baix des Puig de Son Pere, Baix de s'Hort de Don Llorenç, l'hort de Don Llorenç i el sementer de s'Hort [49]. El 20 d'agost de 1885 fou objecte d'arrendament, conjuntament amb Son Joan Arnau i can Parreta (ARM Arxiu Fuster, 147/21).

53. Es Closos

Conjunt de dos sementers d'aproximadament dues quarterades de conradís, amb vorerades sobre desnivells, situats a Son Pere. Un dels sementers està conformat per una peça de terra ran del camí de Llorito i al costat de la caseta de Son Pere i l'altre és a llevant, baix del pinar conegut com es Clot de Son Pere [54].

54. Clot de Son Pere

Partida de terra d'aproximadament una quarterada de conradís. Situada baix del pinar, a llevant; confronta amb Baix de s'Hort de Don Llorenç.

55. Camí de Llorito

Camí de Son Joan Arnau

Camí de carro que des del pou de Jurà, passant per les cases de s'Hort de Don Llorenç i Son Pere, condueix a les cases de Son Joan Arnau. Després de les cases de s'Hort de Don Llorenç, a l'entrada de Son Joan Arnau, hi ha un portell amb barreres. El camí, gairebé fins a les cases de Son Joan Arnau, fa de partió de la possessió. El darrer tram, l'any 2002, ha estat alterat per un nou traçat que transcorre per baix de la tanca des Forn.

56. Drecera de Son Joan Arnau

Camí de tres peus que, des del pou de Jurà, dona pas a la caseta de na Balaguera i a les partides de terra de Son Joan Jaume de na Venrella, d'en Randa, d'en Pau Bondat i de na Fustera. Era emprada per la gent que treballava a Son Joan Arnau i transcorria per damunt una paretota i abans –cap als anys 1930– per dins un sementer, es Noguer de s'Hort de Don Llorenç. Actualment resta perduda dins una vorerada.

57. Es Pinaret

Son Joan Jaume de na Fustera

Peça de terra de conradís d'aproximadament una quarterada, amb un pinaret enmig i una caseta de sequer de marès. Actualment és propietat de Son Joan Arnau. Des de l'any 2002, el camí de Son Joan Arnau a Llorito, en el darrer tram, discorre per dins aquesta parcel·la. La segona variant toponímica és exclusivament emprada pels estadants de Son Joan Arnau.

58. Ca na Pomera

Son Joan Jaume d'en Pomer

Son Joan Jaume d'en Tasar Moreu

Ca na Pomera o Son Joan Jaume d'en Pomer és una peça de terra de conradís d'aproximadament un quartó, situada entre Son Joan Jaume de na Balaguera, Son Joan Jaume d'en Tasar Moreu, Son Joan Arnau i Son Joan Jaume de na Fustera; té l'accés per la drecera de Son Joan Arnau [56]; actualment és propietat de Son Joan Arnau. En segon lloc, Son Joan Jaume d'en Tasar Moreu és una peça de terra de conradís d'aproximadament un quartó d'extensió situada entre Son Joan Jaume de na Balaguera, Son Joan Jaume d'en Pelea, Son Joan Arnau i Son Joan Jaume d'en Pomer; té l'accés per la drecera de Son Joan Arnau [56]; actualment és propietat de Son Joan Arnau. És significatiu l'hipocorístic *Tasar*, de Baltasar. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 hi recullen erròniament el topònim *sa Comuna de Costitx*.

59. Tanca des Forn

Tancó d'aproximadament tres quartons, situat entre la tanca des Galliners, es Pinaret, ca na Pomera, el camí de Llorito i l'esplanada de les cases. A l'extrem de llevant hi ha la caseta des Forn, amb dos forns i una porxada.

60. Tanca des Galliners

Petit tancat situat a l'oest de les cases de Son Joan Arnau, entre la caseta de ses Nines i la tanca des Forn.

61. Tenassa de ses Cases

Lloc aturonat, amb vegetació d'ullastres, mates, pins i alzines, que s'estén des del camí de Llorito fins al camí de s'Hort. Aquesta tenassa és el peu damunt el qual hi ha ses Cases, la tanca de s'Era i l'era Nova. Recentment s'hi ha construït una piscina.

62. Caseta de ses Nines

Construcció singular, de final del segle XIX, de planta quadrada, situada a la part de ponent de ses Cases, destinada a esplai i que contenia un quartet, un rebost, un pedrís, una xemeneia i un trespol enrajolat. Tenia un corralet actualment reconvertit en una zona enjardinada.

63. Ses Cases [Son Joan Arnau]

Conjunt de construccions destinades a l'habitatge i a l'explotació agrària de la possessió. Destaca l'edifici destinat a habitatge, de planta quadrangular, ordenat a l'entorn d'una clastra. L'edifici té planta baixa, pis i porxo. Entre els elements més significatius, hi ha la clastra amb dos colls de cisterna (un de ferro forjat, amb les inicials I[gnasi] F[uster] i la data 1873). A la planta baixa, les ales de ponent i tramuntana tenen un passadís porticat. L'ala de llevant és d'una sola nau amb arcs apuntats denominada sa Quartera, antigament dedicada a celler —s'hi conserven encara els cups; la coberta d'aquesta ala és un gran terrat. La cantonada del sud-est de l'edifici principal és ocupada per la torre de planta quadrada, amb un portal de mig punt que dona accés a sa Quartera. L'ala de tramuntana està destinada a habitatge dels amos o majorals, mentre que l'ala de ponent i migjorn està ocupada per la capella —l'antiga garrovera, reformada a final del segle XX— i l'habitatge dels senyors, que ocupa la planta noble, a la qual s'accedeix des de la clastra per una escala. El conjunt de ses Cases havia tingut una reforma important a final del segle XIX, que incorporà tot un seguit d'elements decoratius de caràcter historicista que afectaren sobretot la torre —motlures, balustres, sobrefinestres, etc. Els anys 2000-2003, la torre es va reformar de bell nou i s'hi incorporaren dues finestres coronelles i se substituï el balustre del terrat superior per una paret amb merlets. A la façana principal, com a elements significatius, hi ha dos escuts d'armes, corresponents, un, a la família Despuig,²⁵ al costat del portal forà, i l'altre, a la família dels Arnau, amb la incisió IHS, sobre el portal de la torre.

Altres construccions annexes són ses Païsses, nau rectangular de planta baixa i pis, situada a la part de llevant de l'edifici principal i separada d'aquest per un carreró abans cobert, que servia de porxo. La boal i la caseta des Sequer, ja esmentades, se situen a la part de llevant; els porxos, les solls i les trugeres, a la part de tramuntana, i conformen una espècie de segona clastra; la caseta des Forn, al cantó nord-oest, i el porxo de sa Galera i la caseta de ses Nines, a la part sud-oest.

64. Ses Parideres

Nom donat a un corral tancat, de gairebé un quartó, amb unes trugeres, situat a la part nord de ses Cases, entre ca na Pomera, la tanca de ses Figueres de Moro i la tanca des Porcs.

²⁵ Per Joan Baptista Despuig i Despuig, propietari de Son Joan Arnau (1647-1656), que efectuà la donació de la possessió per dotar el convent de Santa Caterina de Sena de Palma.

65. Tanca des Porcs

Tanca d'aproximadament mitja quarterada, situada al nord de ses Cases, entre la tanca de ses Parideres, la tanca de ses Figueres de Moro, sa Pleta i sa Roteta. Al racó nord-est hi ha una barraca i un parell d'alzines grosses.

66. Tanca de ses Figueres de Moro

Ses Figueres de Moro

Tancat d'aproximadament mitja quarterada situat entre la tanca des Porcs, ses Parideres, Son Joan Jaume d'en Pelea i la pleta de Son Joan Arnau. Abans estava plantada de figueres de moro i actualment es destina a conró.

67. Es Sestadors

Construcció de planta rectangular de dos aiguavessos amb sostre a la part de llevant, situat entre sa Pleta i sa Roteta. Actualment reconvertida en habitatge.

68. Sa Roteta

Sa Rota

Tanca des Sestadors

Sementer de quatre o cinc quarterades de conradís, situat entre ses Cases, la tanca des Porcs, sa Pleta, es Porrassar i el camí de Sineu [03]. Hi ha ullastres sembrats cap a 1990, en temps del propietari Josep Coll. Encara hi queden restes de l'antic figueral i un redol d'alzines. A la primera meitat del segle xx, segons alguns informadors, hi havia figueres per menjar (hivernenques, de la roca...); collien les figues i les duien al tren de Sineu per als senyors.

69. Sa Pleta

Tancat d'entre 15 i 18 quarterades de garriga, documentat des de l'any 1638 i situat entre la tanca des Porcs, la tanca de ses Figueres de Moro, els establiments de Son Joan Jaume, la carretera Vella de Sineu (Ma-3011), es Porrassar i sa Roteta. Tant el *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 com el *Mapa de Normes Subsidiàries —aprovació inicial— d'elements d'interès històric artístic de l'Ajuntament de Lloret de Vista Alegre* (1997) 1:10 000 recullen *Son Joan Arnau* i, erròniament, el topònim *sa Comuna de Costitx*.

70. Cova de sa Pleta

Cavitat subterrània amb corredor d'entrada, suposadament usada com a lloc d'enterrament prehistòric. Aquesta cova no s'ha localitzat, tot i que se'n coneix una descripció feta per mossèn Guillem Nadal Gelabert cap a l'any 1930: *Es muy reducida pues mide solamente tres metros de largo por dos de ancho el recinto interior; el corredorcillo mide 2,50 de largo por 0,40 de ancho. Está dirigida hacia el Sur. Esta cueva se llama «sa cova de sa pleta» por estar situada en un gran cercado. Dada su posición es muy difícil encontrarla, si no van acompañados de un buen guía.*²⁶

71. Es Porrassar

Partida de terra d'aproximadament 15 quarterades, situada entre el camí de Sineu, sa Roteta, sa Pleta i la carretera Vella de Sineu (Ma-3011). La garriga baixa es va treure a finals del segle xx, es deixaren els ullastres i actualment es destina al cultiu de farratges. Part de les pedres de la romputa s'han emprat per construir un grapat de clapers i caus. Segons Catalina Gomila, *des Pou*, i Nadal Fontcuberta, *Gorrea*, es Porrassar abasta també sa Garriga [04] i conforma una peça molt gran —gairebé de 50 quarterades. Segons Antònia Gomila Puigserver, *des Pou*, a la primera meitat del segle xx, aquest sementer estava llogat. Hi havia forns de calç, actualment desapareguts. Entre 1874 i 1879 es va construir la paret del *Porrosar*, amb una llargària de 31 tornalls, equivalents a 758,52 m (ARM Arxiu Fuster, 97 s/f).

Establits de Son Joan Arnau

Els anomenats establlits de Son Joan Arnau són un conjunt de parcel·les d'unes sis quarterades situades cap al nord-est de la possessió. Confronten per l'est, el sud i l'oest amb terres de Son Joan Arnau, i pel nord, amb la carretera Vella de Sineu (Ma-3011). Actualment són quatre parcel·les de conradís amb arbres, casa i altres dependències agrícoles i per al bestiar. Aquests establliments apareixen cartografiats al plànol parcel·lari de Sineu de 1858, amb un total d'onze parcel·les.

72. Can Francesc Castell

Parcel·la d'aproximadament dues quarterades de conradís amb arbres, tancada de paret, situada entre el sementer de can Botxa, la carretera Vella de Sineu i can Molines. Té una boal.

²⁶ Guillermo NADAL GELABERT. *Estudio de los monumentos arqueológicos de los términos de Lloret, Costitx, Sancellas, Sta. Eugenia, Alaró, Sta. María y Pòrtol. So'n Joan Arnau*. Pàg. 5-9.

73. Can Molines

Parcel·la d'aproximadament una quarterada de conradís amb arbres, tancada de paret, situada entre can Botxa, can Francesc *Castell*, la carretera Vella de Sineu i can Biel *Castell*. Té una caseta nova. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 recull aquest topònim.

74. Can Biel Castell

Parcel·la d'aproximadament una quarterada de conradís amb arbres, tancada de paret, situada entre can Botxa, can Molines, la carretera Vella de Sineu i can Francesc *Castell*. Té una caseta. El *Mapa topogràfic balear* (1990-1993) 1:5 000 recull el topònim *can Horrach*.

75. Can Francesc Castell

Ca n'Horrac

Parcel·la d'aproximadament una quarterada de conradís amb arbres, de forma triangular, tancada de paret. Situada entre can Botxa, can Biel *Castell* i la carretera Vella de Sineu. Hi ha una caseta.

Es Colomer

Les terres des Colomer confronten amb Son Joan Arnau, la carretera de Sineu a Llorito (Ma-3130), Palaci i es Puig, i ocupen una vall que s'estén entre la línia de turons de Palaci i es Puig (nord-oest), Son Joan Arnau (nord), els turons de Son Real (est) i les planes de Son Mas (sud). Són terres de conreu, majoritàriament destinades a cereals i a arbres de secà a les zones més aturonades. S'hi mantenen restes de garriga i alzar a la part nord, prop de les cases des Colomer, i alguns canyars, ran de síquia, dins el comellar. Els límits venen definits pel camí des Colomer, la carretera Ma-3130 i les línies de turons.

Alguns aspectes històrics

Les terres des Colomer i de Son Joan Arnau tindrien l'origen en un agrupament singular del repartiment feudal, format per l'alqueria *Cut Alcastel*, el rafal o raha [?] *abn Auabex* [o Abnanabex] i l'alqueria *aben Niluz* [o Abenguluz] (ARM 18, f. 6Orb, f. 9ra i f. 10rb).

No obstant això, la documentació immediatament posterior fa ús de les denominacions de *Castell* i *Huacner*. La primera seria una evolució de *Cut Alcastel*, mentre que la segona seria un trasllat del topònim de les terres immediates de Guatners, pròpiament situades a migjorn del camí de Sineu a Llorito. A pesar que *Abenguluz* i *Huacner* són susceptibles de generar confusió, sembla

evident que han de referir-se un a les terres de Son Joan Arnau-es Colomer i l'altre a les de Guatners, que són terres contigües, separades pel camí de Sineu a Llorito.

Més endavant, ja en el segle xv, el 10 d'abril de 1424, Antoni Arnau, *civis maioricarum*, estableix en emfiteusi perpètua a Antoni Sabater i Bartomeva, cònjuges, i al seu fill Jaume Sabater i a sa muller, Marió, habitants de la parròquia de Sineu, una part de les terres de Castell (Cut Alcastel), que s'han d'identificar amb una part de la possessió del Colomer (ARM R-284, f. 61-62). La família dels Sabater està vinculada a Guatners i són descendents de Ferrer Sabater, habitador a l'alqueria de Guatners (documentat després de 1373 i en el capbreu de Guatners de 1389) (GINARD; RAMIS; VANRELL; VILLALONGA, 2017).

Un altre aspecte de caràcter històric és la presència del camí des Colomer [93]. És l'odònim del camí que fa partió entre es Colomer i Son Joan Arnau, procedent de la vila de Sant Joan, que passa per Guatners i Son Joan Arnau, per finalment confluir amb el camí vell d'Inca a l'alçada del pou de Jurà. A partir de l'1 d'agost de 1647, Joan Stela, fill de Miquel, de la possessió del Colomer, feu diversos establiments, que continuaren els anys 1647 i 1649, de terres que confronten amb la via pública dita camí de Son Venrell o camí d'Inca i amb terres restants de la possessió.

Per altra part, a partir de 1565, els estims de la vila de Sineu registren l'anomenada *illa del Colomer*, denominació que encapçala la relació de propietaris forans, les terres dels quals s'han de situar cap a l'extrem de ponent del terme de Sineu, en una zona atribuïble a l'actual terme de Llorito.

Respecte a la possessió des Colomer, el 1565, *M. Stella Colomer* tenia la possessió, amb cases, de 44 quarterades, valorada en 2.200 £; també era propietari de la sort, tinent amb Son Venrell, de Son Temorer, valorada en 75 £ (AMS 1/26 Determinacions 1563-1565, f. 63v). En els estims de 1578, *Michel Stela del Colomer, cases y terras de la sua possessió dita del Colomer en alou del Sr. fra domingo des bach, compres tres corterades de terra tinent a son Vanrell, fonch stimada tres milia liures, 3.000 £* (AMS 1578 Estims, f. 104v). L'any 1587, Miquel Stela capbrevà, davant el notari Joan Soler, la possessió del Colomer i declarà que procedia d'Antoni Sabater (ARM Bernat Reus, núm. 810, f. 116 a MUNAR, 1975: 28). El 1601, Miquel Stela del Colomer tenia la possessió dita *al colomer*, de 60 quarterades i cases, valorada en 3.000 £ (AMS Cadastre 1601 2/4, f. 66). El 3 de maig de 1602, segons inventari dels béns de Miquel Estela del Colomer, tenia la possessió i cases dita el Colomer, abans anomenada el Bosc, de 54 quarterades en alou i directa senyoria de Joan Baptista Desbac, donzell, de pertinències de la cavalleria de Guatners (ARM T-79, f. 286, citat per ROSSELLÓ VAQUER, 2002: 68-69). En els estims de 1607, es documenta Bartomeu Stela del Colomer i la possessió del Colomer, valorada en 5.000 £ (AMS 1607 Cadastre, f. 117). El cadastre de 1615 registra la possessió del Colomer, valorada en 4.000 £ (AMS Cadastre 1615 1/7, f. 685v).

Respecte a les segregacions del Colomer, el moment més significatiu s'hauria de situar cap als anys 1647, 1648 i 1649, quan s'han documentat una sèrie d'establiments, fets per Joan Stela del Colomer, fill de Miquel (ARM T-91 i T-92). Sumen devuit quarterades i un quartó, en vint-i-tres

peces de terra, nou de les quals confronten amb la *via pública dicta lo camí vell de Incha* o lo camí de Son Venrell. Altres se situen a tocar del camí de Sineu a Llorito.

	Data	Beneficiari	
T-91, f. 63v	1 d'agost de 1647	Llorenç Pasqual, teixidor de lli	Una quarterada de terra a la possessió del Colomer, domini directe de Carles Desbac. Confronta amb <i>via pública dicta lo camí vell de Incha</i> o lo camí de Son Venrell
T-91, f. 65	1 d'agost de 1647	Jaume Stela de la Garri-ga	Una quarterada al Colomer
T-91, f. 66v	4 d'agost de 1647	Joan Pasqual, fill de Gregori, moliner de vent	Una quarterada de la possessió del Colomer, domini directe de Carles Desbac. Confronta amb <i>via pública dita camí de Son Venrell</i> i amb terres restants de la possessió
T-91, f. 71v	20 d'agost de 1647	Gabriel Reyat, fill de Joan, àlies Busquet	Mitja quarterada de terra de la possessió del Colomer
T-91, f. 72v	20 d'agost de 1647	Joan Gelabert, fill d'Antoni del lloc de Llorito	Mitja quarterada al Colomer. D'una part confronta amb <i>via quam mihi retineo junt a Son Gassias</i>
T-91, f. 74	20 d'agost de 1647	Rafel Pallares, fill de Rafel	Tres quartons de terra al Colomer
T-91, f. 76v	20 d'agost de 1647	Antoni Bertran, menor, fill d'Antoni del lloc de Llorito	Una quarterada de terra al Colomer, junt a Son Gassias
T-91, f. 78	20 d'agost de 1647	Joan Castell, fill de Pere	Mitja quarterada al Colomer. Confronta amb <i>via dicta lo camí de Son Vanrell</i>
T-91, f. 84v	8 de setembre de 1647	Salvador Bennàssar, de Sineu	Mitja quarterada del Colomer. Confronta amb <i>via publica dicta camí de Son Vanrell</i>
T-91, f. 85v	8 de setembre de 1647	Pere Riera, fill d'Antoni de Sineu	Mitja quarterada del Colomer. Confronta amb <i>via publica dicta camí de Son Vanrell</i>
T-91, f. 87v	8 de setembre de 1647	Rafel Mas, del lloc de Llorito	Tres quartons terra de pertinences de la possessió del Colomer
T-91, f. 89	8 de setembre de 1647	Antoni Salom, fill de Thome de Sineu	Una quarterada de terra de pertinences del Colomer
T-91, f. 99	29 de setembre de 1647	Joan Pasqual, fill de Gregori, moliner de vent	Mitja quarterada al Colomer. Confronta amb <i>via publica dicta lo camí de Incha</i>
T-91, f. 102	8 d'octubre de 1647	Francisco Crespo, de Sineu	Una quarterada del Colomer

T-91, f. 103v	8 d'octubre de 1647	Antoni Prats, fill d'Antoni de Sineu	Mitja quarterada al Colomer
T-91, f. 111v	30 d'oc- tubre de 1647	Guillem Valls, <i>Clibanario civitatis</i>	Una quarterada de terra del Colomer. Confronta amb el camí de Son Venrell
T-91, f. 236v	1 de no- vembre de 1648	Miquel Tugores, fill de Pere del lloc de Llorito	Cinc quartons del Colomer
T-91, f. 238	1 de no- vembre de 1648	Gabriel Mascaró, fill de Marçal de Sineu	Una quarterada de terra de pertinences del Colomer
T-92, f. 67	26 de se- tembre de 1649	Joan Mas, fill de Joan, àlies Cavaller	Una quarterada de terra de pertinença del Colomer
T-92, f. 68v	26 de se- tembre de 1649	Rafel Mas, fill de Gaspar, del lloc de Llorito	Una quarterada de terra de pertinences de la posses- sió del Colomer
T-92, f. 70	26 de se- tembre de 1649	Miquel Amengual, oriünd de la vila de Pe- tra, <i>et nunch habitatore loci de Llorito</i>	Una quarterada de terra de pertinences del Colomer. Confronta amb la possessió de Son Gassias i posses- sió del Colomer
T-92, f. 79	17 d'oc- tubre de 1649	Miquel Fiol, menor, teixi- dor de lli	Mitja quarterada de pertinences del Colomer. Con- fronta amb camí de Son Venrell
T-92, f. 80	17 d'oc- tubre de 1649	Onofre Company, fill de Macià	Mitja quarterada de pertinences del Colomer. Con- fronta amb via pública, camí de Son Venrell

El 13 de desembre de 1650, les més que probables dificultats econòmiques es tornen a fer evidents quan Joan Stela, fill de Miquel, conrador de la possessió del Colomer, manifesta que la possessió és tinguda i obligada a fer 6 £ censals al senyor Francesc Garriga (ARM T-92, f. 175v). Per altra part, l'11 de setembre de 1651, Joan Stela del Colomer ha de pagar a ses germanes Margalida i Francina Stela, segons testament (?) en poder del notari Francesc Coll; ho fa mitjançant donació de terres (ARM T-92, f. 267).

El 1759, la titularitat del Colomer havia canviat de propietari. Segons el cadastre, la possessió i l'hort del Colomer estaven dividits en dues meitats, propietat de Caterina i Sebastià Gelabert, respectivament, i valorades en 912 lliures i 10 sous cada una (AMS 1759 Cadastre, f. 73v). Trenta anys després, nou canvi de propietari: l'any 1789, segons Jeroni de Berard: *Colomer. Mediano. Trigo, huerto. Del señor Josef Riutort, particular* (BERARD, ed. 1983: 245-246).

Els anys 1818-1823, es Colomer era propietat de Margalida Aina Riutort i conservava 23 quarterades d'extensió (ARM D 1297, f. 60v.). Durant el segle XIX, la propietat des Colomer fou traspassada

a Bartomeu Gibert i tenia 25 quarterades, distribuïdes en sementers, garrigues i un hort (GEM, 3: 380). A principi del segle XXI, era propietat dels hereus d'Andreu Real Rullan i tenia una extensió de 23 quarterades. Actualment (2023), està segregat en tres propietats. Pel que fa als establiments, el recull toponímic ha permès identificar fins a 35 parcel·les procedents des Colomer.

Microtoponímia des Colomer

Aquest recull toponímic el varen dur a terme Pau Bibiloni Jaume i Andreu Ramis Puig-gros entre 1998 i 2003, a partir de treball de camp i de les informacions orals.²⁷ Un primer recull va ser objecte d'una publicació inicial (BIBILONI; RAMIS, 2005), complementada per una segona (BIBILONI; RAMIS, 2006). Ambdues feien referència a la toponímia des Colomer i de Son Estela, ara només es cartografia la des Colomer, per coherència històrica, atesa la relació d'aquestes terres amb Son Joan Arnau. En aquest cas, la toponímia s'ha resumit en una taula amb la numeració que correspon al mapa actual i la referència al número del topònim del mapa de 2006. Les úniques incorporacions són els números [120] *carretera de Sineu a Llorito* (Ma-3130) i [131] *camí des Colomer*.

Número i topònim	Núm. 2005-2006
76. Ses Cases [es Colomer]	2
77. Es Pletó	2a
78. Corral des Porcs / Corralet des Porcs	3
79. Corral de ses Figueres de Moro	4
80. Marjades de sa Garriga de Davant ses Cases / Timbes des Colomer	5
81. Marjada de Baix des Camí	6
82. Sementer des Porxo	7
83. Sementer de ses Violetes	8
84. Garrover des Cuiro	9
85. Turó de s'Hort / Es Planiols	10
86. Tanca de s'Era	11
87. S'Hort / Veleta de s'Hort	12
88. Marjada des Tarongers / Sa Cova	13

27 Gabriel Alomar Ferriol, *Gorilla* (Sineu, 1933-2023), Antoni Estela Gelabert, *Estela* (Llorito, 1937-?), Lluc Gelabert Jaume, *Moix* (Llorito, 1933-2015), Catalina Gomila Puigserver, *des Pou* (Llorito, 1922-2009), Joan Jaume Ramis, *Mino* (Llorito, 1946), Pere Niell Esteve, *Perico Pou* (Sineu, 1918-2008), Onofre Pou Amengual, *Senyora* (Llorito, 1939-2010), i Bartomeu Ramis, *Morro* (Sineu, 1916-2006). També s'ha fet ús del recull realitzat, el 1992, per Francesc Canuto i Bauçà per al full corresponent a Son Real (699-5-3) del *Mapa topogràfic balear*, escala 1:5 000, de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern balear. L'informador fou Antoni Oliver Nicolau, *des Colomer* (Llorito, 1942-1999).

89. Can Quelino	14
90. Es Garrovers / Roteta des Colomer	15
91. Es Colomer de can Nofre Senyora / Sa Coma d'en Nofre Senyora	16
92. Es Corralassos	16a
93. Camí des Colomer ²⁸	17
94. Es Colomer d'en Beato	18
95. Es Colomer de na Joana de Son Brondo	19
96. Es Colomer d'en Bossa	20
97. Es Colomer de na Pomera	21
98. Es Colomer d'en Borràs	22
99. Es Colomer d'en Benet Corredor	23
100. Es Colomer d'en Panxó	24
101. Es Colomer d'en Llubí	25
102. Es Colomer de na Crista	25
103. Es Colomer d'en Filau	27
104. Es Colomer d'en Mudaino	28
105. Es Colomer d'en Filau	29
106. Camí de Palaci	29a
107. Es Colomer de na Realà	30
108. Es Colomer d'en Niell	31
109. Es Colomer d'en Xiu	32
110. Camí de ca ses Rectores	33
111. Ca ses Rectores	34
112. Es Colomer d'en Perico des Molí / Ca na Peloni des Molí	35
113. Es Colomer d'en Toni Estela / Ca na Savall d'en Toni Estela	36
114. Es Colomer des Ribero / Ca na Savall des Ribero	37
115. Es Colomer d'en Ruberto / Ca na Savall d'en Ruberto	38
116. Es Colomer d'en Roca / Ca na Savall d'en Roca	39
117. Es Colomer d'en Moreu / Ca na Savall d'en Moreu	40
118. Es Colomer de can Toni de sa Plaça de Ruberts / Ca na Savall d'en Toni de sa Plaça de Ruberts	41

 28 Camí de carro que, des de la carretera Ma-3130 d'Algaida a Sineu, dona accés a partides de terra de Palaci, establiments des Colomer i a la mateixa possessió a través d'un camí de tres peus que transcorre entre es Colomer d'en Senyora i es Colomer d'en Beato i de na Joana de Son Brondo.

119. Can Morro / Es Colomer d'en Pere Antoni Cauvó	42
120. Carretera de Sineu a Llorito ²⁹	
121. Es Colomer d'en Pep Ruberto	43
122. Es Colomer d'en Puntarró	44
123. Es Colomer d'en Rafel Beato	45
124. Es Colomer de can Pago	46
125. Es Colomer d'en Pelea	47
126. Es Colomer d'en Gasparet	48
127. Es Colomer d'en Puntarró	49
128. Es Colomer de s'Artanenc	50
129. Es Colomer d'en Xiu	51
130. Es Colomer d'en Niell	52
131. Camí des Colomer ³⁰	

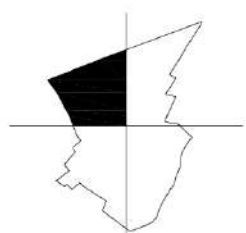
 29 Correspon a l'actual carretera Ma-3130 de Sineu a Algaida. La numeració d'aquesta via ha canviat respecte al 2006, quan era PM-313.

30 Camí que va des de la carretera de Sineu a Algaida (Ma-3130) a les cases des Colomer. És continuació del camí que, provinent de Son Mas, passa entre Son Real d'Alt i Son Estela. El camí transcorre entre el camp Venrell de Son Joan Arnau i diversos establiments des Colomer. Dona camí també a la possessió de Son Joan Arnau.

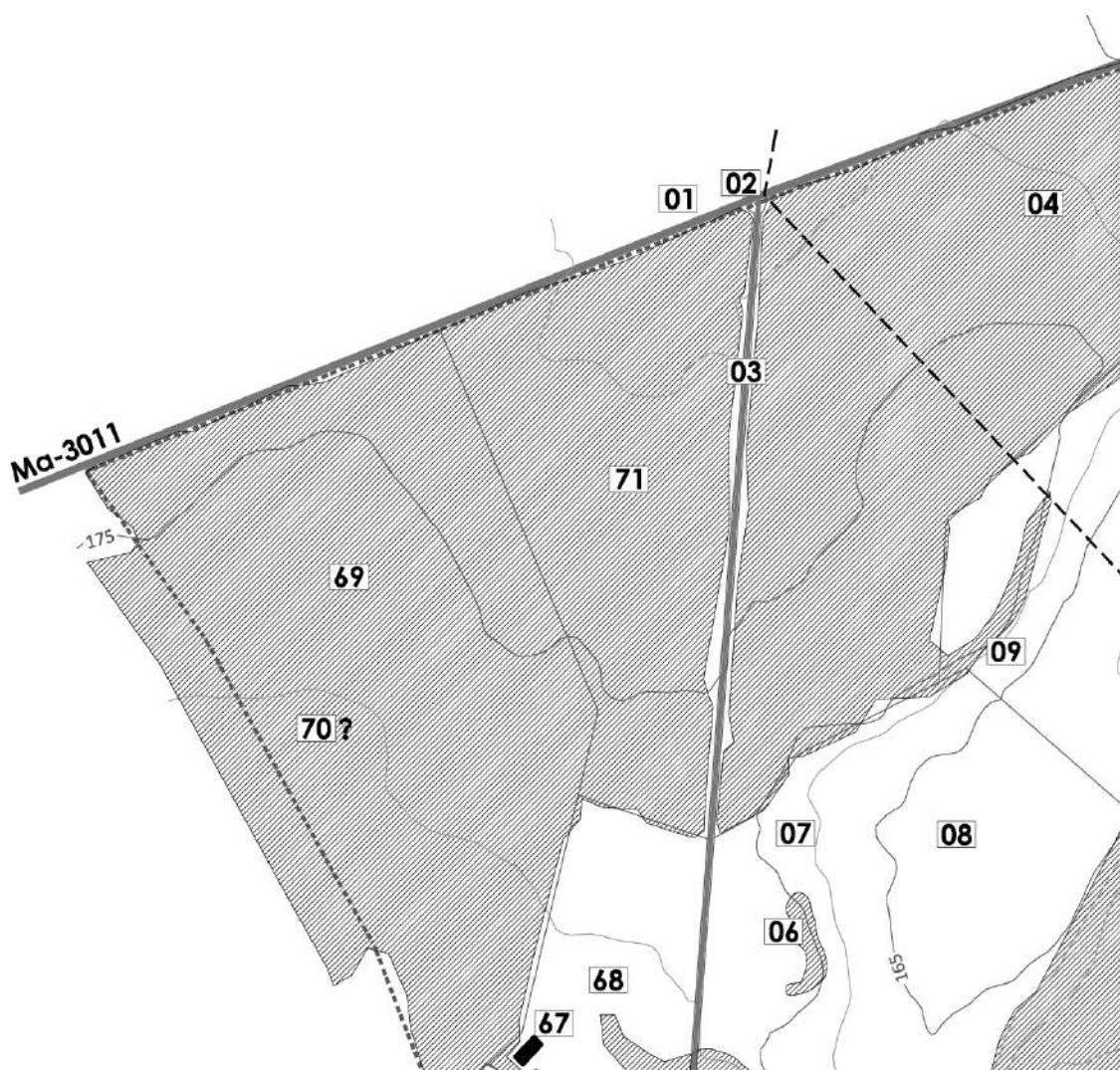
Organització del mapa toponímic

El mapa toponímic original està fet en un sol full, però per motius d'edició i per millorar la seva lectura, s'ha dividit en quatre quarts (nord-oest, nord-est, sud-oest i sud-est), amb un petit mapa director.

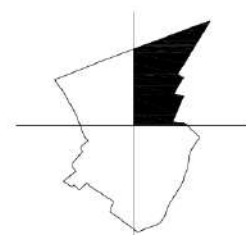
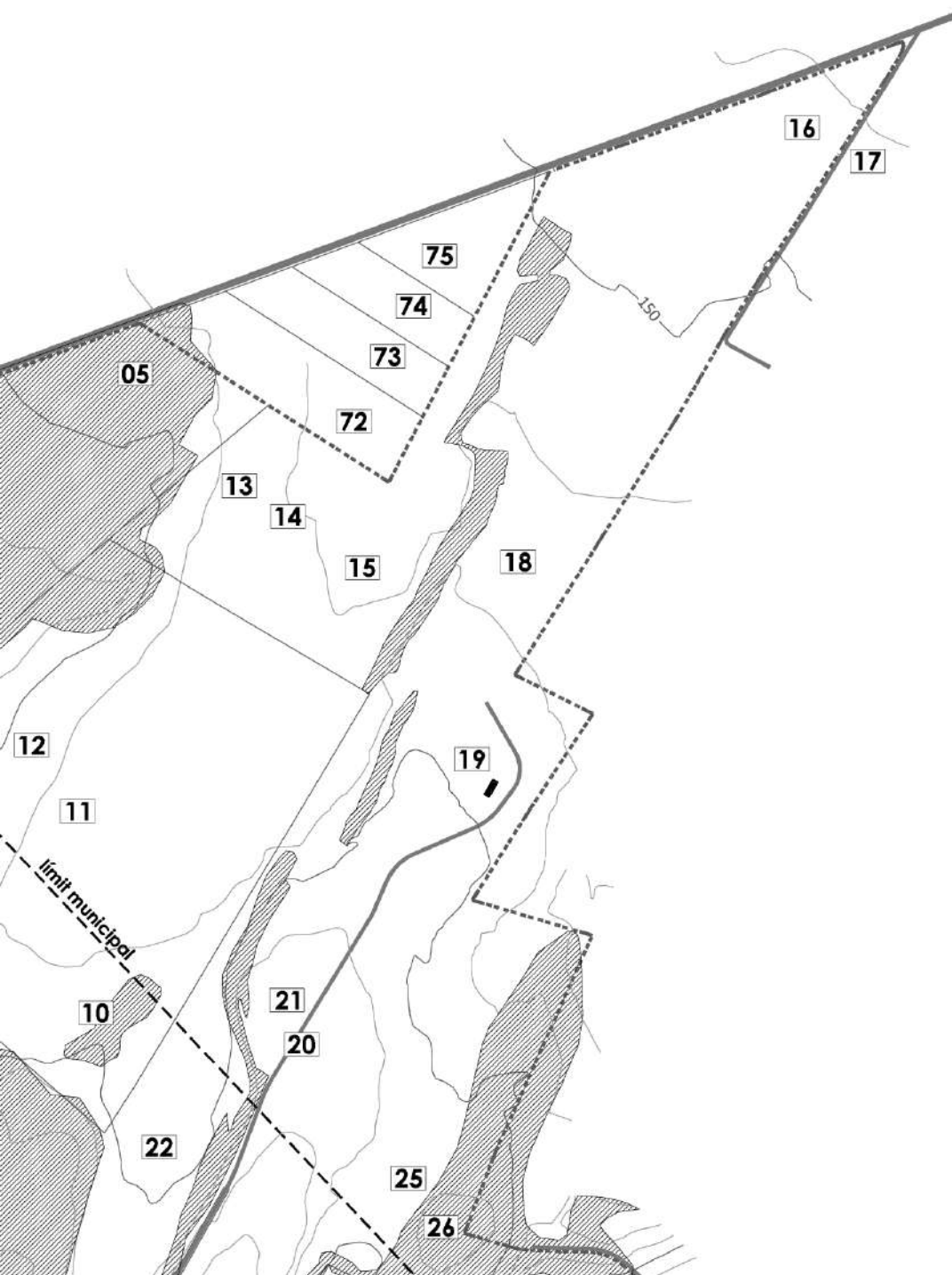
Quadrant NW
01. Carretera Vella de Sineu
02. Barreres de Son Joan Arnau
03. Camí de ses Cases / Camí de Sineu / Camí de Son Joan Arnau
04. Sa Garriga / Es Porrassar
06. S'Alzina Grossa
07. Pou des Morers / es Pou Nou
08. Sementer des Morers / Comellar des Morers / Sementer des Pou Nou
09. Sa Mina
67. Es Sestadors
68. Sa Roteta / Sa Rota / Tanca des Sestadors
69. Sa Pleta
70. Cova de sa Pleta
71. Es Porrassar

- edificacions
- parets
- xarxa viària
- límit possessió
- límit municipal
- corbes de nivell

Quadrant NE
00. Sa Raia
05. Punta des Porrassar
10. Sa Muntanya Russa / Es Castellets
11. Tanca Gran
12. Part de sa Mina
13. Part des Porrassar
14. Can Botxa
15. Part des camp Roig
16. Punta de Son Joan Arnau
17. Camí de Son Rubí
18. Camp Roig
19. Can Parreta
20. Camí des camp Roig
21. Es Ametlerets
22. Coma des Bosc
25. Coma de na Bondada
26. Pinar de sa Coma
72. Can Francesc Castell
73. Can Molines
74. Can Biel Castell
75. Can Francesc Castell / Ca n'Horrac

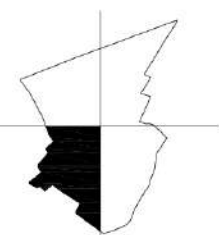
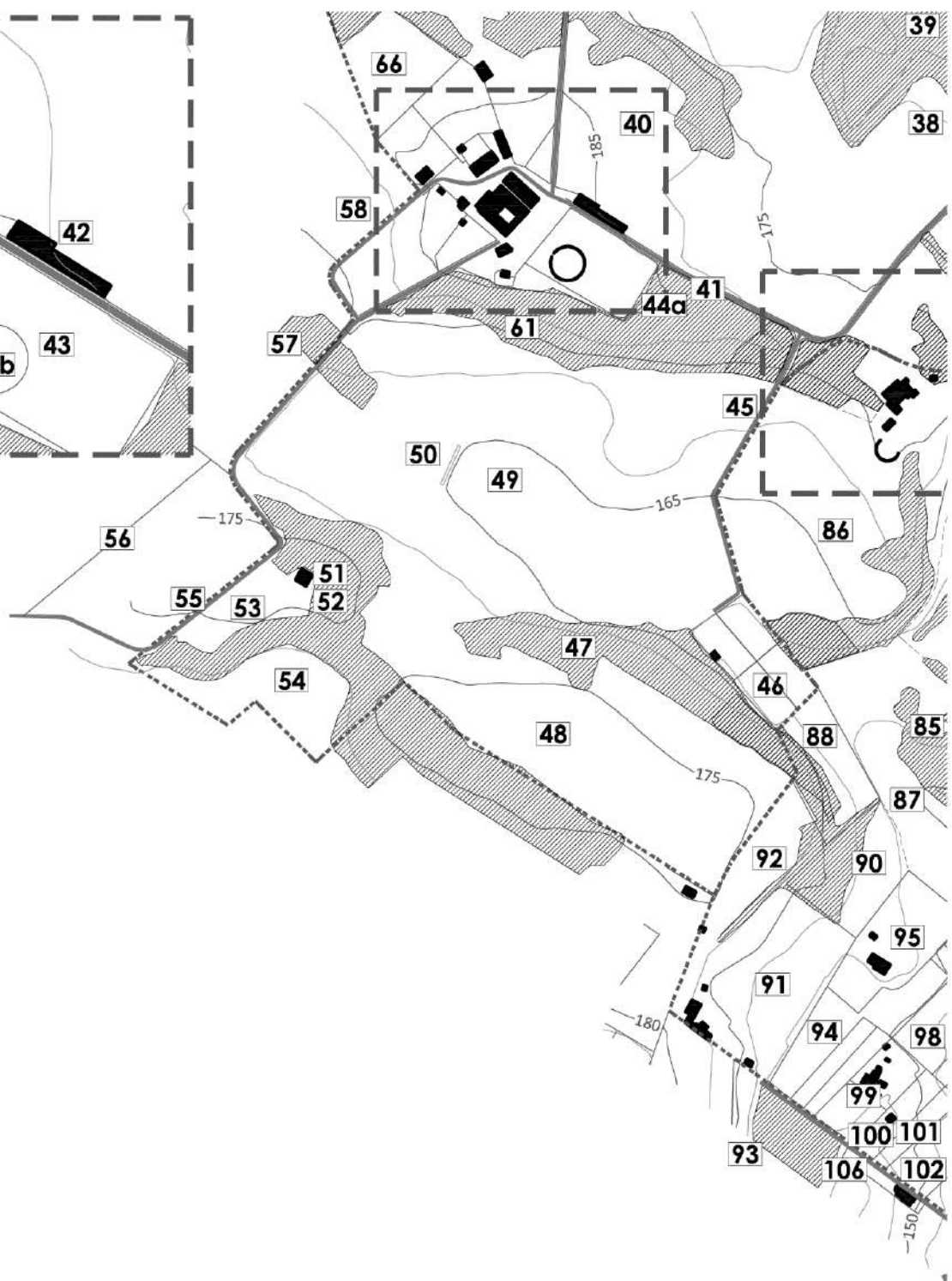
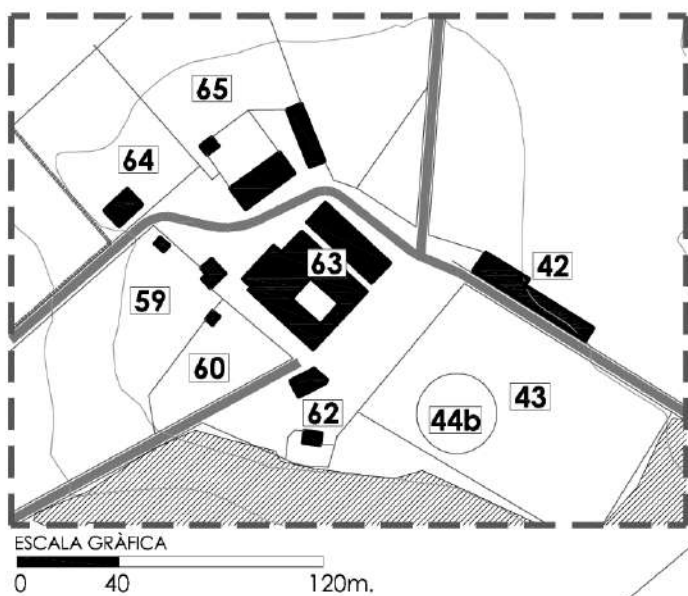
- edificacions**
- parets**
- xarxa viària**
- límit possessió**
- límit municipal**
- corbes de nivell**

ESCALA GRÀFICA

0 80 240m.

Quadrant SW	
38. Raconada des Bosc	60. Tanca des Galliners
39. Es Bosc	61. Tenassa de ses Cases
40. Sementer de sa Boal / S'Ametlerar	62. Caseta de ses Nines
41. Camí des camp Venrell / Camí des Colomer / Camí que se'n va en es camp Venrell	63. Ses Cases [Son Joan Arnau]
42. S'Aljub	64. Ses Parideres
43. Tanca de s'Era / Hort de Davant ses Cases	65. Tanca des Porcs
44a. Era Nova	85. Turó de s'Hort / Es Planiols
44b. Era Vella	86. Tanca de s'Era
45. Camí de s'Hort	87. S'Hort / Veleta de s'Hort
46. S'Hort	88. Marjada des Tarongers / Sa Cova
47. Tenassa de ses Corones	90. Es Garrovers / Roteta des Colomer
48. Ses Corones / Sa Corona	91. Colomer de can Nofre Senyora / Sa Coma d'en Nofre Senyora
49. Sementer de s'Hort / Comellar de s'Hort	92. Es Corralassos
50. Sa Galera	93. Camí des Colomer
51. Caseta de Son Pere	94. Colomer d'en Beato
52. Son Pere	95. Colomer de na Joana de Son Brondo
53. Es Closos	98. Colomer d'en Borràs
54. Clot de Son Pere	99. Colomer d'en Benet Corredor
55. Camí de Llorito / Camí de Son Joan Arnau	100. Colomer d'en Panxó
56. Drecera de Son Joan Arnau	101. Colomer d'en Llubí
57. Es Pinaret / Son Joan Jaume de na Fustera	102. Colomer de na Crista
58. Ca na Pomera / Son Joan Jaume d'en Pomer / Son Joan Jaume d'en Tasar Moreu	106. Camí de Palaci
59. Tanca des Forn	

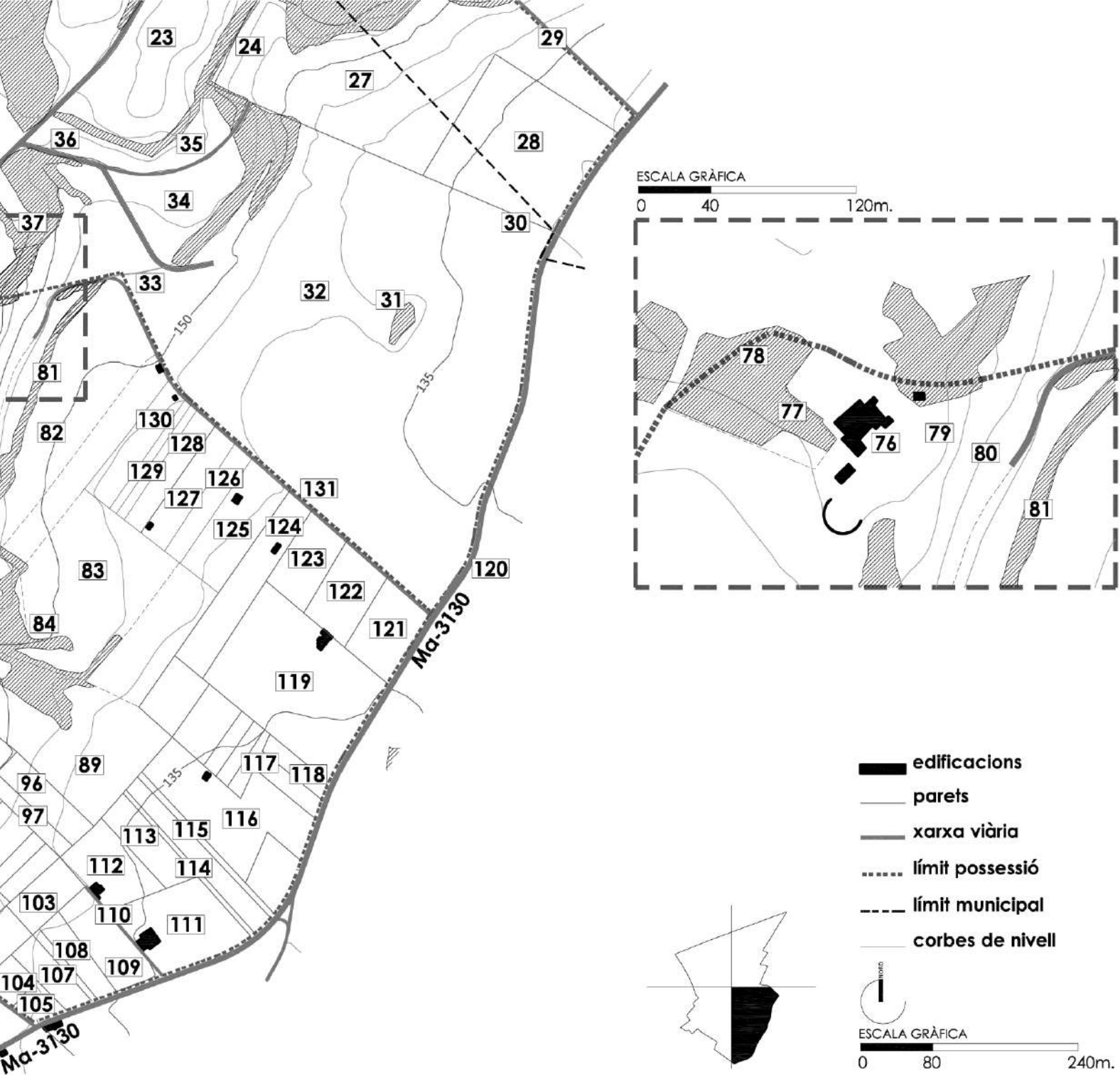

- edificacions
- parets
- xarxa viària
- límit possessió
- límit municipal
- corbes de nivell

Quadrant SE	
23. Serral des Corbs / Serral des Corb	105. Es Colomer d'en Filau
24. Clot d'en Petot	107. Es Colomer de na Realà
27. Sementer de ses Figueres / Ses Figueres	108. Es Colomer d'en Niell
28. Ses Quatre Quarterades	109. Es Colomer d'en Xiu
29. Camí de can Raió	110. Es camí de ca ses Rectores
30. Sa Sínia	111. Ca ses Rectores
31. Es Castellot / Es Castellet / Claper des Camp Venrell	112. Es Colomer d'en Perico des Molí / Ca na Peloni des Molí
32. Camp Venrell	113. Es Colomer d'en Toni Estela / Ca na Savall d'en Toni Estela
33. Ses Figueres Brocalets	114. Es Colomer d'es Ribero / Ca na Savall d'es Ribero
34. Tanca de ses Rogisques / ses figueres Rogisques	115. Es Colomer d'en Ruberto / Ca na Savall d'en Ruberto
35. Rota des Cotxer	116. Es Colomer d'en Roca / Ca na Savall d'en Roca
36. Marjada des Calops	117. Es Colomer d'en Moreu / Ca na Savall d'en Moreu
37. Cova des Xot	118. Es Colomer de can Toni de sa Plaça de Ruberts / Ca na Savall d'en Toni de sa Plaça de Ruberts
76. Ses Cases [es Colomer]	119. Can Morro / Es Colomer d'en Pere Antoni Cauvó
77. Es Pletó	120. Carretera de Sineu a Llorito
78. Corral des Porcs / Corralet des Porcs	121. Es Colomer d'en Pep Ruberto
79. Corral de ses Figueres de Moro	122. Es Colomer d'en Puntarró
80. Marjades de sa Garriga de Davant ses Cases / Timbes des Colomer	123. Es Colomer d'en Rafel Beato
81. Marjada de Baix des camí	124. Es Colomer de can Pago
82. Sementer des Porxo	125. Es Colomer d'en Pelea
83. Sementer de ses Violetes	126. Es Colomer d'en Gasparet
84. Garrover des cuiro	127. Es Colomer d'en Puntarró
89. Can Quelino	128. Es Colomer de s'Artanenc
96. Es Colomer d'en Bossa	129. Es Colomer d'en Xiu

97. Es Colomer de na Pamera	130. Es Colomer d'en Niell
103. Es Colomer d'en Filau	131. Camí des Colomer
104. Es Colomer d'en Mudaino	

Bibliografia

- AGUILÓ, Cosme (2011) «La toponímia com a eina d'aproximació al romanç andalusí: el cas de Mallorca i Menorca», a *Caplletra*, 51, 159-182.
- BERARD, Gerónimo de [edició de 1983] *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*. Palma: Ajuntament de Palma.
- BIBILONI JAUME, Pau; RAMIS PUIG-GROS, Andreu (2005) «Es Colomer i Son Estela (Llorito). Notes d'història i microtoponímia» a *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Pàg. 245-262.
- BIBILONI JAUME, Pau; RAMIS PUIG-GROS, Andreu (2006) «Es Colomer i Son Estela (Llorito). Notes d'història i microtoponímia» a BASSA, R.; PLANISI, H. *XVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Palma: Universitat de les Illes Balears (Jornades; 3). Pàg. 173-177.
- GINARD BUJOSA, Antoni; RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu; VANRELL TORELLÓ, Joan; VILLALONGA MORELL, José (2017) *Un plànol d'una àrea rural de mitjan segle xv. L'alqueria de Guatners (Llorito. Mallorca)*. Mallorca: Publicacions Catedral de Mallorca (Seu de Mallorca; 18).
- Gran Enciclopèdia de Mallorca* (1989-1998) [GEM]. Mallorca: Promomallorca Ed.
- MUNAR, Gaspar (1975) *Història de Lloret de Vista Alegre i del seu convent*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (2002) *Noticiari de Llorito. Segles XIII-XX*. Mallorca: Ajuntament de Lloret de Vistalegre.
- SASTRE I GAYÀ, Antoni (2002) *Les eres de Sant Joan*. Sant Joan: Col·lectiu Teranyines (Monografies Santjoaneres; 13).
- VERGER FERRER, Catalina (2001) *Montuïri. Passatges d'història. Segles XIII-XIX*. Montuïri: Ajuntament de Montuïri.

